

ANSELM STRAUSS - JULIET CORBINOVÁ

ZÁKLADY KVALITATIVNÍHO
VÝZKUMU

POSTUPY A TECHNIKY METODY ZAKOTVENÉ TEORIE

SDRUŽENÍ PODANÉ RUCE
BRNO

NAKLADATELSTVÍ ALBERT
BOSKOVICE

1999

Tato kniha je věnována Barney Glaserovi

Publikaci vydává Sdružení Podané ruce a nakladatelství Albert jako druhý svazek dlouhodobě koncipované edice SCAN, která je zaměřena na vydávání původních prací a překladů věnovaných otázkám a problematice psychologie, psychiatrie, psycho-
terapie, speciální pedagogiky a pedagogiky.

Z anglického originálu A. Strauss a J. Corbinová: *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Newbury Park, California, Sage 1990, přeložil Stanislav Ježek

© Sage Publications, Inc., 1990
Translation © Stanislav Ježek, 1999
Cover design © Irma Charvátová, 1999

ISBN 80-85834-60-X (Albert)

K 7590 a

20757s

Obsah

<i>Předmluva</i>	2
Část I - Zamyšlení na úvod	9
1. <i>Úvod</i>	10
Co je to kvalitativní výzkum? • Co je třeba umět k provozování kvalitativního výzkumu? • Mohu kombinovat kvalitativní a kvantitativní metody? • Proč kvalitativní výzkum? • Kdo dělá kvalitativní výzkum? • Jaké jsou hlavní složky kvalitativního výzkumu? • Existují různé typy kvalitativního výzkumu? • Co je zakotvená teorie? • Proč tvořit teorii, která je zakotvená? • Co je pojetí výzkumu založené na zakotvené teorii? • Jak vznikla metoda zakotvené teorie? • Co je třeba k tomu, aby si člověk mohl osvojit toto pojetí? • Není zakotvená teorie pouze sociologickým pojetím? • Je zakotvená teorie „vědecká metoda“? • Jak dochází k objevům? • Jaký je rozdíl mezi teorií a popisem? • Je třeba přepisovat všechny rozhovory a všechny poznámky z terénu? • Souhrn	
2. <i>Začínáme</i>	21
Výzkumný problém • Zdroje výzkumných problémů • Výzkumná otázka • Formulování výzkumné otázky • Souhrn	
3. <i>Teoretická citlivost</i>	27
Definice • Zdroje teoretické citlivosti • Udržování rovnováhy mezi tvořivostí a vědou • Souhrn	
4. <i>Použití literatury</i>	32
Definice termínů • Použití odborné literatury • Jak používat odbornou literaturu • Příklad použití odborné literatury • Neodborná literatura • Souhrn	
Část II - Postupy kódování	39
5. <i>Otevřené kódování</i>	42
Definice termínů • Postupy • Označování jevů • Určování kategorií • Pojmenovávání kategorií • Rozvětvení vlastností a dimenzí kategorií • Obměny způsobů otevřeného kódování • Záznamy kódování • Souhrn	
6. <i>Techniky zvyšování teoretické citlivosti</i>	53
K čemu jsou tyto techniky určeny • Využití kladení otázek • Analýza slova, větného úseku, věty • Další analýza pomocí porovnávání • Technika protikladů • Systematické porovnávání dvou nebo více jevů • Porovnávání se vzdálenými jevy • Mávání červeným praporekem • Problémy a obavy • Souhrn	
7. <i>Axiální kódování</i>	70
Definice termínů • Paradigmatický model • Jev • Příčinné podmínky • Kontext • Intervenující podmínky • Strategie jednání nebo interakce • Následky • Spojování a rozvětvení kategorií podle paradigmatu • Uvádění subkategorií do vztahu ke kategorií • Ověřování výroků podle údajů • Další rozvětvení kategorií a subkategorií ve smyslu jejich vlastností a dimenzionálního umístění • Spojování kategorií na úrovni dimenzí • Složitost • Střídání indukčního a deduktivního myšlení • Sledování vztahů • Použití dočasných teoretických rámců a dalších způsobů záznamu • Souhrn	

8.	<i>Selektivní kódování</i>	86
	Definice termínů • Vložení kostry příběhu • Identifikace příběhu • Přechod od popisu ke konceptualizaci kostry příběhu • Rozhodování se mezi dvěma významnými jevy • Co když se mi nedaří určit kostru příběhu? • Určení vlastností a dimenzí centrální kategorie • Uvádění kategorií do vztahu k centrální kategorii • Návrat k příběhu • Obtíže při uspořádávání kategorií • Ověřování vztahů • Odhalování pravidelností • Systematizace a upevňování spojení • Způsoby objevování těchto kombinací • Seskupování kategorií • Zakotvení teorie • Návrh teorie • Formulace a ověřování výroků o vztazích • Co když nějaký případ teorii neodpovídá? • Doplnění nedostatků kategorií • Souhrn	
9.	<i>Proces</i>	106
	Definice termínů • Proces v zakotvené teorii • Proces - je otázkou míry • Indukce a dedukce • Proces jako analytický pohled na věc • Fungování procesů • Co je změna? • Tvar a forma změn • Jak a kde hledat změny ukazující na proces? • Popis procesu • Proces pojatý do stadií nebo fází • Proces pojatý jako neprogresivní pohyb • Souhrn	
10.	<i>Maticе podmiňujících vlivů</i>	117
	Definice termínů • Zakotvená teorie jako transakční systém • Vlastnosti transakčního systému • Důvody užití této matice • Matice podmiňujících vlivů • Obecné znaky úrovně matice • Praktické příklady použití matice • Sledování podmiňujících trajektorií • Proč je sledování podmiňujících trajektorií důležité • Jak se trajektorie sleduje • Zkoumání jevů na různých úrovních matice • Interakce • Organizace • Biografické a historické procesy • Teorie vycházející z empirického základu versus formální teorie • Souhrn	
11.	<i>Požívání vzorků vycházející z budované teorie</i>	131
	Definice termínů • Přehled • Obecné úvahy • Vodítka pro rozhovory a pozorování • Postupy požívání vzorků • Požívání vzorků při otevřeném kódování • Požívání vzorků při axiálním kódování • Požívání vzorků při selektivním kódování • Odpovědi na některé důležité otázky • Souhrn	
	Část III - Pomocné postupy	145
12.	<i>Záznamy a diagramy</i>	146
	Definice termínů • Některé obecné a specifické znaky záznamů a diagramů • Záznamy a diagramy ve třech typech kódování • Otevřené kódování • Axiální kódování • Selektivní kódování • Diagramy • Třídění záznamů a diagramů • Souhrn	
13.	<i>Psaní disertačních prací a monografií, prezentace výzkumu</i>	168
	Úvodní poznámky • Od analýzy k psaní • Proč publikovat? • Ústní prezentace • Psaní monografií a disertačních prací • Zdroje a překážky • Postupy • O čem psát? • Specifické problémy autorů disertačních prací • Problém sebedůvěry • Jak už to nechat být • Posluchači • Úprava disertačních prací na monografie • Kolektivní autorství • Psaní článků určených k publikaci • Souhrn	
14.	<i>Kritéria hodnocení výzkumů podle zakotvené teorie</i>	187
	Vědecké zásady a kvalitativní výzkum • Kritéria hodnocení zakotvených teorií • Výzkumný proces • Empirické zakotvení výzkumu • Závěrečná poznámka • Souhrn	
	<i>Literatura</i>	196
	<i>Rejstřík</i>	197
	<i>O autorech</i>	200
	<i>Stručný česko-anglický slovníček použitých termínů</i>	201

Předmluva k českému vydání.

O kvalitativních metodách, které existují v různých oborech věd o člověku, jsou absolventi českých vysokých škol dosud jen zhruba informováni. Často nedokážou ani vyjmenovat základní kvalitativní metody, jak si, milá čtenářko, milý čtenáři, můžete snadno ověřit, když se na ně zeptáte řadových psychologů, pedagogů či odborníků společenských věd. Během studia se totiž dozvědí zpravidla jenom to, že existují též jakési kvalitativní metody - kromě ovšem té zcela správné vědecké kvantitativní metodologie, kterou vznikají sloupce a tabulky čísel, jež zaručují vědeckým pracím jejich vědecký vzhled.

Je tedy velmi záslužným činem skupiny studentů psychologie, kteří se na Masarykově univerzitě v Brně zasadili o to, aby byly *Základy kvalitativního výzkumu* přeloženy jedním z nich, Stanislavem Ježkem. Kniha Corbinové a Strausse vznikla v kontextu dalších v češtině nedostupných prací, na něž tito autoři sami odkazují, dále též razí i pro angličtinu zčásti nezvyklou terminologii. Český předkladatel používá a dotvárí vědeckou terminologii, která vznikala při cvičeních a přednáškách Metody a techniky psychologického výzkumu I, jež jsem prováděl na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v letech 1994-97. V těchto přednáškách a cvičeních byly získávány především dovednosti pozorování a vedení rozhovoru, jakož i kritické zkoumání tvorby údajů těmito dvěma nejdůležitějšími kvalitativními metodami. Vědomosti nutné pro hlubší pochopení vědeckého filozofického kontextu *zakotvené teorie* byly v uvedených přednáškách zprostředkovány v návaznosti na systematologickou metodu Jiřího Hoskovce (*Tajemství experimentální psychologie*, Praha, Academia 1992) a epistemologicky kritickou analýzu Gregory Batesona (*Steps to an ecology of mind*, New York, Ballantine 1972) tak, jak je vysvětlují úvodní a závěrečné, metodě věnované kapitoly v učebnici Mirko Frýba, *Psychologie zvládnání života* (Brno, Nakladatelství Masarykovy univerzity, 1996).

Svou podporou umožnilo vydání předkládané knihy několik institucí, které používají v ní obsažené materiály pro své praktické účely. Organizační práce nutné pro překlad a vydání knihy koordinoval Michal Miovský, který též v rámci publikační činnosti edice SCAN zajistil financování Sdružením Podané ruce. Edice je zaměřena především na vydávání překladů a původních prací z oblasti psychologie, psychiatrie a psychoterapie. O vydání knihy se dále zasloužily Dětská psychiatrická léčebna Velká Bíteš a Atelier satiterapie ve Velké Bíteši. Největším příspěvkem je však práce, již provedl Stanislav Ježek za pomoci Marty Palarčíkové, Michala Miovského a několika dalších studentů Masarykovy univerzity na

Psychologickém ústavu, jehož t.č. vedoucí Vladimír Smékal se též podílel na redakci. Závěrečnou práci nutnou k tomu, aby *Základy kvalitativního výzkumu* shlédly světlo světa v této své formě, umožnil vedoucí Katedry psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Vladimír Řehan, kterému za to srdečně děkuji.

4. dubna 1997

Mírko Frýba

Poznámka překladatele

Ještě než se pustíte do čtení nebo studia této knihy, byl bych rád, kdybyste si přečetli následujících pár poznámek a poděkování. Možná pomohou vám při pochopení předkládaných informací, možná mně.

V době překladu této knihy jsem nevěděl o žádné publikaci týkající se *grounded theory*, která by se pokusila systematicky přeložit pojmy a termíny, s nimiž tato výzkumná metoda pracuje. Z tohoto důvodu jsem se o to pokusil já. A když už jsem překládal text, který se vlastně mimo jiné zabývá také vytvářením pojmů a termínů, snažil jsem se držet zde prezentovaných zásad - a dobře je zakotvit. Doufám tedy, že mnou používané termíny příliš nekolidují s jinými a že je bude možné běžně používat v praxi. Pokud narazíte na termín, k němuž budete mít vážné výhrady, sdělte mi to prosím. Pokud se tato kniha dočká dalších vydání, lze ji jistě ještě v mnohém vylepšit.

Rád bych tady poděkoval všem svým spolužákům, kteří se na překladu podíleli. Michalovi Miovskému za to, že to všechno spískal. Mě by to nenapadlo. Martině Palarčíkové děkuju za pomoc s překladem 12. a 13. kapitoly. Chtěl bych taky poděkovat Hance Klímešové, Pavle Duškové a Pavlovi Vranovi za korekturu první verze překladu. Bez nich by na vás v textu číhaly podobné nestvůry, jako například jídelní orchestrátor. Nemohu zapomenout ani na prof. Frýbu, který mi svou euforicko-pesimistickou koláží nálad pomohl s rozjezdem překladu.

Standa Ježek
t.č. student psychologie na FF MU

Předmluva

Pokud umělec svou prací nesleduje nějakou novou vizi, pak jedná mechanicky a opakuje nějaký starý model, který má zafixovaný ve své mysli.

John Dewey, *Art as Experience*, 1935, str. 50

Tato kniha je určena badatelům různých sociálněvědních oborů (včetně těch, kteří do výzkumu vstupují z praxe), kteří se zajímají o induktivní budování teorií pomocí kvalitativní analýzy údajů. Jakkoli může být shromažďování údajů vzrušující, nastane po něm doba, kdy je třeba tyto údaje analyzovat. Badatele děsí nejen samotné množství poznámek, dokumentů či zápisů rozhovorů („hory údajů“), kterým musí čelit, ale často i následující otázky: Jak mohu z té spousty materiálu vytěžit nějaký smysl? Jak je možné tyto údaje teoreticky interpretovat tak, aby tato interpretace byla stále zakotvena v empirické realitě, těmito údaji reflektované? Jak mohu zajistit validitu a spolehlivost svých údajů a jejich interpretací? Jak se zbavit oněch nevyhnutelných zkreslení, předsudků a stereotypních pohledů, které vnáším do analýzy já sám? Jak shrnu svou analýzu do stručného teoretického výroku o studované oblasti?

Účelem této knihy je odpovědět na tyto a mnoho dalších otázek spojených s kvalitativní interpretací údajů. Kniha je napsána jasným a přímým způsobem. Jejím hlavním cílem je poskytnout základní znalosti a metody, nutné k tomu, aby se začínající badatel, který chce stavět teorii na empirické podstatě, mohl pustit do svého prvního výzkumného projektu založeného na kvalitativní analýze.

Pojetí kvalitativní analýzy, jímž se bude řídit náš výklad, se nazývá „*grounded theory*“ (zakotvená teorie) nebo někdy také „*grounded method*.“ Tato kniha je čtvrtou v naší sérii o zakotvené teorii. První, *The Discovery of Grounded Theory* (Glaser, Strauss, 1967), objasnila obsah a východiska metod, jimiž se zabývají všechny knihy v této sérii. Sama o sobě je stále ještě užitečná a je vhodné ji mít přečtenou dříve než začnete číst ty ostatní. Druhá kniha, *Theoretical Sensitivity* (Glaser, 1978), a třetí, *Qualitative Analysis for Social Scientists* (Strauss, 1987), jsou určeny pro poněkud pokročilejší badatele, než pro jaké je určena tato. *Základy kvalitativního výzkumu* byly napsány především pro začátečníky, nicméně předpokládáme, že i zkušenější badatelé v ní naleznou odpovědi na některé své dlouho nezodpovězené otázky.

V překladu je užíván pro „*grounded theory*“ jako český ekvivalent nadále jen termín **zakotvená teorie**. Stejně konsekventně jsou užívány i další odborné termíny, jejichž stručný česko-anglický seznam naleznete na konci této knihy. (pozn. př.)

Pokud přečtete a prostudujete *každou* z těchto knih, což vám velmi doporučujeme, zjistíte, že některé termíny a určité doporučované postupy nejsou vždy identické. Je to způsobeno zejména vývojem našich znalostí, ale také rozmanitými zkušenostmi pocházejícími jak z vyučování, tak z výzkumných projektů, na kterých jsme se podíleli. Při porovnávání Glaserovy *Theoretical Sensitivity*, Straussovy *Qualitative Analysis for Social Scientists* a této knihy naleznete další rozdíly v terminologii a postupech. V základě jsou ovšem všechny knihy vyjádřením stejného postoje vůči kvalitativní analýze a navrhuji stejné základní postupy. Tato kniha probírá uvedené postupy a techniky (jak již podtitul napovídá) mnohem podrobněji, takřka krok za krokem, což je podle našeho současného názoru nejlepší způsob, jak se kvalitativní analýzu *naučit*.

Všechny zmiňované knihy jsou založeny na vlastních zkušenostech těch, kteří kvalitativním výzkumem a analýzou již mnoho let prakticky zabývají, a také ji učí na seminářích. Tyto knihy společně nabízejí jedno pojetí kvalitativní analýzy a jejich velice úzce vymezeným námětem je výstavba teorie. Filozofické domněnky a vědecká tradice ležící v základech těchto knih určují jejich poslání – tím je výstavba teorie pomocí kvalitativního výzkumu. Formulování teoretických interpretací údajů, které je zakotveno v realitě, je mocným nástrojem pro porozumění vnějšímu světu a pro vývoj strategií umožňujících do určité míry jeho ovládnutí.

Kromě četby a studia těchto metodických knih, by bylo pro prohloubení vašeho porozumění zakotvené teorii vhodné prostudovat některé z monografií sepsaných Glaserem, Straussem a jejich spolupracovníky, mezi něž patří: *Awareness of Dying* (Glaser, Strauss, 1965), *Time for Dying* (Glaser, Strauss, 1968), *Experts Versus Laymen: A Study of the Patsy and the Sub-Contractor* (Glaser, 1976), *The Social Organization of Medical Work* (Strauss, Fagerhaugh, Suczek, Wiener, 1985) a *Unending Work and Care* (Corbinová, Strauss, 1988b).

Analytické metody, které jsou srdcem této knihy, se může naučit užívat kdokoli, kdo si dá práci se studiem jejich postupů. Stejně jako u jakéhokoliv jiného souboru praktik, se úroveň jejich využití bude mezi uživateli lišit. Na druhé straně však mohou být dovednosti získané v této knize užitečné i tam, kde by to původně ani její autoři ani uživatelé nepředpokládali. Jak již dříve Strauss (1987, str. xiii) poznamenal v souvislosti s analytickým procesem: „Stejně jako pro jakoukoliv jinou sadu dovedností zde platí, že zvládnutí vyžaduje tvrdou práci, vytrvalost a určité, někdy ne tak docela příjemné zkušenosti.“ Vězte však, že někdy to může být nesmírně vzrušující a příjemné. Navíc jsou tyto zkušenosti nutným předpokladem pro porozumění tomu, jak používat a přizpůsobovat jakoukoliv metodu – včetně zakotvené teorie. Používání a přizpůsobování se bude nevyhnutelně „skládat z různých situačních kontextů, z důmyslně prováděného rozvíjení osobní

[výzkumné] historie a navíc z teoretické a sociální citlivosti. Kromě toho je k dokončení výzkumného projektu třeba ještě trošky štěstí a odvahy“ (Strauss, 1987, str. xiii).

Přehled obsahu

Knihy je rozdělena do tří částí. Část I obsahuje přehled základních principů, na nichž je zakotvená teorie založena. Jedná se o kapitoly 1 až 4. Část II detailně rozebírá konkrétní analytické techniky a postupy této metody. Tato část je obsažena v kapitolách 5 až 11. Závěrečná část III vysvětluje v kapitolách 12 až 14 důležité pomocné postupy doprovázející shromažďování a analýzu údajů.

Nyní se budeme zabývat jednotlivými kapitolami. Kapitola 1 seznamuje čtenáře stylem otázek a odpovědí s rozdíly mezi výzkumem a způsoby analýzy zakotvené teorie a jiných typů kvalitativního výzkumu. Vysvětluje původ a filozofické základy zakotvené teorie a odpovídá na některé z častých otázek, které si kladou studenti, kteří se ji chystají použít.

Kapitola 2 se jmenuje „Začínáme“ a jejím smyslem je pouze poskytnout studentovi základy nezbytné k výzkumnému použití zakotvené teorie. V této kapitole navrhuje způsoby, jak identifikovat zdroje zkoumatelných problémů, a nabízáme zásady pro formulaci výzkumného problému.

V kapitole 3 vysvětlujeme, co myslíme *teoretickou citlivostí*, což je velmi důležitý pojem v metodice zakotvené teorie. Budeme se zde dále zabývat tím, jak udržovat rovnováhu mezi tvořivostí, nutnou součástí vývoje teorie, a „vědeckostí“, která je konec konců v pozadí jakékoliv výzkumné studie.

Kapitola 4 probírá užití literatury ve výzkumech podle zakotvené teorie a vrací některé mýty, které se vytvořily během let jejího používání tím, že vysvětluje, jak využít svých zkušeností a znalostí k získání teoretické citlivosti a vytvoření představ, které mohou být později ověřeny na reálných údajích.

Kapitola 5, první kapitola o analýze, popisuje proces otevřeného kódování. Provedeme čtenáře krok za krokem celým postupem počínaje označováním pojmů¹, přes třídění pojmů do kategorií, pojmenovávání kategorií až po způsoby rozvíjení kategorií podle jejich vlastností a podle dimenzí, v nichž se tyto vlastnosti pohybují.

¹ v originále *concept labelling* (pozn. př.)

Kapitola 6 je podle nás jednou z nejdůležitějších kapitol. Nabízíme v ní techniky, které pomohou uživatelům překonat zkreslení a stereotypní způsoby přemýšlení o údajích, což jim umožní dívat se na tyto údaje novým způsobem. To je nutná podmínka tvořivého myšlení o určitém jevu, pokud chceme, aby byly naše poznatky stále zakotveny v realitě.

V kapitole 7 přikročíme k axiálnímu kódování – našemu druhému typu kódování. Zde budeme popisovat, jak se kategorie vztahují ke svým subkategoriím pomocí modelu, který nazýváme „paradigmatický.“ V této kapitole je také krátký ale důležitý oddíl popisující způsob, jakým analytik využívá jak induktivní, tak deduktivní myšlení k tvorbě a ověřování hypotéz o možných vztazích mezi kategorií a jejími subkategoriemi.

Selektivní kódování, kódovací postup popsáný v kapitole 8, vysvětluje, jakým způsobem jsou hlavní kategorie sjednocovány a jak je teoreticky zajišťována variabilita kategorií, a to seskupováním kategorií podle jejich konkrétního umístění na teoreticky určených dimenzích. Kapitola 9, pojednávající o procesu, ukazuje, jak lze do teorie vnést změnu a pohyb.

Kapitola 10 předkládá systém, podle něhož je do teorie možné pevně včlenit podmínky a následky tím, že je pomocí jednání nebo interakcí spojíme s jevem. Tato kapitola je určena pro pokročilejší analytiku, ale i pro začátečníky je zde mnoho hodnotných informací. V krátkém oddíle na jejím konci se zabýváme rozdíly mezi teorií formální a teorií substantivní, tj. vycházející z empirického základu.

Kapitola 11, „Pořizování vzorků vycházející z budované teorie,“ vysvětluje, jaké způsoby pořizování vzorků používá metoda zakotvené teorie. Zvláště se zabývá tím, jak se liší pořizování vzorků podle užitého typu kódování – otevřeného, axiálního nebo selektivního.

Role záznamů a diagramů je rozebrána v kapitole 12. Tyto techniky jsou užitečným prostředkem pro udržení kontroly nad výsledky vlastní analýzy a nad vzrůstající mírou abstrakce během procesu kódování. V kapitole 13 se zabýváme velmi důležitými otázkami prezentace a publikace výzkumných zpráv o výzkumech založených na zakotvené teorii v knihách, časopisech a disertacích.

Poslední čtrnáctá kapitola poskytuje kritéria, podle nichž je možné hodnotit výzkumy založené na zakotvené teorii. Tato kapitola by měla být velmi důležitá, a to nejen pro ty, kteří chtějí posuzovat svou práci a práci jiných, ale také pro ty, kteří píšou posudky pro časopisy a nadace nebo grantové agentury.

Závěrečná poznámka

První hrubou verzi této knihy jsme používali při výuce svých studentů i zkušených badatelů. Poté jsme se však dozvěděli, že hodnota této knihy překračuje svůj původní účel, kterým byla výuka toho, jak dělat výzkumy podle zakotvené teorie.

Má potenciální hodnotu i pro ty, kdo chtějí provádět tematickou analýzu, ať již samotnou nebo ve spojení s kvantitativními metodami. Také ti, kdo se zajímají o vytváření pojmů, by mohli ocenit informace uvedené v některých kapitolách, stejně jako ti, kteří se pouze zajímají o nové způsoby myšlení o jevech. Ne všechny tyto druhy čtenářů musí studovat a cvičit vše, co v této knize popisujeme, někteří čtenáři se mohou omezit pouze na kapitoly 1 až 6. Doporučujeme jim pečlivě pročíst kapitoly 11 a 12.

Lidé, kteří zasedají v recenzních radách časopisů nebo grantových agentur, se často setkávají s projekty výzkumů nebo zprávami o výzkumech založených na zakotvené teorii. Ti by si měli prolistovat celou knihu, aby získali vhled do terminologie a základních postupů této metody, a potom se zaměřit na kapitolu 14, kde popisujeme kritéria, podle nichž by se měly projekty těchto výzkumů nebo zprávy o nich hodnotit.

Studenti, kteří se zajímají o vývoj teorie jak induktivní, tak deduktivní, mohou ocenit některé části této knihy jako doplněk jejich vlastních metod. My sami pokládáme všechna tato použití za možná. Pouze doufáme, že čtenáři z této knihy získají alespoň tolik, kolik jsme získali my tím, že jsme ji psali.

Poslední poznámka: Zjistíte, že v této knize používáme kurzívu a tučné písmo podle zvláštního systému. *Kurzíva* zvýrazňuje zvláštní pojmy a termíny zakotvené teorie – jako např. „kategorie,“ „dimenze“ nebo „teoretická senzitivita.“ Snažili jsme se neuzívat kurzívy příliš často. **Tučné písmo** používáme pro určité termíny nebo slovní spojení ale také pro celé věty. Takto zvýrazněné věty by měly být užitečné při letmém opakování a opakovaném čtení knihy, protože je dobře viditelné. Tučná slova a slovní spojení jsou takto zvýrazněna ze stejného důvodu. Používají se mimo jiné pro označení zvláštních termínů v ilustrativních příkladech. Právě na těchto ilustrativních stránkách možná naleznete nejvíce rozporů v našem systému, ale prosíme vás, abyste to tolerovali, protože by to pro vás mělo být výhodné.

Rádi bychom zde poděkovali několika studentům a kolegům, kteří pročítali a posuzovali předběžné verze této knihy. Jill Rhine, Anna Hazan a Lora Lempert mají naše díky za své promyšlené a konkrétní připomínky pozdějších verzí. Denise Burenette, Theresa Montini, Cheryl Hall a Kathy Slobin za pročítání raných verzí, a také Joan Fujimura z Harvardské university a Leigh Star z Kalifornské university v Irvine za používání této knihy při výuce svých studentů. Všechny jejich připomínky byly pro zvýšení srozumitelnosti, kvality a užitečnosti této knihy nesmírně cenné. Důležité byly i připomínky Setsuo Mizuna z univerzity Hosei v Tokiu a Dicka Corbina, inženýra ze Silicon Valley. Salmonice Maeth děkujeme za ty hodiny, které strávila při psaní a přepisování rukopisu. Hlavně bychom však chtěli vyjádřit svůj vděk Barney Glaserovi, který to spolu s Anselmem Straussem všechno začal, když si s ním po nocích po telefonu povídal o vznikajících výzkumných metodách, které se nyní nazývají „zakotvená teorie.“

Část I

Zamyšlení na úvod

Objevy byly cílem vědy již od počátku renesance. Způsoby objevování se však s povahou objektu zkoumání, a také s časem, mění. V následujícím citátu popisuje Galileo svůj způsob objevování:

Má metoda je následující: zaměřte dalekohled na Slunce, jako byste toto těleso chtěli pozorovat. Jakmile jej zaostříte a stabilizujete, vložte asi 30 cm od konkávní čočky čistý bílý list papíru. Na něj padne kruhový obraz slunečního kotouče spolu se všemi skvrnami, které tam budou uspořádány přesně souměrně skvrnám na slunci samotném. Čím více budete papír oddalovat od dalekohledu, tím bude obraz větší a tím lépe budou skvrny vyobrazeny. (Drake, 1957, str. 115)

Ačkoliv my studujeme pozemštější, často však stejně neuchopitelné objekty jako jsou Slunce a hvězdy (osoby, skupiny a kolektivy jednajících o samotě a vzájemně na sebe působících), máme stejně jako Galileo efektivní metodu objevování. Ovšem ještě než budeme mluvit o vlastních analytických procedurách, z nichž se skládá, chtěli bychom vás požádat, abyste si pečlivě pročetli kapitoly v části I. V následujících čtyřech kapitolách se vám svým způsobem, snažíme dát „dalekohled,“ skrz který něco uvidíte. Poskytují základní principy, na nichž je založena metoda zakotvené teorie. S jejich pomocí jasněji porozumíte tomu, co děláte a proč to děláte.

1

Úvod

Ještě než přikročíme k detailům analyzování (ty počínají kapitolou 5 této knihy), je dobré mít určité výchozí informace o kvalitativním výzkumu obecně a o zakotvené teorii zvláště. V této kapitole jsou tyto otázky prezentovány formou otázek a odpovědí. Tyto otázky byly odvozeny z otázek, na které se začínající badatelé ptají nejčastěji.

Co je to kvalitativní výzkum?

Termínem *kvalitativní výzkum* rozumíme jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace. Může to být výzkum týkající se života lidí, příběhů, chování, ale také chodu organizací, společenských hnutí nebo vzájemných vztahů. Některé z údajů mohou být kvantifikovány, jako jsou například údaje ze sčítání lidu, ale analýza samotná je kvalitativní. Ve skutečnosti je termín *kvalitativní výzkum* zavádějící, protože to pro každého může znamenat něco jiného. Některí badatelé shromažďují údaje prostřednictvím rozhovorů a pozorování – což jsou metody obvykle spojované s kvalitativním výzkumem. Ovšem potom klasifikují své údaje způsobem, který umožňuje jejich statistickou analýzu. Tím vlastně kvantifikují kvalitativní data. *Všimněte si* však, že my se zde nebudeme zabývat tímto procesem, ale nematematickým analytickým postupem, jehož výsledkem jsou poznatky odvozené z údajů shromážděných mnoha různými způsoby. Dvěma z těchto postupů jsou pozorování a rozhovor, ale je možné použít i dokumenty, knihy, videokazety a dokonce i údaje, které již byly kvantifikovány pro jiné účely, jako jsou například údaje ze sčítání lidu.

Co je třeba umět k provozování kvalitativního výzkumu?

Dovednosti potřebné pro provozování kvalitativního výzkumu jsou (jak posléze uvidíte) následující: dovednost odstoupit a kriticky analyzovat situaci, rozeznat a vyhnout se zkreslení, získat platné a spolehlivé údaje a konečně schopnost abstraktního myšlení. K tomu všemu potřebuje badatel teoretickou a sociální vnímavost, schopnost udržet si analytický odstup a zároveň užívat dřívějších zkušeností a teoretických znalostí k interpretaci toho, co vidí. Musí být všímavý pozorovatel a musí mít dobré komunikační schopnosti.

Mohu kombinovat kvalitativní a kvantitativní metody?

Ano můžete. Tyto dva typy přístupů se mohou efektivně používat ve stejném výzkumném projektu (Strauss, Bucher, Enrich, Schatzman a Sabsin, 1964). Většina výzkumných projektů a badatelů ovšem klade důraz na jeden z těchto dvou přístupů, částečně z přesvědčení, ale často také kvůli svým zkušenostem nebo podstatě zkoumaného problému. Příklady spojení těchto dvou přístupů jsou následující: Kvalitativní údaje se mohou použít pro ilustraci nebo vyjasnění kvantitativně odvozených závěrů, nebo můžeme kvantifikovat výsledky demografického průzkumu. Můžeme také použít jakési kvantitativní údaje k částečnému ověření svých závěrů získaných kvalitativní analýzou (viz. Denzin, 1970, „triangulation“).

Proč kvalitativní výzkum?

Existuje mnoho platných důvodů, proč dělat kvalitativní výzkum. Jedním z důvodů je přesvědčení badatele založené na jeho zkušenosti s výzkumy. Mnozí badatelé přicházejí z vědeckých oborů, jako např. antropologie, nebo jsou zastánci filozofických orientací, jako např. fenomenologie, které programově hlásají používání kvalitativních metod pro shromažďování a analýzu údajů, a získali již těmito metodami uspokojivé výsledky. Dalším důvodem je podstata zkoumaného problému. Některé zkoumané oblasti se hodí spíše pro kvalitativní typy výzkumu. To je třeba případ výzkumu, který se snaží odhalit podstatu něčích zkušeností s určitým jevem, např. nemocí, přestoupením na jinou víru nebo závislostí. Kvalitativní metody se užívají k odhalení a porozumění tomu, co je podstatou jevu, o nichž toho ještě moc nevíme. Mohou být také použity k získání nových a neotřelých názorů na jevy, o nichž už něco víme. V neposlední řadě mohou kvalitativní metody pomoci získat o jevu detailní informace, které se kvantitativními metodami obtížně podchycují.

Kdo dělá kvalitativní výzkum?

Kvalitativní výzkum dělají badatelé v sociálních a psychologických vědách, stejně jako praktičtí pracovníci v oborech, které se zabývají lidským chováním a fungováním. Tento styl výzkumu se používá při zkoumání organizací, skupin i jednotlivých osob. Tyto výzkumy mohou provádět výzkumné týmy, páry i samostatní badatelé. Když se kvalitativní metody kombinují s kvantitativními, je kvalitativní stránka většinou součástí většího výzkumného projektu a realizují ji často jednotlivci nebo malé týmy specialistů.

Jaké jsou hlavní složky kvalitativního výzkumu?

V podstatě jsou tu tři hlavní složky. První složkou jsou **údaje**, které, jak jsme již řekli, mohou pocházet z mnoha zdrojů. Nejobvyklejšími zdroji údajů jsou zde rozhovory a pozorování.¹

Druhou složkou kvalitativního výzkumu jsou různé **analytické** nebo **interpretací postupy**, s jejichž pomocí docházíme k závěrům nebo teoriím. Tyto postupy obsahují techniky konceptualizace údajů. Tento proces, nazývaný „kódování“, se liší podle typu výcviku, množství zkušeností a cílů badatele. Viz. např. Becker (1970), Charmaz (1983), Lofland (1971) nebo Miles a Huberman (1984). Součástí analýzy jsou i jiné postupy, jako nestatistické pořizování výběrů (viz. Schatzman a Strauss, 1973), psaní protokolů a vytváření schémat vztahů mezi pojmy.

Písemné a ústní výzkumné zprávy jsou třetí složkou kvalitativního výzkumu. Mohou být publikovány ve vědeckých časopisech nebo na konferencích a jejich forma závisí na posluchačích a na vlastnostech prezentovaných závěrů nebo teorií. Badatel může například vyložit souhrnné závěry, nebo naopak detailní rozbor jedné části výzkumu.)

Existují různé typy kvalitativního výzkumu?

Tato otázka má různé odpovědi podle toho, na co se ve skutečnosti ptá. Míni se jí různé typy výzkumu, jejich cíle, nebo různá pojetí analýzy? Když mluvíme o kvalitativním výzkumu, často se stává, že typy, cíle a pojetí analýzy se zaměňují.

Některé z různých typů kvalitativního výzkumu jsou: **zakotvená teorie**, **etnografie**, **fenomenologické pojetí**, **životní historie**¹ a **analýza rozhovoru**.² Tyto typy

¹ v originále *life histories* (pozn. př.)

² v originále *conversational analysis* (pozn. př.)

mohou a jsou užívány badateli v různých disciplínách. Například pečovatelé, antropologové nebo sociologové mohou používat etnografii ke studiu problémů, které se vztahují k jejich disciplíně, stejně jako mohou použít zakotvenou teorii nebo životní historie.

Co se týče cílů, ty se mezi jednotlivými badateli významně neliší. Výsledky výzkumu mohou sloužit: k vyjasnění a ilustraci kvantitativních výzkumů, ke tvorbě výzkumných nástrojů, k vývoji určitých pojetí, k hodnocení projektů, k poskytnutí informací pro komerční účely, jako pomůcka pro praktiky, a také mohou sloužit cílům politickým, stejně jako cílům poněkud vědecktějším, jako je tvorba základní báze znalostí.

Jeden z hlavních sporů v oblasti kvalitativního výzkumu se týká pojetí analýzy. Do jaké míry by se údaje měly interpretovat? Někteří badatelé se domnívají, že údaje samy o sobě by se **neměly analyzovat vůbec** a že úkolem badatele je spíše údaje shromažďovat a prezentovat je tak, že „informátoři mluví sami za sebe.“ Cílem je podat čestnou zprávu s minimem interpretace nebo zcela bez ní o vyslovených slovech nebo pozorováních badatele. Tato skupina badatelů tvrdí, že informátorův pohled na realitu nemusí být nutně „pravdivý“, nicméně je předkládán se stejnou mírou spontaneity a smysluplnosti s jakou byl původně vyjádřen. Filozofickým principem, který je v základech tohoto pojetí, je prezentovat věrný popis, přičemž údaje nejsou ovlivňovány badatelovými tendencemi ani jeho přítomností. V této perspektivě je badatelovým úkolem naslouchat a sdělovat, podobně jako třeba novinář.

Jiným kvalitativním badatelům jde při analyzování a prezentaci svých závěrů o **přesný popis**. Protože není možné, aby badatel čtenářům prezentoval úplně všechny své nashromážděné údaje, je nutné tyto údaje redukovat. Podstatné je prezentovat přesný popis daného předmětu výzkumu, třebaže nejsou nutně prezentovány všechny údaje, které jsme zkoumali. Redukování a uspořádávání materiálů tady samozřejmě zastupuje výběr a interpretaci. Badatelé, kteří jsou zastánci přesných popisů nebo kteří je primárně produkují, také často prokládají dlouhé popisné pasáže a citáty z výzkumných rozhovorů svými vysvětlujícími poznámkami. Mnoho badatelů dokáže po čase s obdivuhodnou dovedností splétat popisy, slova mluvčího, citáty z protokolů a jejich vlastní interpretace do bohatého a věrohodného vyprávění. Účelem ilustrativních materiálů je naznačovat jaký je pozorovaný svět ve skutečnosti, zatímco badatelovy interpretace by měly re prezentovat poněkud objektivnější konceptualizaci této skutečnosti. Interpretace popisného materiálu se mezi sebou liší v míře abstraktnosti, podle toho, kdo je prezentuje, ale často také v rámci jediné publikace. Ne všechny interpretace jsou

v přesném slova smyslu svou podstatou teoretické, nicméně pro některé badatele je to součástí jejich cílů.

Další skupině badatelů jde o tvorbu teorie. Věří, že vytváření teoreticky podložených interpretací je nejmocnější cestou pochopení reality (Blumer, 1969; Glaser, 1978). Tvorba teorie ve své podstatě implikuje interpretaci údajů, protože údaje musí být převedeny do pojmů (konceptualizovány) a mezi těmito pojmy je třeba vytvořit vztahy tak, abychom vytvořili teoretické spodobnění reality (reality, kterou nemůžeme nikdy zcela poznat, kterou můžeme vždy jen interpretovat). Výsledné teoretické výroky se pak mohou použít nejen k vysvětlení reality, ale poskytují nám zároveň i východiska pro naše jednání. Badatelé zabývající se tvorbou teorií věří, že teorie jsou tím nejsystematičtějším způsobem jak tvořit, syntetizovat a integrovat vědecké znalosti.

Co je zakotvená teorie?

Zakotvená teorie je teorie induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje. To znamená, že je odhalena, vytvořena a prozatímně ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů. Proto se shromažďování údajů, jejich analýza a teorie vzájemně doplňují. Nezačínáme teorií, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné.

Proč tvořit teorii, která je zakotvená?

Dobře vytvořená zakotvená teorie splňuje čtyři základní kritéria, podle nichž se posuzuje vhodnost teorie pro určitý jev: **shoda**, **srozumitelnost**, **obecnost** a **kontrola** (podrobněji o vlastnostech dobře a nedobře zakotvené teorie viz. Glaser a Strauss, 1967, str. 237-250 a Glaser, 1978, str. 3). Pokud se teorie drží každodenní reality určité oblasti empirického světa a je pečlivě induktivně odvozena z rozličných údajů, pak by této oblasti měla odpovídat. Protože reprezentuje realitu, měla by být také srozumitelná, obsažná a smysluplná pro zkoumané osoby a osoby, které v této oblasti pracují. Pokud jsou údaje, na nichž je založena, srozumitelné a obsažné a interpretace jsou pojmové a široké, pak by teorie měla být dostatečně abstraktní a pružná, aby se dala aplikovat na různé situace spojené se zkoumaným jevem. Konečně by nám teorie měla poskytovat možnost ovlivňovat zkoumaný jev. To proto, že hypotézy navrhuující vztahy mezi pojmy – které mohou být vodítkem našeho jednání – jsou systematicky odvozovány ze skutečných údajů o zkoumaném (a pouze tomto) jevu. A dále, podmínky, za nichž teorie

platí, by měly být jasně vysloveny. Podmínky by tedy měly platit výslovně pro danou situaci.

Co je pojetí výzkumu založené na zakotvené teorii?

Pojetí výzkumu založené na zakotvené teorii je kvalitativní výzkumná metoda, které používá **systematický** soubor postupů ke **tvorbě** induktivně odvozené zakotvené teorie o nějakém jevu. Výsledkem výzkumu je spíše teoretické vyjádření zkoumané reality než sada čísel nebo skupina volně vztažených pojmů. Podle této metodiky jsou pojmy a vztahy mezi nimi nejen vytvářeny, ale také prozatímně ověřovány. Jak uvidíte, toto pojetí používá mnoho dosti specifických postupů.

Cílem metody zakotvené teorie je samozřejmě vytvoření teorie, která věrně odpovídá zkoumané oblasti a vysvětluje ji. Badatelé pracující v jejím duchu také doufají, že jejich teorie různých disciplín budou nakonec kumulativně propojeny mezi sebou a že důsledky teorie budou prakticky využitelné.

Jak vznikla metoda zakotvené teorie?

Zakotvenou teorii jako metodu vyvinuli dva sociologové: Barney Glaser a Anselm Strauss. Jejich filozofická východiska a výzkumné zkušenosti se dosti lišily, ale oba přispěli k jejímu vzniku stejnou měrou. Velmi úzce spolupracovali na vývoji technik analýzy kvalitativních údajů, které by odpovídaly vzdělání a východiskům obou z nich.

Anselm Strauss přišel z University of Chicago, která má bohatou historii a dlouhou tradici v kvalitativním výzkumu. Po dobu, kdy zde působil, ho ovlivňovaly interakcionistické a pragmatické práce. Jeho myšlení tak inspirovali pánové jako Robert E. Park, W.I. Thomas, John Dewey, G. H. Mead, Everett Hughes a Herbert Blumer. Tyto vlivy mimo jiné obohatily zakotvenou teorii o následující myšlenky: (a) pokud chceme vědět, o co jde, je třeba vyrazit do terénu; (b) teorie zakotvená v realitě je pro rozvoj disciplíny velmi důležitá; (c) zkušenost a zážitky se v podstatě neustále vyvíjejí; (d) lidé aktivně utvářejí svět, v němž žijí; (e) je třeba zdůrazňovat změnu a průběh, proměnlivost a složitost života; (f) mezi podmínkami, smyslem a jednáním existují vzájemné vztahy. Strauss měl kromě toho předchozí praktické zkušenosti s terénním výzkumem a hodně přemýšlel o jemné souhře shromažďování údajů a jejich následné analýzy. Také se zabýval několika kódovacími postupy, které se později dočkaly rozvinutí (Strauss et al., 1964).

Barney Glaser se rozvíjel ve zcela jiné tradici, ovšem některé podobné zkušenosti umožnily spolupráci těchto dvou mužů. Během studia na Columbia University jej ovlivnil Paul Lazarsfeld, známý jako zlepšovatel kvantitativních metod. Později, když již pracoval na kvalitativních metodách, Glaser zjistil, že potřebuje dobře promyšlené, výslovně formulované a systematicky uspořádané postupy pro kódování a pro testování hypotéz vytvořených během výzkumu. Tradice Columbia University klade důraz na empirický výzkum spojený s vývojem teorie. Columbijská i Chicagská výzkumná tradice usiluje o to, aby výzkum byl užitečný pro profesionály i laiky. Z těchto důvodů byla většina prací vplynůvších z Glaserovy a Strausovy spolupráce, včetně původních monografií o umírání (1965, 1968), adresována profesionálům, laikům i jejich spolupracovníkům.

Co je třeba k tomu, aby si člověk mohl osvojit toto pojetí?

Stejně jako u jiných dovedností je dokonalé využití zakotvené teorie výsledkem soustavného studia a cvičení. Pokud budou splněny následující podmínky, měl by být po určité době prakticky kdokoli schopen dosáhnout dostatečné úrovně dovedností k tomu, aby mohl dělat užitečný výzkum.

1. Je třeba **studovat**, a nikoliv pouze pročíst, postupy uvedené v různých knihách a být připraven se jimi řídit (Glaser, 1978, Glaser a Strauss, 1987). Tyto postupy jsou navrženy tak, aby systematicky a pečlivě vytvářely teorii. Zkratky vyústí ve špatně zkonstruovanou a úzce pojatou teorii, která nemusí být přesnou reprezentací reality.

2. Je třeba se těmito postupy řídit během výzkumu. Absolvovat kurs o zakotvené teorii z vás odborníka na tuto metodu neudělá. Toho lze dosáhnout pouze **procvičováním těchto postupů** během výzkumu. Získáte tak nejen dostatečný vhled do toho, jak fungují, ale i dovednosti a zkušenosti, které jsou k úspěšnému používání těchto technik nezbytné.

3. K přizpůsobení těchto postupů různým jevům a výzkumným situacím je třeba také jistá míra **otevřenosti a pružnosti**.

Není zakotvená teorie pouze sociologickým pojetím?

Zakotvenou teorii mohou používat odborníci mnoha disciplín. K tomu, abyste ji mohli používat, nemusíte být sociologem ani zastáncem interakcionismu. Důležité jsou postupy a ty jsou na disciplíně nezávislé. Je důležité si uvědomit, že badatele v různých oborech budou zajímat různé jevy – nebo také mohou vnímat

tentýž jev odlišně podle různých perspektiv a zájmů svých disciplín. Vezměme si například jako zkoumanou oblast děti na základní škole. Pečovatelka se bude zajímat o jejich zdravotní problémy, psycholog o jejich přizpůsobování, sociolog o jejich chování v kolektivu, pedagog o jejich způsoby a typy učení a fenomenolog (z kterékoliv disciplíny) o jejich školní zážitky. Každá z těchto perspektiv ovlivňuje pojetí výzkumu těchto dětí. Přesto však zakotvená teorie nabízí každému badateli postupy pro analýzu údajů, které vedou vytvoření teorie užitečné pro jeho disciplínu. Mezioborové výzkumy mohou také využít postupů zakotvené teorie. Každý badatel do takového výzkumu vloží svůj specifický náhled a přispěje k výzkumnému úsilí. Jakákoliv teorie, která z toho potom vyplyne, bude odpovídat pojetí každého z nich.

Je zakotvená teorie „vědecká metoda“? A pokud ano, jak to jde dohromady s tvořivostí?

Ano, zakotvená teorie je vědecká metoda. Její postupy jsou navrženy tak, že pokud jsou pečlivě dodržovány, zcela splňují všechny požadavky kladené na „dobrou“ vědu: validita, soulad mezi teorií a pozorováním, zobecnitelnost, reprodukovatelnost, přesnost, kritičnost a ověřitelnost. (Tyto požadavky jsou dále rozbrány v kapitole 14. Podrobnější diskusi o tomto tématu naleznete také v knize Corbinová a Strauss, 1990.)

Zde nám nejde o to, zda jsou tyto zásady splněny, ale o to, jak jsou **interpretovány a definovány** v pojetí zakotvené teorie. Tyto zásady jsou pouze ty obecnější ze specifických směrnic a kvalitativním badatelům hrozí nebezpečí, že je budou vykládat příliš specificky v rámci pozitivističtějších interpretací rozvinutých kvantitativními badateli. Zastánci každého z těchto dvou přístupů k objevování by si de facto měli vyvinout své specifické normy založené na postupech, které při svém výzkumu používají.

I **tvořivost** je zásadní součástí zakotvené teorie. Postupy zakotvené teorie nutí badatele překonat domněnky a vytvořit nový pořádek ze starého. Tvořivost se projevuje schopností badatele vhodně pojmenovat kategorie, a také schopností nechat svou mysl volně potulovat a generovat asociace nutné pro tvorbu podnětných otázek a pro objevení rozdílů, které vedou k objevu. Jak uvidíme později, tato porovnání zvyšují citlivost badatele nutnou pro rozpoznání potenciálních kategorií a určení významných podmínek a následků, které se objeví v údajích. I když je tvořivost pro tvorbu efektivní teorie nutná, badatel vždycky musí ověřit

platnost všech kategorií a výroků o vztazích, k nimž tvořivě dospěje během výzkumného procesu.

Jak dochází k objevům?

Když už je řeč o tvořivosti, první dny výzkumného projektu mohou být pro začínajícího kvalitativního badatele velmi složité. Je to čas vzrušení z prvních rozhovorů nebo z prvních dnů strávených v terénu. Může to být také čas frustrace z pomalého rozbíhání projektu způsobeného třeba opožděným získáním přístupu ke zdrojům údajů nebo průtahy při získávání nutného svolení zkoumaných osob. Po překonání těchto počátečních obtíží začne být shromažďování údajů pro většinu badatelů hluboce uspokojující činností. Přesto jsou však pro analytičtější založené badatele nejradostnější ty okamžiky, v nichž dochází k objevům. Mohou to být chvíle, v nichž dojde k záblesku „intuice,“ k velkým pokrokům v porozumění smyslu a charakteru událostí, k hlubšímu uspokojení z vyřešení největších úkolů výzkumu nebo jen k obyčejnějšímu, přesto však stále vzrušujícímu, zodpovězení nějaké méně světoborné analytické otázky.

Kde se berou tyto objevy? To odkud se berou se často zaměňuje s tím, kde se badatel zrovna nachází, **když** k nim dojde. Krátký příběh vyjasní, o co nám jde. Když byla první kniha o zakotvené teorii připravena pro nakladatele, poslali jsme jednu kopii tohoto návrhu příteli – antropologovi, který ji evidentně pouze prolistoval a poslal nám jednostránkový děkovný dopis. Kromě díky však také namítal: Proč píšete knihu o tomhle? Vždyť nápady přicházejí kdekoliv – třeba při vystupování z tramvaje nebo někde jinde. To je samozřejmě pravda, ale nenapadají každého a nejsou jen tak o čemkoliv. Tyto vhledy přicházejí pouze za určitých podmínek. Za prvé, badatel musí přemýšlet o údajích – nebo ještě lépe v nich být zcela ponořen, musí toho o zkoumané oblasti mnoho vědět. Zároveň ho však musí nějaký aspekt údajů nebo interpretací znepokojoval a překvapovat, což mu umožňuje klást otázky a pátrat po odpovědích. Tyto otázky a pátrání po jejich odpovědích se v naší mysli mohou nalézat nejprve v podvědomí a může trvat dosti dlouho, než se ve své zásadní podobě dostanou do vědomí. Přestože má badatel rozsáhlé znalosti o údajích a teorii, musí být schopen uniknout těm rysům své práce, které by mohly stát v cestě novému pohledu obsaženému v onom náhlém vnuknutí, geniální myšlence nebo hluboce odlišném teoretickém výroku. Specifické znalosti bohužel nejsou jen nezbytné, ale někdy jsou i zátěží brzdící tento druh intelektuální kreativity. Je faktem, že mnozí vědci jsou vynikající odborníci ve svém oboru a jsou i kvalifikovaní badatelé, přesto však nejsou příliš tvořiví.

Jaký je rozdíl mezi teorií a popisem?

Tuto otázku si často kladou začínající badatelé. V zásadě se odpověď na tuto otázku dělí na dva hlavní argumenty. Za prvé, teorie používá **pojmy**. Podobné údaje jsou seskupeny a těmto skupinám jsou přiřazeny názvy. To znamená interpretaci údajů. Za druhé, pojmy jsou uvedeny do vztahu pomocí **výroků o vztazích mezi pojmy**. Při popisu mohou být údaje uspořádány podle témat. Tato témata mohou být konceptualizacemi údajů, ale mnohem spíše to budou pouze souhrny slov vybraných přímo z údajů. Je zde velmi málo nebo vůbec žádná interpretace údajů. Stejně tak zde nedochází k určení vztahů mezi tématy tak, aby vzniklo pojmové schéma.

Je třeba přepisovat všechny rozhovory a všechny poznámky z terénu?

Zde je základním pravidlem přepsat jen tolik, kolik je třeba. To ovšem nemusí být jednoduché rozhodnutí a ani se nedá udělat dřív, než dostatečně pokročíte s výzkumem. „Jen tolik, kolik je třeba.“ Následující rady byste neměli chápat tak, že vás opravňují k tomu, abyste z kazety přepsali jen několik prvních rozhovorů nebo svých poznámek. Naopak, jestliže je tohle váš první výzkum, jste ještě nezkušení v tomto typu výzkumu nebo děláte tak malý výzkum, že máte poměrně málo rozhovorů a poznámek, pak je lepší přepsat všechny tyto materiály.

Přepsat z pásky všechny materiály, odstavec po odstavci, řádek po řádku, může nebo nemusí být nutné, záleží to na účelu vašeho výzkumu. Vlastní přepisování (stojící dost času, energie a peněz) by mělo být **selektivní**. Postup v duchu zakotvené teorie je zhruba následující. Úplně první rozhovory nebo terénní poznámky by jste měli celé přepsat a analyzovat celé a pak můžete přistoupit k těm ostatním. Toto počáteční kódování poskytuje, jak později vysvětlíme, jakousi podporu pro všechny následující pozorování nebo rozhovory.

Později, jak se bude vaše teorie vyvíjet, si můžete pásky poslechnout a přepsat pouze věty, pasáže nebo odstavce, které jsou pro vaši rozvíjející se teorii podstatné. (V počátcích výzkumu není jasné, co je podstatné a co ne, a tak je lepší přepsat všechno, aby se něco důležitého nevynechalo.) Ovšem přepis pouze vybraných pasáží vás nutně nemusí osvobodit od pozdějšího dalšího přepisování, v případě, že by jste potřebovali udělat dodatečnou nebo hlubší analýzu. V základě je nutné, aby teorie určovala nejen to, co se má hledat a kde se to má hledat, ale také to, co se má hledat v údajích. To vám ponechává možnost doda-

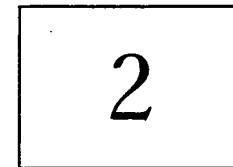
tečného shromáždování údajů v případech, kdy máte ve svých teoretických vývodech mezeru, která se dá odstranit pouze shromážděním dalších údajů. Pak můžete přepisovat jen ty části rozhovorů a poznámek, které se týkají této mezery.

Pokud disertační komise nebo poradce nemají v tomto ohledu vyhraněný názor, pak jste tím, kdo nakonec rozhoduje o tom, kolik rozhovorů a poznámek přepsat, vy sami. Musíte se rozhodnout, jaký je cíl vašeho výzkumu a jakou měrou přispěje (z pohledu teoretické i „psychologické“ citlivosti) ta která část vašich materiálů k analytickému procesu. K dosažení požadované hloubky teorie může být nutné přepsat veškeré materiály, které máte. Stejně tak můžete pořídit přepis všech materiálů, když máte dost peněz, abyste si mohli zaplatit někoho, kdo to udělá za vás.

Bez ohledu na to, jestli přepíšete všechny nebo jen část svých nahrávek, je velmi důležité si tyto nahrávky poslechnout. Poslouchání je stejně jako přepisování základem úplné a pestré analýzy. A na konec závěrečná poznámka: **lépe více než méně**. Konečné rozhodnutí je ale na vás.

Souhrn

Zakotvená teorie je kvalitativní pojetí výzkumu, které společně vyvinuli Glaser a Strauss. Její systematické techniky a postupy analýzy umožňují badateli vytvářet teorie vycházející z empirického základu, které splňují všechny požadavky kladené na „dobrou“ vědu: validita, soulad mezi teorií a pozorováním, zobecnitelnost, reprodukovatelnost, přesnost, kritičnost a ověřitelnost. Přestože jsou postupy zakotvené teorie navrženy tak, aby zajišťovaly přesnost a kritičnost analýzy, nezapomínají ani na důležitost tvořivosti. To proto, že tvořivost umožňuje badateli klást otázky vycházející z údajů a činit porovnání, která ve spojení s údaji umožní další pochopení jevu a nové teoretické výroky. Tímto pojetím se může řídit kdokoliv, kdo chce vytvořit zakotvenou teorii, bez ohledu na jeho teoretickou orientaci nebo disciplínu, kterou se zabývá. K tomu, abyste dokázali tuto metodu efektivně používat, je ovšem nutné, abyste pečlivě prostudovali a procvičili techniky a postupy popsane v této knize.

Začínáme

Jednou z nejobtížnějších částí výzkumu je začátek. V této fázi je třeba získat odpověď na dvě obtížné otázky: (a) Jak určit zkoumatelný problém? (b) Jak tento problém zúžit natolik, aby se s ním dalo pracovat? Pokud jste v kvalitativním výzkumu začátečníkem, mohou se tyto otázky zdát ještě těžší, protože proces, během něhož docházíte k rozhodnutím a závazkům, zde na první pohled vypadá mnohem méně strukturovaný a mnohem nejednoznačnější než u kvantitativního výzkumu. Naše odpovědi na tyto otázky budou vycházet ze souhrnného rámce zakotvené teorie. Cílem této kapitoly je objasnit některé základní principy, jimiž se toto počáteční rozhodování řídí.

Výzkumný problém

Zdroje výzkumných problémů jsou u zakotvené teorie stejné jako u ostatních pojetí kvalitativního výzkumu.

Zdroje výzkumných problémů

Existuje několik zdrojů zkoumatelných problémů.

(1) *Doporučené nebo uložené výzkumné problémy*. Jedním způsobem, jak získat výzkumný problém, je zeptat se přednášejícího, který se zabývá výzkumem ve vybrané oblasti. Často se stává, že zrovna pracuje na nějakém rozsáhlejší projektu, a bude rád, když si vezmete na starost nějakou menší část tohoto projektu. Tento způsob zvyšuje pravděpodobnost toho, že se dostanete ke

„zkoumatelnému“ a „podstatnému“ výzkumnému problému. Je to způsobeno tím, že zkušenější badatel již ví, co se v této oblasti udělovalo a co je ještě třeba udělat. Na druhou stranu se zase může stát, že takto získaný problém pro vás nemusí být ten nejzajímavější. Je důležité si neustále uvědomovat, že ať již je vaše rozhodnutí jakékoliv, budete se vybraným problémem docela dlouho zabývat, takže by to mělo být něco, co dokáže vzbudit váš zájem.

Obměnou tohoto způsobu je zapamatovat si poznámku nějakého odborníka nebo kolegy typu „prozkoumat to a to by mohlo být užitečné a zajímavé“ a popřemýšlet o ní. To je často mnohem lepší zdroj výzkumných problémů, zvláště když vás zmíněná oblast zajímá. Například žena, která má ráda atletiku, by mohla zbystřit pozornost při poznámce „Jak asi vnímají své tělo ženy, které chodí cvičit?“ Tato široká a otevřená otázka může vést ke spoustě dalších. Například, vnímají ženy, které chodí cvičit, své tělo jinak než ženy, které do tělocvičny nechodí? Nebo, vnímají ženy, které chodí do posilovny, své tělo jinak než ženy, které chodí běhat, nebo muži, kteří chodí posilovat?

Ještě další obměnou tohoto způsobu je situace, kdy se student dozví, že jsou k dispozici granty na projekty v určitých tematických oblastech. Ve skutečnosti mohou sponzoři školy tímto způsobem ovlivňovat témata, na která se studenti budou zaměřovat. Není na tom nic špatného, protože tato témata se obvykle týkají problémů, které je třeba rychle řešit.

(2) *Odborná literatura.* Ta může být podnětem k výzkumu několika různými způsoby. Někdy upozorňuje na poměrně neprobádanou oblast nebo nabízí témata, která je třeba dále rozvinout. Jindy se může stát, že se v dosavadních pracích vyskytnou rozpory nebo nejasnosti. Tyto rozpory ukazují, kam je třeba zaměřit výzkum, aby se tyto nejasnosti odstranily. Nebo taky dojdete při čtení k závěru, že starý problém je třeba řešit nově, ačkoliv již byl v minulosti dosti zkoumán. Něco na tomto problému a s ním spojeném jevu zůstalo nepoznané, něco, co by mohlo významně přispět k našemu porozumění tomuto jevu. Také můžete v literatuře narazit na tvrzení, které se zcela rozchází s vaší vlastní zkušeností. Toto zjištění vás může motivovat k výzkumu, který by objasnil tento rozpor. A když už nic jiného, čtení může alespoň vzbudit váš zájem o nějaký předmět. V okamžiku, kdy si začnete klást otázky typu „co kdyby“ a zjistíte, že na ně nemáte odpovědi, je problém na světě. (Kapitola 3 pojednává o použití literatury dále.)

(3) *Osobní nebo profesní zkušenosti.* Ty bývají zdrojem problémů často. Člověk se může rozvést a začne se zajímat o to, jak pociťovali svůj rozvod jiní. Nebo může člověk při práci narazit na problém, na nějž není známa odpověď. Profesní zkušenosti často vedou k závěru, že toto povolání nebo jeho praktikování je v nějakém ohledu nedostatečně účinné, užitečné, humánní nebo spravedlivé. Je

tedy třeba nějakého výzkumu, který by tuto situaci pomohl napravit. Mnoho odborníků je k postgraduálnímu studiu motivováno právě těmito reformními ambicemi, z nichž vyplývá i výběr výzkumných problémů.

Vybírat si výzkumný problém cestou osobních nebo profesních zkušeností se může zdát riskantnější než výběr z návrhů nebo literatury. To ovšem nemusí být nutně pravda. Vaše osobní zkušenost pro vás naopak může být ještě lepším indikátorem potenciálně úspěšného výzkumného snažení.

Je jisté, že ten, kdo se zajímá o svět kolem sebe a kdo je ochoten riskovat, by po malé úvaze a zvážení výše uvedených zdrojů neměl mít žádné potíže s hledáním výzkumného problému. Následujícím krokem je položit si správnou výzkumnou otázku.

Výzkumná otázka

Způsob, jakým si badatel klade výzkumnou otázku, je velmi důležitý, protože do značné míry určuje volbu výzkumné metody. Zde narážíme na dilema. Vybírá si badatel metodu zakotvené teorie, protože si to žádá zkoumaná oblast a z ní vyplývající výzkumná otázka? Nebo se badatel nejdříve rozhodne pro použití metody zakotvené teorie a poté formuluje otázku tak, aby této metodě vyhovovala?

Na takové otázky se obtížně odpovídá, protože na ně neexistují definitivní odpovědi. Ačkoliv základním předpokladem je, že výzkumná otázka by měla určovat užitou metodu, mnoho lidí se orientuje na kvantitativní výzkum. Takže, přesto že zkoumaná oblast si žádá spíše kvalitativní výzkum, položí si otázku tak, aby vedla k výzkumu kvantitativnímu. Jiní badatelé mohou mít díky svým osobním přesvědčením, vzdělání či zaměření tendenci dívat se na problémy z kvalitativní perspektivy. Otázky, které si kladou v rámci jakékoliv problémové oblasti, jsou zaobaleny v kvalitativní terminologii, protože oni se na problémy jinak dívat nedokážou. My se zde však touto otázkou zabývat nechceme, jenom chceme upozornit na to, že pro některé oblasti je jedna forma výzkumu výrazně vhodnější než jiné a že badatel by se měl podřídit zkoumanému problému. Například, kdyby chtěl někdo zkoumat, jestli je jeden lék účinnější než druhý, pak by byl dvojitý klinický test na slepo mnohem vhodnější než výzkum podle zakotvené teorie. Naopak, kdyby chtěl někdo zjistit, jaké je zúčastnit se takového výzkumu léků, pak by bylo vhodné použít zakotvenou teorii nebo jiný typ kvalitativního výzkumu. Je jasné, že osobní preference a zkušenosti v tomto rozhodování hrají svou roli, ale neměly by nás zaslepovat vůči ostatním metodickým možnostem.

Dalším důležitým aspektem výzkumné otázky je vymezení hranic toho, co se bude zkoumat. Není možné, aby jeden badatel prozkoumal všechny aspekty zkoumaného problému. Výzkumná otázka nám umožňuje zúžit výzkumný problém na velikost, která je reálně zkoumatelná. (To je ta druhá obtížná otázka, o níž jsme se na začátku této kapitoly zmiňovali.)

Formulování výzkumné otázky

Jak tedy vypadají výzkumné otázky ve výzkumu podle zakotvené teorie? Jak se liší od otázek v kvantitativním výzkumu a proč?

Vzpomeňme si, že při použití metody zakotvené teorie je hlavním cílem badatele tvorba teorie. Abychom toho dosáhli, potřebujeme přizpůsobivou výzkumnou otázku, která nám ponechá dostatek volnosti k pečlivému prozkoumání jevu. Jedním z dalších předpokladů tohoto pojetí kvalitativního výzkumu je ten, že, alespoň v našem okruhu nebo místě působení, ještě nebyly identifikovány všechny pojmy související s daným jevem, a pokud ano, pak vztahy mezi těmito pojmy ještě zcela nechápeme nebo jsou pojmově nedokonalé. Popřípadě můžeme předpokládat, že si ještě nikdo nepoložil danou výzkumnou otázku naprosto stejným způsobem, takže není možné zjistit, které proměnné náleží této oblasti a které ne. Takové usuzování vede k potřebě klást si otázky, jejichž odpovědi nám objasní důležité, ale dosud neobjasněné problémy.

Počáteční otázka je tedy poměrně široká. Ovšem během výzkumného procesu postupně objevujeme a zavrhuje pojmy a vztahy mezi nimi, a tím se výzkumná otázka neustále zužuje a zaostruje. Výzkum tedy začíná otevřeně a široce, ne však tak otevřeně, aby zahrnul veškeré možnosti, a zároveň ani příliš úzce a zaměřeně, aby se nevyloučila možnost objevu, což je prvotním účelem použití metody zakotvené teorie. Při tomto snažení nebudete muset vyslovovat tvrzení o vztahu mezi závislou a nezávislou proměnnou, jak je zvykem u kvantitativních výzkumů, protože tento druh hypotézy zde netestujeme. **Výzkumnou otázkou je ve výzkumu podle zakotvené teorie výrok, který identifikuje zkoumaný jev.** Tento výrok říká, na co přesně se chceme zaměřit a co chceme o daném předmětu vědět. U zakotvené teorie se otázky často orientují na **dění a průběh**.

Poznámka: Příklad toho, jak je možné formulovat výzkumnou otázku u zakotvené teorie.

Jak zvládají ženy své těhotenství v případech, kdy je jeho průběh komplikován chronickým onemocněním, kterým žena trpí? Ačkoliv je tato otázka, alespoň ve svém globálním tvaru, pro kvantitativní výzkum příliš široká a nestrukturovaná, pro výzkum podle zakotvené teorie je zcela vyhovující. Tato otázka říká, že budeme

zkoumat těhotné ženy, jejichž těhotenství komplikuje nějaké chronické onemocnění. Tento výzkum bude na zvládání takového těhotenství pohlížet očima těhotných žen, tj. bude se zabývat tím, co ony dělají nebo co si myslí, a ne tím, co si myslí lékaři nebo někdo jiný. Samozřejmě, že i ve výzkumu podle zakotvené teorie je důležité zjistit, co dělají lékaři a co říkají těmto těhotným ženám, protože toto jednání má vliv na to, jak ženy svá těhotenství zvládají. Není to ale hlavním tématem. Zjištění, jak a do jaké míry je jednání žen ovlivňováno jinými, je pouze částí toho, o co badatel jde. Středem pozornosti jsou v tomto výzkumu těhotné ženy. To, že si to bude badatel neustále uvědomovat, mu pomůže, aby se neodchýlil od původního záměru - a nezbloudil.

Při zužování a zaměřování na problém se může badatel zaměřit na různé věci tím, jak si položí otázku. Otázky mohou znít například takto:

(1) Co se stane, když si pacient stěžuje na bolest a sestra mu nevěří? V tomto případě jde o **interakční** otázku. Badatelova činnost, tedy pozorování, zkoumání záznamů o pacientovi, rozhovory i analýza, budou proto zaměřeny na vzájemné působení.

(2) Jaké jsou organizační mechanismy nebo předpisy pro manipulaci s návykovými látkami? V tomto případě si badatel klade **organizační** otázku a bude se soustředit na širší organizační odezvy takového problému s návykovými látkami. Údaje se budou shromažďovat nejen pomocí rozhovorů, ale také studiem psaných předpisů a sledováním jejich uplatnění. Nebudou se studovat všechny organizační předpisy, stačí jen ty, které se týkají manipulace s návykovými látkami.

(3) Jaký je rozdíl v reakci na lék tisící bolest mezi pacienty, kteří mají dlouholeté zkušenosti (alespoň dva roky) s bolestmi a tisíci léky, a pacienty, kteří tyto zkušenosti nemají? Zde je kladena **biografická** otázka. Výzkum se zaměří na nynější reakce na bolest tisící léky a tyto reakce budou posuzovány ve světle ústně podaných vzpomínek, které se budou týkat minulých zkušeností s bolestí a její léčbou.

Souhrn

Původní výzkumná otázka je pro badatele směnicí, která jej vede přímo k prozkoumání určité situace, místa konání události, dokumentů, aktérů nebo zpodobaných informátorů. Taková otázka pomůže badateli začít s výzkumem a zároveň mu v průběhu výzkumu usnadní zůstat zaměřený na jeho předmět. Kdykoliv má badatel pocit, že tápe nebo že je zavalen údaji, může se vždycky vrátit

zpět k původní otázce a vyjasnit si situaci. Analýza údajů, která začíná již prvním shromažďováním údajů (první rozhovor nebo pozorování), nám umožňuje původní otázku postupně tříbit a zpřesňovat. To, jak se to dělá, bude vysvětleno v kapitolách o kódování.

3

Teoretická citlivost

Teoretická citlivost je termín se zakotvenou teorií velmi často spojovaný. Dokonce je i titulem Glaserovy knihy o této metodě (1978). Ale co vlastně je teoretická citlivost? Kde se bere? Jak ji využít při výstavbě teorie ke svému prospěchu? Tato kapitola se těmito otázkami bude zabývat obecně a následující kapitoly je rozeberou více do detailů. (Další informace o těchto tématech najdete také v následujících publikacích: Glaser, 1978, kapitola 1 a Glaser, Strauss, 1967, kapitola 9.)

Definice

Teoretická citlivost poukazuje na určitou osobní vlastnost badatele, a to na schopnost rozlišovat jemné detaily ve významu údajů. Lidé provozující výzkum mohou mít různou citlivost záviselou na jejich znalostech a zkušenostech ve zkoumané oblasti. Je možné ji během výzkumu dále rozvíjet. Teoretickou citlivostí se rozumí schopnost vhledu, schopnost dát údajům význam, porozumět a oddělit související od nesouvisejícího. To vše se děje spíše na pojmové než na konkrétní úrovni. Je to právě teoretická citlivost, co umožňuje vytvoření teorie, která bude zakotvená, pojmově hutná a dobře integrovaná. A také to umožňuje dělat rychleji.

Zdroje teoretické citlivosti

Teoretickou citlivost je možné získat z několika zdrojů. Jedním z nich je **literatura**, což jsou teoretické práce, výzkumné práce a různé dokumenty (např. životopisy, publikace státní správy). Seznámením se s těmito publikacemi získáte bohaté znalosti, které zvyšují citlivost vašeho vnímání zkoumaného jevu. (Zvláštní užití literatury v zakotvené teorii budeme probírat v následující kapitole.)

Profesní zkušenosti jsou dalším zdrojem citlivosti, pokud ovšem máte to štěstí a máte nějaké. Během dlouholeté práce v určitém oboru porozumíte tomu, jak a proč právě tak to v tom oboru chodí, a co se tam za jistých podmínek děje. Tyto znalosti, dokonce i v implicitní formě, jsou vnášeny do výzkumné situace a pomáhají vám porozumět událostem a jednáním, které vidíte a slyšíte, a to rychleji, než kdybyste je neměli. Například pečovatelka studující práci pečovatelek v nemocnici získává vhled do zkoumaných situací mnohem rychleji než člověk, který tam nikdy nepracoval. Čím více máte profesních zkušeností, tím bohatší znalosti a hlubší vhled budete mít během výzkumu k dispozici. Na druhou stranu vám však tyto zkušenosti mohou znemožnit vidět věci, které se pro vás staly rutinními nebo „samozřejmými.“ (V kapitole 6 se budeme zabývat technikami umožňujícími odstranit takováto zaslepení.)

Osobní zkušenosti jsou třetím zdrojem teoretické citlivosti. Jako příklad uvedeme osobní zkušenost s rozvodem. Tato zkušenost zvýší vaši citlivost vůči tomu, jaké je pociťovat ztrátu. Ztráta pociťovaná z důvodu úmrtí milované osoby se liší od ztráty pociťované při rozvodu. Ovšem na pojmové úrovni existují rozdíly, ale i podobnosti mezi těmito dvěma zkušenostmi se ztrátou. Užitím své osobní zkušenosti s rozvodem získává badatel jakýsi základ pro porovnávání a to podněcuje tvorbu pojmů a vztahů potenciálně relevantních ztrát pociťované z důvodu smrti. (Použitím porovnání se budeme zabývat v kapitole 6.) Stejně tak se stávají užitečnou součástí vašich osobních zkušeností zkušenosti z absolvovaných výzkumů. Neměli byste však očekávat, že zkušenosti ostatních jsou podobné těm vašim. Později, až objevíte tyto rozdíly a budete o nich přemýšlet, to dodá vaší analýze trochu různorodosti.

Až doposud jsme o teoretické citlivosti hovořili jako o důsledku znalostí a zkušeností, které s sebou badatel vnáší do výzkumného procesu. Dalším zdrojem teoretické citlivosti je **analýza samotná**. Vhled a porozumění zkoumanému jevu se při práci s údaji prohlubují. Děje se tak při shromažďování údajů, hledání odpovědí v těchto údajích, porovnávání, přemýšlení o tom, co vidíte, formulaci hypotéz a při tvorbě dočasných teoretických rámců z pojmů a vztahů mezi nimi. Badatel pohlíží na údaje prostřednictvím těchto činností. Často se stává, že jeden

nápad podnítí další, zaměří vás určitým směrem a dá smysl slovům, která pro vás předtím smysl neměla. Zaměří vás na situace, které by mohly vysvětlit zkoumané dění. Tato zvýšená citlivost k pojmům, jejich významu a vztahům mezi nimi je důvodem, proč je tak důležité kombinovat výběr údajů a jejich analýzu. Jeden proces podporuje druhý, a tím oba prohlubují vhled a zostřují rozpoznávání parametrů rozvíjející se teorie.

Udržování rovnováhy mezi tvořivostí a vědou

Teoretická citlivost je důležitým tvořivým aspektem zakotvené teorie. Tato citlivost představuje schopnost tvořivě užít nejen osobní a profesní zkušenosti, ale také literaturu. Umožňuje analytikovi pohlížet na výzkumnou situaci a údaje novými způsoby a vytěžit z údajů vše, co je třeba pro tvorbu teorie. Jeden slavný biolog jednou napsal: „Podstatou objevu není vidět něco jako první, ale stanovit pevná spojení mezi tím, co již je známo a tím, co doposud není.“ (Selye, 1956, str. 6).

Ale sám Selye ještě dodává, že smyslem výzkumu je vytvořit teorii, která něčím přispěje dosavadní znalostní bázi nazývané věda. Jak je tedy možné být vědeckí a tvořiví zároveň? Jak se dostatečně zbavit osobních zkreslení a nerozpoznaných nebo neprozkoumaných domněnek, abychom dokázali vytvořit platnou a spolehlivou teorii?

Tvořivě užívat svých znalostí a zkušeností a zároveň se držet reality daného jevu a nepřemýšlet oněm pouze tvořivě je nepochybně obtížné. Nabízíme vám tedy následující pomůcky:

(1) **Pravidelně odstupujte a ptejte se:** O co tu jde? Odpovídá to, co si myslím, že vidím, údajům? Údaje samy o sobě nelžou. Následující příklad ukazuje, jak tuto důležitou zkušenost získala spoluautorka této knihy Juliet Corbinová.

Při výzkumu, který se týkal způsobů, jakými ženy trpící chronickým onemocněním zvládají svá těhotenství, se rychle zjistilo, že jejich jednání je zaměřeno na snižování rizika spojeného s takovým těhotenstvím tak, aby mohly mít zdravé dítě. Dalo by se předpokládat, že způsoby zvládání budou záviset na míře rizika: čím vyšší riziko, tím intenzivnější strategie jeho snižování. Badatelka usoudila, že k ověření této hypotézy bude stačit jen porovnat ji s jednotlivými případy. Chyba! Badatelka zjistila, že údaje někdy tuto hypotézu potvrzovaly a jindy, což ji velmi frustrovalo, nikoliv. Ať se snažila, jak se snažila, nedařilo se jí tuto hypotézu napasovat na údaje, které měla. Nešlo to. Proč ne? Protože si roztřídila těhotné ženy podle míry rizika tak, jak toto riziko vnímala ona sama. A její vnímání rizika se ne

vždy shodovalo s tím, jak vysokou míru rizika vnímala sama těhotná žena. Jinými slovy, badatelka přijala lékařský model úrovně rizika. Ne všechny těhotné ženy však přijaly tento model. Až když se badatelka vrátila zpět k údajům a snažila se z nich zjistit, proč určité výroky a jednání neodpovídaly jejímu pojetí situace, mohla zjistit, že ženy jednaly podle svého vlastního vnímání situace. Jinými slovy, jejich vlastní odhad a zvážení rizika se lišil od odhadu lékařů. Jakmile byla původní hypotéza upravena tak, aby zohlednila toto zjištění, začala odpovídat všem shromážděným údajům. Počet a typ strategií použitých ke snížení rizika závisel na odhadu a zvážení míry rizika těhotnou ženou samotnou.

(2) **Je třeba udržovat si skeptický postoj.** Všechna teoretická vysvětlení, kategorie, hypotézy a odpovědi hledané v údajích, ať již pocházejí přímo nebo nepřímo z porovnávání, literatury nebo zkušenosti, je třeba považovat za **provizorní**. Vždy je nutné je zkontrolovat a porovnat s údaji. Nikdy se nesmí přijímat jako fakta. Například kategorie odvozené z výzkumné literatury (proměnné určené v předchozích výzkumech) jsou vždy závislé na kontextu. Mohou odpovídat výzkumu, z něhož pocházejí. To však neznamená, že budou vhodné pro situaci, kterou zkoumáte vy, nebo že se budou hodit k ostatním pojmům stejně, jako v dřívějších teoriích. Pamatujte si, že jakákoliv teoretická vysvětlení nebo kategorie vnesené do výzkumu je třeba brát jako provizorní do té doby, než budou potvrzeny reálnými údaji (dokud skutečné údaje neodpovídají této situaci).

(3) **Postupujte podle výzkumných postupů.** Postupy shromažďování údajů a analýzy jsou navrženy tak, aby zajistily kritičnost výzkumu. Zároveň vám pomohají překonat vaše osobní předsudky a zkreslení a vedou vás k přehodnocení alespoň některých z vašich domněnek, které by mohly způsobit nerealistické vykládání údajů. Pro střídání shromažďování a analýzy údajů existují dobré důvody. Nejen, že to umožňuje shromažďování údajů založené na pojmech, které se nám vynořují jako podstatné pro zkoumanou situaci, ale také to podporuje ověřování hypotéz již při jejich formulaci. Ty, o nichž zjistíme, že neplatí, pak můžeme upravit tak, aby odpovídaly realitě zkoumané situace. Kódování je systematický a přesný soubor postupů, které není možno používat náhodně nebo podle rozmaru badatele (viz. kapitoly 5, 6, 7 a 8). Aby byla vytvářená teorie zakotvená, platná a spolehlivá, je nutné postupovat pečlivě podle předepsaných postupů, stejně jako je tomu u dobrých kvantitativních výzkumů. Pro posuzování těchto dvou typů výzkumu neexistují dvojí měřítka. Jejich postupy jsou odlišné, ale základní měřítka zůstávají stejná.

Náš výklad o teoretické citlivosti bychom chtěli zakončit výňatkem z knihy *Science: Methods and Meaning* (Rapport, Wright, 1964). V úvodu do části o objevech autoři píší:

Náhoda však nikdy není dominantním faktorem objevu. Začínající vědec, který doufá, že mu štěstí dopomůže k napodobení Lavoisiera nebo Faradaye nebo i vědců menšího formátu, by se měl zamyslet nad slavným výrokiem L. Pasteura, že „šťěstí přeje jen připraveným.“ (str. 130-131)

Souhrn

Teoretická citlivost je schopnost rozpoznat, co je v údajích důležitého, a dát tomu smysl. Pomáhá při tvorbě teorie, která odpovídá realitě studovaného jevu (Glaser, 1978). Teoretická citlivost má dva zdroje. Za prvé ji tvoří dobré ozeznámení s odbornou literaturou a profesní i osobní zkušenosti. Tyto komplexní znalosti s sebou vnášíte do výzkumné situace. Teoretická citlivost je ovšem také získávána při výzkumu, během neustálé práce s údaji – při shromažďování a analýzách údajů. Protože mnoho analytických technik používaných při tvorbě teoretické citlivosti má v podstatě tvořivý a imaginativní charakter, je nutné udržovat rovnováhu mezi tím, co vytvořil badatel a realitou. Toho dosáhnete (a) tázáním se „O co tu jde?“; (b) udržováním skeptického postoje vůči jakýmkoliv kategoriím nebo hypotézám, které byly přineseny nebo vznikly v počátcích výzkumu a jejich neustálým ověřováním konfrontací s údaji; a (c) tím, že při shromažďování a analýze údajů budete postupovat přesně podle postupů vyložených v této knize. Dobrá věda (dobrá teorie) je výsledkem souhry tvořivosti a nacvičených dovedností.

4

Použití literatury

Definice termínů

Odborná literatura: Výzkumné zprávy a teoretická nebo filozofická pojednání typická pro odborné a vědecké texty. Ty mohou sloužit jako znalostní báze, s níž porovnáváme své závěry z údajů nashromážděných během výzkumu podle zakotvené teorie.

Neodborná literatura: Životopisy, deníky, dokumenty, rukopisy, záznamy, zprávy, katalogy a jiné materiály, které můžeme ve výzkumech podle zakotvené teorie použít jako primární údaje nebo jako doplněk rozhovorů a pozorování.

Literatura, odborná či neodborná, hraje v zakotvené teorii tak důležitou a pestrou roli, že jsme se rozhodli na několika stranách rozebrat možnosti jejího použití. Začneme nejdříve odbornou literaturou a pak přejdeme k neodborné.

Použití odborné literatury

Do výzkumu si každý přinášíme nezanedbatelné množství znalostí pocházejících z odborné a vědecké literatury (jak jsme již konstatovali v předcházející kapitole). Tyto znalosti jsme mohli získat při studiu ke zkouškám nebo prostě tím, že jsme se snažili udržet si přehled o literatuře ve svém oboru. Abychom porozuměli

tomu, jak a proč používáme v zakotvené teorii odbornou literaturu tak, jak ji používáme, je důležité porozumět některým ze základních principů této metody a odlišit její užití literatury od užití literatury v kvantitativních metodách.

Pro badatele používající kvantitativní metody má literatura velmi specifické funkce. Badatel ji užívá ke určení předchozích výzkumů v dané oblasti a ke zjištění, kde jsou v porozumění této oblasti mezery. Literatura také navrhuje teoretické a pojmové konstrukce, podle nichž je možné se při kvantitativním výzkumu řídit a interpretovat výsledky. Zde také pomáhá badateli určit důležité proměnné, které je možno zkoumat, a navrhuje vztahy mezi těmito proměnnými. Všechna tato použití jsou v kvantitativních výzkumech důležitá, protože badatelé se soustředí hlavně na ověřování vztahů mezi proměnnými nebo na zjištění, jakým způsobem se proměnné shlukují. Ještě než výzkum začne, je nutné znát proměnné, a dále je třeba znát, jak interpretovat výsledky standardních ověřovacích metod.

Při výzkumu podle zakotvené teorie chceme, oproti tomu, objevit významné kategorie a vztahy mezi nimi a zkombinovat tyto kategorie novým, spíše než standardním, způsobem. Takže když začnete se seznamem již určených proměnných (kategorií), mohou – a je velmi pravděpodobné, že budou – stát v cestě objevu. Ve výzkumech podle zakotvené teorie také chceme vysvětlit jev v rámci teoretické konstrukce, která vzniká během samotného výzkumu. Nechceme se tedy omezovat tím, že bychom se museli držet nějaké dříve vytvořené teorie, která může, ale nemusí platit pro naši zkoumanou oblast. (Pokud s sebou vnášíte do výzkumu **neuvědomované předpoklady** pocházející z dříve vytvořené teorie, měli byste si je uvědomit a zjistit, jak ovlivňují vaši analýzu, a to pomocí technik popsaných v kapitole 6.)

Pokud po dokončení výzkumu zjistíte, že vámi vytvořená teorie má nějaký vztah k nějaké již dříve vytvořené teorii, pak může tu svou použít k rozšíření té staré. Je důležité pochopit, že jak se vaše teorie vyvíjí, můžete do ní včleňovat zdánlivě relevantní prvky předchozích teorií. To však pouze tehdy, když budou prokazatelně odpovídat údajům shromážděným ve vašem výzkumu. Podle toho, co jsme zde právě vyložili, by nemělo žádný smysl začínat s „převzatými“ teoriemi nebo proměnnými (kategoriemi), protože by pravděpodobně brzdily nebo znemožňovaly rozvoj nových teoretických formulací, pokud ovšem není vaším cílem nalézt v nich nový smysl.

To, co se zde snažíme říci, se dá shrnout takto: Do výzkumné situace přicházíte s nějakými znalostmi z odborné literatury a je důležité to vzít na vědomí a využít toho (jak, popíšeme níže). Ovšem není nutné se seznámit předem

s veškerou literaturou (což často dělají badatelé trénovaní v jiných pojetích výzkumu), protože pokud je naše analýza efektivní, pak se vynoří nové kategorie, na které jsme my sami ani nikdo jiný předem nepomysleli. Nechceme být natolik ponořeni v literatuře, aby naše znalosti dusily a omezovaly naše tvořivé úsilí! Protože naším cílem je objev, neznáme předem všechny kategorie příslušející naší teorii. **Jen tehdy**, když se nějaká kategorie vynoří jako důležitá, se můžeme podívat do odborné literatury, jestli tam je také, a pokud ano, co o ní říkají ostatní badatelé.

Jak používat odbornou literaturu

Odborná literatura ve výzkumu podle zakotvené teorie mnoho použítí.

(1) **Literatura může podněcovat teoretickou citlivost** tím, že poskytuje pojmy a vztahy, které je možné porovnávat se skutečnými údaji. Ačkoliv není vhodné vyrazit do terénu s kompletním seznamem pojmů a vztahů mezi nimi, některé z nich se mohou v literatuře vyskytovat velmi často, z čehož se dá usuzovat, že by mohly být významné. Ty je možné přenést do terénu, kde budete hledat doklady o tom, jestli tyto pojmy a vztahy mezi nimi platí pro situaci, kterou zkoumáte, a pokud ano pak v jaké formě.

Je možné také velmi specifické použití publikovaných popisných materiálů ke zvýšení teoretické citlivosti. Tyto stati skýtají často velmi přesný popis reality s minimem interpretace, vyjma snad organizace materiálu podle několika témat. Studium těchto materiálů může zvyšovat naši citlivost ohledně toho, co máme hledat ve svých vlastních údajích, a pomůže nám formulovat otázky, které můžeme klást svým respondentům. Stejně tak jakékoliv pojmy obsažené v těchto studiích mohou mít nějaký význam pro naše vlastní pojmy. V takových případech musíme velmi pečlivě hledat doklady takových pojmů ve svých údajích a určit, v jaké formě je včleníme do svého výzkumu.

Také **znalosti filozofických spisů a stávajících teorií** nám mohou poskytovat způsoby pojetí a interpretace údajů. Například badatel hluboce ovlivněný symbolickým interakcionismem by mohl zkoumat, jaký smysl mají situace pro jejich účastníky. Marxista by se mohl snažit zjistit úroveň ekonomického vykořisťování v nějaké situaci.

Pokud by chtěl někdo rozšířit nějakou stávající teorii, pak by mohl začít tím, že se bude snažit odhalit, jak tato teorie odpovídá novým nebo obměněným situacím, oproti situacím, pro které teorie původně platila. Například někdo by mohl začít s teorií Awareness Context (Glaser, Strauss, 1965). Tato teorie se týká udržo-

vání tajemství a vyvinula se z Glaserova a Straussova výzkumu umírání. Badatel, který by chtěl tuto teorii rozšířit, by mohl použít obecný rámec této teorie na situace jako jsou: špehování, manželská nevěra, identita homosexuálních mužů a žen. Glaserův a Straussův rámec by poskytl řadu citlivost zvyšujících pojmů a vztahů, které by badatel mohl ověřovat na údajích shromážděných v jeho vlastním výzkumu. Závěry tohoto výzkumu by potom mohly poopravit, doplnit nebo změnit původní teorii tak, aby platila i pro nově zkoumané situace.

(2) **Literatura je možné použít jako druhotný zdroj údajů.** Výzkumné zprávy často obsahují citáty z rozhovorů a terénních poznámek, které je možno použít pro vlastní účely jako druhotný zdroj údajů. Takové publikace mohou obsahovat také **popisy událostí, jednání, prostředí a perspektiv** jednajících, které je možné použít jako údaje a analyzovat je pomocí metod popsanych v následujících kapitolách. Jednou z metod kvalitativního výzkumu je vlastně analýza teoretických nebo filozofických výpovědí a písemností jako takových.

(3) **Literatura může podněcovat otázky.** Literaturu můžete použít k vytvoření seznamu otázek, které budete klást svým respondentům nebo kterými se budete řídit při svých počátečních pozorováních. Tento seznam (jak jsme již napsali v kapitole 2) se po prvních rozhovorech nebo pozorováních může změnit, ale může vám pomoci se započítím výzkumu, a také může uspokojit školní komise a komise kontrolující testování lidí (human subject committees) ohledně záměrů vašeho výzkumu. Může také podněcovat otázky během analýzy. Například, pokud se vyskytnou rozpory mezi vašimi údaji a zjištěními uvedenými v literatuře, měli by jste se vrátit do terénu a ptát se, čím jsou tyto rozpory způsobeny. Nepřehlížím snad něco důležitého? Jsou zde ještě jiné podmínky? Jakým konkrétním podmínkám lze připsat tyto rozpory?

(4) **Literatura může udávat směr teoretického pořizování vzorků.** Literatura vám může poradit, kde můžete odhalit jev, který je pro rozvoj vaší teorie důležitý. Jinými slovy, může vás navést do situací podobných, nebo naopak odlišných od právě zkoumaných situací, na které byste jinak ani nepomysleli. Tím dodá vašemu výzkumu na rozmanitosti.

(5) **Literatura je možné použít k dodatečné validizaci.** Když dokončíte svou teorii a sepíšete své závěry, můžete se na příslušných místech odkazovat na literaturu a ověřovat tak správnost svých závěrů. Nebo můžete vypíchnout rozdíly mezi vaší prací a publikovanou literaturou a vysvětlit je. (Měli byste být schopni ukázat, jaká množina podmínek působila ve vaší situaci a jaký vliv měly tyto podmínky na zkoumaný jev.) Co byste však *neměli* dělat, je neustále se vracet k literatuře a

ověřovat si tam všechno, co vidíte. To by brzdilo celý proces a potlačovalo tvořivost.

Příklad použití odborné literatury

Následující text je poznámka týkající se hlavně odborné-profesní a vědecké literatury, kterou si Juliet Corbinová napsala po jednom semináři o zakotvené teorii. Tato poznámka se týká mnoha otázek, které jsme již probrali. Hovoří se zde o výzkumu jedné postgraduální studentky, jehož námětem byla zkušenost s onemocněním rakovinou.

G., postgraduální studentka sociologie, přišla na seminář a řekla nám, že chce dělat výzkum z vybrané literatury metodou zakotvené teorie. Řekla, že literaturu posuzovala na základě svých rozhovorů. Tyto rozhovory jí nasměrovaly k další literatuře. V tomto smyslu jsou tyto písemnosti opravdu zakotveny v jejím výzkumu. Například, když jeden z jejích respondentů mluvil o určité medikamentózní léčbě, G. nastudovala literaturu o tomto typu léčby. Když jí řekli, že zkusili nemedikamentózní typ léčby, jako je třeba Symingtonova metoda, přečetla si zase něco o ní. Čtením zjistila, že existují různé typy textů: striktně lékařské, životopisné popisy zkušeností s rakovinou a texty popisující alternativní formy léčby.

Problém studentky G. mě velice zaujal. Přišlo mi nemožné dělat výzkum podle zakotvené teorie jen z literatury samotné, protože jsem cítila, že v tomto případě je nejdůležitější souhra mezi údaji a literaturou. Nebyl to výzkum literatury, ale lidských zkušeností s rakovinou. Když jsem jí však chvíli naslouchala, napadlo mě pár věcí o tom, jak literaturu užívala nebo mohla užít.

Nejdřív mě napadlo, že je důležitý rozdíl mezi rakovinou jako onemocněním a rakovinou jako zkušeností. Tyto dva aspekty jsou ovšem úzce propojeny a literatura toto propojení podporuje. Pokud však člověk začne tyto dva aspekty rozlišovat (zvýší se jeho citlivost vůči nim), může vyrazit do terénu a shromažďovat tam údaje pro porovnání s literaturou, a ještě se něco dozví o podstatě vztahu mezi nimi. Literatura nám také poskytuje informace o podmínkách, které ovlivňují průběh tohoto onemocnění a zkušenosti s ním, a jak je ovlivňují. Opět je možné vyrazit do terénu, hledat tyto podmínky a vystopovat, jak ovlivňují průběh a prožívání choroby. Například zjistila, že určité léky mohou pomoci zvládat průběh choroby, ale zároveň způsobí vypadání vlasů, nevolnost či nechutenství. To jistě ovlivňuje pacientovo prožívání rakoviny, stejně jako jeho pohled na rakovinu jako na chorobu, zvláště když porovnává svůj stav (jak vypadal a jak se cítil) před a po chemoterapii nebo jiný léčebných postupech – ozařování, chirurgický zákrok. Použití metod, jako je třeba Symingtonova, jako alternativních terapií nebo terapií souběžných s běžnou léčbou může také ovlivnit jak pacientovo prožívání, tak průběh onemocnění. Naopak, pokud má někdo špatné zkušenosti s tradiční, respektive alternativní, terapií,

může to vést k tomu, že se odvrátí od jedné k druhé, nebo dokonce od obou z nich. Takže následky jedné terapie ovlivňují terapii následující. Tohle všechno je spekulace založená na literatuře a takovou spekulaci je třeba ověřit na reálných údajích. Ty tuto hypotézu nejen ověří, ale dají nám také odpověď na otázku, jak to všechno funguje.

Toto použití literatury se podobá teoretickému pořizování vzorků literatury na základě rozhovorů a následnému teoretickému pořizování vzorků reality podle poznatků z literatury. Takže literatura zvyšuje naši teoretickou citlivost vůči: (1) **podmínkám** ovlivňujícím zkušenosti, (2) **strategiím** zvládnání zkušeností (protože se po léčích cítím špatně, zkusím Gersonovu dietu nebo jiný typ léčby a zapomenou na tradiční medicínu) a (3) **následkům** určitých zkušeností. (Lidé, kteří podstupují terapii podle Symingtona a u kterých přesto nakonec propukne metastáza, se někdy dozví nebo se sami začnou domnívat, že nemysleli dost pozitivně.) Literatura nám také dává představu o průběhu nebo změně v čase a o **variabilitě** typů zkušeností záviselých na rozhodnutích nemocného člověka. A konečně, literatura nás vede k pořizování vzorků mnoha situací vycházejícímu z budované teorie.

Výběrem správné literatury, spolu s analýzou, se můžete mnoho dozvědět o širších a užších podmínkách ovlivňujících nějaký jev. Jak říká Anselm Strauss: „Knihovna je jako mnoho hlasů, které na vás mluví. Jediné, co musíte udělat, je naslouchat jim.“ **Samozřejmě, jakékoliv kategorie, hypotézy, atd. získané z literatury musí být ověřeny na reálných (primárních) údajích.** Výsledkem souhry studia literatury, její analýzy a jejího ověření na realitě v terénu může být integrovaný obraz, který zvýší pojmovou bohatost vaší teorie.

Neodborná literatura

Neodborná literatura zahrnuje dopisy, životopisy, deníky, zprávy, videokazety, noviny a spoustu dalších materiálů. Ačkoliv v kvantitativních výzkumech se obvykle tyto materiály jako zdroje údajů nepoužívají, ve výzkumech podle zakotvené teorie hrají podstatnou roli. Mohou být použity jako primární údaje, zvláště v historických a životopisných výzkumech. Ve většině výzkumů však hrají roli důležitého zdroje údajů doplňujícího obvyklejší rozhovory a pozorování. Například o organizaci, její struktuře a fungování se toho lze mnoho dozvědět studiem jejich zpráv, korespondence a interních písemností.

Neodbornou literaturu je možné použít pro stejné účely jako odbornou. Ovšem je zde něco navíc. Protože je často obtížné ověřit pravost a věrohodnost některých dokumentů, životopisů apod., je velmi důležité je pokud možno ověřovat podle ostatních zdrojů, jako jsou rozhovory a pozorování. Nebo, pokud děláte

životopisný výzkum, měli byste přečíst velké množství různých životopisů a jiných dokumentů, jako jsou dopisy, a pečlivě je porovnávat.

Souhrn

Každý typ literatury je užitečný trochu jiným, specifickým způsobem a poskytuje různé druhy údajů (například o osobních historiích nebo organizačních událostech), různé výzkumné závěry nebo teoretické formulace. Důmyslní badatelé používají v některých případech kromě odborné literatury také různé typy publikovaných i nepublikovaných materiálů, jako doplněk svých rozhovorů a pozorování.

Před započatím výzkumu je možné použít všechny druhy literatury, a to jak pro přemýšlení, tak pro rozjezd výzkumu. Tyto materiály je také možné použít během výzkumu, čímž jej urychlují. Ve skutečnosti je dobré prohledávat literaturu (nejen odbornou) i během vlastního výzkumu, v souhrě s analýzou údajů. Takže publikované materiály čteme a používáme během všech fází výzkumu. Připomínáme ještě, že kategorie a vztahy mezi nimi je třeba ověřovat na primárních údajích. Můžete použít jakýkoliv typ literatury, o němž se domníváte, že je relevantní, ale musíte se vyhnout zajetí kteréhokoliv z nich.

Část II

Postupy kódování

Nyní jsme se dostali až k jádru knihy, ke kapitolám o analýze neboli kódování, jak se jí často říká. Kódování představuje operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány, konceptualizovány a opět složeny novými způsoby. Je to ústřední proces tvorby teorie z údajů.

Co je tak zvláštního na procesu kódování při rozvoji zakotvené teorie? Co jej odlišuje od ostatních analytických metod? Jak jsme již v prvních kapitolách řekli, cíle kódování jsou širší než jen vyextrahovat z údajů pár témat nebo vytvořit popisnou teoretickou strukturu z volně propojených pojmů. To, co jsme zde právě řekli by se dalo shrnout takto: Analytické postupy zakotvené teorie jsou navrženy tak, aby:

- (1) Spíše vytvářely než pouze ověřovaly teorii.
- (2) Dodávaly výzkumnému procesu kritičnost, která je předpokladem „dobré“ vědy.
- (3) Pomáhaly analytikovi s překonáním jeho předsudků a domněnek, které vnáší do výzkumného procesu a které by se u něj během výzkumu mohly vyvinout.
- (4) Zajišťovaly zakotvení a hutnost a rozvíjely citlivost a integraci nutnou pro vytvoření bohaté, úzce provázané, vysvětlující teorie, která těsně aproximuje zobrazovanou realitu.

K dosažení těchto výsledků je nutné udržovat rovnováhu mezi tvořivostí, kritičností, vytrvalostí, a hlavně teoretickou citlivostí. Souhlasíme, že tohle je zvláštní kombinace vlastností, ale právě tato jejich kombinace se vyskytuje při objevech, ať již malých či velkých. Ačkoliv obvykle začátečník nemůže očekávat, že udělá nějaké „velké“ objevy, pokud bude tvrdě pracovat a bude mít dostatek vytrvalosti, je schopen vytvořit něco, co bude příspěvkem jeho oboru. My zde chceme nabídnout několik technik, které vám – analytikovi – pomohou využít své tvořivé

schopnosti a dále rozvinout svou **teoretickou citlivost**, kterou již **můžete mít**. Na vás už zbývá jen tvrdá práce.

Analýza v zakotvené teorii se skládá ze tří hlavních typů kódování. Jsou to: (a) otevřené kódování, (b) axiální kódování a (c) selektivní kódování. Následující kapitoly budou popisovat každý z těchto typů. Tyto kapitoly budou doplněny kapitolami o technikách rozvíjení teoretické citlivosti a o procesu objevování v údajích. Závěrečná kapitola o analýze (kapitola 10) shrnuje všechny předcházející analytické kapitoly do systému, který nazýváme *matice podmiňujících vlivů* (*conditional matrix*). Ta je vlastně analytickou kostrou zakotvené teorie.

Zde bychom chtěli zdůraznit, že hranice mezi jednotlivými typy kódování jsou uměle vytvořené. Tyto typy nenásledují nutně za sebou jako nějaké stupně. Při kódování v praxi můžete rychle a nevědomky přecházet od jednoho typu k jinému a zpět, zvláště mezi otevřeným a axiálním kódováním. Ačkoliv tyto dva typy se častěji vyskytují na počátku výzkumného procesu, mohou se vyskytnout i u konce. To proto, že při selektivním kódování se téměř vždycky najdou pojmy, které stále ještě nejsou dostatečně propracované či integrované. V této fázi se otevřené i axiální kódování provádí ve prospěch selektivního kódování, a proto jsou v tomto kontextu také trochu jinak „vnímány.“

Další důležitou věcí, kterou je zde nutné říci, je, že shromažďování a analýza údajů jsou vzájemně úzce provázané procesy a že je nutné je střídat, protože analýza ovlivňuje pořizování vzorků údajů. (Tím se budeme více zabývat v kapitole 11 o teoretickém pořizování vzorků.) Nebudeme zde zdůrazňovat proces shromažďování údajů jako takový, protože je velmi dobře popsán v mnoha vynikajících knihách o terénním výzkumu.

Ještě než začneme probírat vlastní kódování, rádi bychom zde vyslovili čtyři důležité myšlenky.

1. Analyzování je ve skutečnosti interpretování, a to nikoliv náhodou. Jak říká filozof vědy Diesing (1971, str. 14):

ve skutečnosti jsou vědecké znalosti z větší části spíše vynálezy nebo výtvořeny, než imitace; pojmy, hypotézy a teorie v reálném světě jako takové neexistují, ale musejí být vytvořeny.

2. Dále, ačkoliv vám zde předkládáme soubor postupů a technik, vůbec si nepřejeme, abyste se na nich zkostrnatěle lpěli. Opět citujeme Diesinga (1971, str. 14):

Postupy nejsou mechanické ani automatické a ani to nejsou algoritmy, které zaručují jisté výsledky. Je třeba jich požívat přizpůsobivě podle okolností, může se měnit jejich pořadí a v každé fázi existují různé alternativy.

3. Celkově vzato, existuje jedna obecná technika, která je středem všech kódovacích postupů a která napomáhá přizpůsobivému použití těchto postupů, a tou je **kladení otázek**. Otázky byste si měli klást během celého vašeho výzkumného projektu. Při čtení následujících kapitol nás uvidíte klást tolik otázek o zkoumaném jevu a o jeho různých vlastnostech, rozměrech, paradigmatických součástech apod., že, kdybyste si je z nějakého důvodu chtěli všechny zapamatovat, nebylo by to snadné. To proto, že je jich takové množství a že jsou opravdu velmi rozmanité. Jejich množství je způsobeno tím, že opravdu tvořivý badatel si prostě *musí* klást otázky, a jejich rozmanitost tím, že každý kódovací postup v zakotvené teorii vyžaduje jiný druh otázek. (To uvidíte na příkladech v následujících kapitolách.) Protože některé postupy jsou typické pro ranější, nebo naopak pozdější fáze výzkumného projektu, liší se otázky také podle fáze výzkumu. Takže si velmi pozorně všimněte, jaké otázky se vyskytují na stránkách těchto kapitol, a cvičte se v kladení takovýchto analytických otázek. To, že jsou to **analytické** otázky, znamená, že to často bývají tvořivé otázky – tj. otázky **utvářející** samotnou analýzu.

4. Po přečtení kapitol o kódování velmi doporučujeme **každou z nich pečlivě prostudovat**. Tyto kapitoly (5-10) probírají základní analytické postupy a jejich logiku. Každému postupu je třeba porozumět, než se pustíte do dalšího, jinak by se mohlo stát, že vaše porozumění celku bude méně jisté, než byste si přáli. Jakmile je zcela pochopíte a **natrénujete**, stanou se z nich opravdu účinné výzkumné nástroje.

5

Otevřené kódování

Definice termínů

Pojmy: Pojmová označení přidělená jednotlivým událostem, případům a jiným výskytům jevu.

Kategorie: Třída pojmů. Tato třída je objevena, když se při vzájemném porovnávání pojmů zdá, že náleží podobnému jevu. Takto jsou pojmy seskupovány do vyššího řádu – pod abstraktnější pojem nazývaný kategorií.

Kódování: Proces analýzy údajů.

Záznamy kódování: Výsledek kódování. Jsou jedním z typů záznamu.

Otevřené kódování: Proces rozebírání, prozkoumávání, porovnávání, konceptualizace a kategorizace údajů.

Vlastnosti: Znak nebo charakteristiky náležející kategorii.

Dimenze: Umístění vlastnosti na nějaké škále.

Rozložení na dimenze: Proces rozložení vlastnosti na její jednotlivé dimenze.

Věda by nemohla existovat bez *pojmu*. Proč jsou pojmy tak zásadní? Protože právě pojmenováním jevů na ně zaměřujeme svou neustálou pozornost. Když je naše pozornost zaměřena, můžeme tyto jevy (nyní již samozřejmě jako pojmy) začít zkoumat a klást si o nich otázky. Takové otázky nejen popisují, co vidíme, ale také formou *výroků* (hypotéz) navrhují, jak mohou být jevy svázány vzájemnými vztahy. Výroky umožňují dedukce a ty zase řídí shromažďování údajů. Shromažďování údajů vede k další indukci a k provizornímu testování výroků. Nakonec jsou pomocí výroků *vymezeny pojmy a vztahy mezi nimi*. Tyto pojmy a vztahy jsou nutné pro komunikaci mezi badateli, pro souhru diskuzí a sporů, která je životně důležitá pro rozvoj vědy. (Tato témata detailně probírá Blumer, 1969, strany 153-182.)

Takže, co má tohle všechno společné s *otevřeným kódováním*? Otevřené kódování je část analýzy, která se zabývá označováním a kategorizací pojmů pomocí pečlivého studia údajů. Bez tohoto prvního a základního analytického kroku by nemohl proběhnout zbytek analýzy ani následná komunikace. Během otevřeného kódování jsou údaje rozebrány na samostatné části a pečlivě prostudovány, porovnáním jsou zjištěny podobnosti a rozdíly, a také jsou kladeny otázky o jevech údají reprezentovaných. Během tohoto procesu jsou zvažovány a zkoumány naše vlastní i cizí domněnky o jevu, což vede k novým objevům.

Postupy

Základem procesu kódování jsou dva analytické postupy, jejichž podstata se však s typem kódování mění. První se týká *porovnávání* a druhý *kladení otázek*. Zakotvená teorie je díky nim v literatuře zmiňována jako „neustále porovnávající metoda analýzy“ (Glaser, Strauss, 1967, str. 101-116). Tyto dva postupy dodávají pojmům v zakotvené teorii přesnost a specifickou. Ukažme si, jak se při otevřeném kódování tyto dva postupy používají ke konceptualizaci a kategorizaci údajů. Tyto procesy nebudeme nadále nijak zvláště označovat, takže budete muset pečlivě sledovat, abyste viděli, jak je používáme. Další informace o těchto technikách viz. Glaser (1978, str. 56-72), Glaser a Strauss (1987, str. 106-107) a Strauss (1987, str. 58-64).

Označování jevů

Již jsme se dotkli toho, proč jsou v metodě zakotvené teorie pojmy základními jednotkami analýzy. Je možné „hrubé“ údaje spočítat, ale není snadné o nich mluvit nebo je uvádět do vztahů. **Takže konceptualizace údajů je prvním krokem analýzy.** Rozebráním a konceptualizací máme na mysli rozbor pozorování, věty

¹ v originále *code notes* (pozn. př.)

² v originále *dimensionalizing* (pozn. př.)

nebo odstavce a přidělení jména – něčeho, co bude zastávat nebo reprezentovat tento jev – každému samostatnému případu, myšlence nebo události. A jak to vlastně uděláme? Klademe si o každém otázku jako: Co to je? Co to reprezentuje? Postupně porovnáváme případ s případem, takže podobným jevům mohou být přidělena stejná jména. Jinak bychom skončili se spoustou jmen a byli bychom velmi zmatení!

Teď se na chvíli zastavíme a podíváme se na příklad. Představte si, že jste v poměrně drahé ale oblíbené restauraci. Tato restaurace má tři podlaží. V přízemí je bar, v prvním patře malá jídelna a v druhém hlavní jídelna a kuchyň. Dveře do kuchyně jsou otevřené, takže můžete vidět, co se děje uvnitř. Víno, alkoholické nápoje a sklenice k servírování každého druhu alkoholu jsou také ve druhém patře. Při čekání na své jídlo si všimnete paní v červeném. Zdá se, že uprostřed kuchyně pouze stojí, ale zdravý rozum vám říká, že ta restaurace by si asi neplatila paní v červeném, aby jenom stála v její kuchyni, v rušné kuchyni obzvlášť. Vzbudí to vaši zvědavost a vy se rozhodnete, že provedete induktivní analýzu, abyste zjistili, jestli dokážete určit její funkci. (Když už příznivec zakotvené teorie, tak pořád.)

Všimnete si, že paní se pozorně rozhlíží po kuchyni, **pracovišti**, zaměřuje se chvíli tam a chvíli jinam a zaznamenává, co se kde děje. *Ptáte se: „Co tam dělá?“ a pak to označíte jako sledování.* Sledování čeho? **Kuchyňských prací.**

Potom k ní někdo přijde a na něco se jí ptá. Ona odpovídá. To je něco jiného než sledování, takže *to zakódujete jako předávání informací.*

Vypadá to, že si všimne všeho. To nazvete **pozornost.**

Naše paní v červeném přistupuje k někomu a něco mu říká. Protože tento případ také zahrnuje informaci, která je předávána, také to označíte jako **předávání informací.**

Ačkoliv stojí uprostřed veškerého dění, nezdá se, že by někomu překážela. *Abyste popsali tento jev použijete termín nerušivost.*

Otáčí se a kráčí rychle a tiše, **účinnost**, do jídelny a zde opět **sleduje.**

Zdá se, že si udržuje přehled o všem a o všech, **kontrolování.** Ale kontrolování čeho? Protože jste bystrý pozorovatel, všimnete se, že kontroluje **kvalitu obsluhy** – jak se číšník chová k hostům, **včasnost obsluhy** – kolik času uběhne mezi usazením hosta, jeho objednávkou, donáškou jídla, a **reakci a spokojenost hostů** s obsluhou.

Přichází číšník s objednávkou velké společnosti a ona k němu přistupuje a **pomáhá mu.**

Zdá se, že žena ví, co dělá, a že to dělá dobře, je **zkušená.**

Přistupuje ke stěně blízko kuchyně a dívá se na něco, co vypadá jako rozvrh, **shromažďování informací.**

Přichází k ní vrchní a chvíli s ní mluví, rozhlížejí se po jídelně a odhadují, jak jsou hosté s jídlem daleko: ti dva se **radí.**

Tohle by měl být dostatečný příklad toho, co myslíme označováním jevů. Mezi začínajícími badateli není neobvyklé shrnování údajů místo jejich *konceptualizace*. To znamená, že pouze stručně opakují podstatu fráze nebo věty, ale stále popisně. Například místo použití termínu „radí se“ k popsání posledního případu, by mohli říct něco jako „sedla si a mluvila s vrchním.“ Nebo by mohli použít termíny jako „četla rozvrh“, „přešla do jídelny“ nebo „nerušila.“ Takové slovní obraty vám neposkytují pojmy, s nimiž byste mohli pracovat. Již z tohoto počátečního kódování je vidět, že pojmově je účinnější pracovat s termínem jako „shromažďování informací“ než s „čtení rozvrhu,“ protože jako **shromažďování informací** by se dalo posoudit deset dalších událostí – jak se ptá na něco některého z kuchařů, zkontrolování počtu čistých sklenic, zavolání dodavateli apod.

Určování kategorií

Během výzkumu se mohou vyskytnout desítky až stovky pojmů. (Není neobvyklé, že začínající studenti přicházejí na seminář se třemi až čtyřmi strojopisnými stranami pojmů.) Tyto pojmy je třeba seskupit, podobné s podobnými, jinak bychom mohli skončit s tolika pojmy, že bychom nevěděli, co si s nimi počnout (a to je přesně pocit, jaký studenti v této fázi mívají).

Jakmile jsme v údajích identifikovali určité jevy, můžeme pojmy seskupovat kolem nich. Tím snížíme počet objektů, s nimiž budeme muset pracovat. Proces seskupování pojmů, které se zdají příslušet stejnému jevu, nazýváme *kategorizace*. (Všimněte si, že říkáme „zdají se.“ To proto, že v této fázi považujeme jakékoli navrhované vztahy stále za provizorní. O tomto si povíme více v kapitole 7 o axiálním kódování.) Jev reprezentovaný určitou kategorií dostane také pojmové označení, ovšem toto označení by již mělo být abstraktnější než jména pojmů, které jsou v této kategorii uskupeny. Kategorie mají určitý pojmový rozsah, který určuje, které skupiny pojmů neboli subkategorie spadají pod danou kategorii.

Stále ještě jsme neodpověděli na otázku týkající se funkce naší paní v červeném. Vraťme se tedy k našemu příkladu a zabývejme se zároveň i kategoriemi. Existují různá pojetí procesu kategorizace. Můžeme brát pojmy jeden po druhém tak, jak je označujeme, a ptát se, k jakému jevu patří a jestli se liší od

pojmu předcházejícího nebo následujícího. Nebo se můžeme z odstupů podívat na celé pozorování se všemi jeho pojmy a zeptat se: O čem se zdá, že to je? Užitím kterékoliv z těchto metod bychom se měli dostat ke stejnému výsledku. Na příkladu ukážeme pouze druhý způsob, protože naším cílem není pojednat o různých způsobech kategorizace, ale objasnit, *co* proces kategorizace vyžaduje.

Jako příklad bychom si mohli vzít pojem **kontrolování** a ptát se: „Proč kontroluje provoz v jídelně, spokojenost zákazníků, kvalitu obsluhy, včasnost? Má to stejný nebo z jiný důvod, než sledování v kuchyni? A co raději se s vrchním? Co má co zkušenost dělat s kontrolováním?“ Zde bychom mohli učinit závěr, že kontrolování, razení se a sledování patří všechny k jedné věci – jsou to **činnosti**, které vykonává, aby **určovala a udržovala rytmus práce**. Jde zde ovšem o zvláštní práci – přípravu a donášku jídla na stůl v restauraci. Všechny pojmy patřící k práci můžeme označit jako: **typy činností určující a udržující rytmus práce**. Ale pojem **zkušenost** nepatří do této kategorie. Je podobnější nerušivosti a pozornosti. Takže tyto tři pojmy je možné seskupit pod *znaky* nebo *vlastnosti*. Ale znaky nebo vlastnosti čeho? Přeci osoby, která je dobrá v odhadování a udržování rytmu práce. Ale toto dlouhé slovní spojení je příliš těžkopádné. Musíme tedy dát její práci nějaké lepší jméno. Protože se zdá, že její práce se týká udržování rytmu práce v restauraci a protože tato práce v restauraci se týká jídla, mohli bychom jí říkat **jídelní dirigent**. Potom pozornost, nerušivost a zkušenost jsou „vlastnosti“ nebo „podmínky“ dobrého jídelního dirigenta v restauraci. Vlastnosti nebo podmínky znamenají různé, ale příbuzné třídy jevů. Takže nyní máte kategorii (jídelní dirigent) a dvě subkategorie (typy činností odhadující a udržující rytmus práce; znaky dobrého jídelního dirigenta). Nezapomeňte, že na začátku kapitoly jsme vám dali definici „kategorie.“ Bylo by dobré si ji teď přečíst ve světle předcházejících odstavců.

Je jasné, že skutečný název funkce naší paní nebude znít „jídelní dirigent v restauraci,“ ale pro nás je to dostatečně blízko. Již není tou mysteriózní paní v červeném. Ve své mysli jsme si jí zařadili tím, že jsme její činnosti dali název a zjistili jsme něco o jejich úkolech a vlastnostech, které je třeba k jejich plnění. (Mnoho výzkumů vskutku vyšlo právě z takových běžných pozorování nebo rozhovorů, které se staly vážnější, intenzivnější a systematictější ve chvíli, kdy se pozorovatel nebo posluchač rozhodl: „Tohle opravdu stojí za zkoumání nebo by to alespoň mohlo být zajímavé.“) Kdybychom dělali skutečný výzkum podle zakotvené teorie, nemohli bychom přestat již po těchto počátečních pozorováních a kódování. (Ovšemže pokud je vaším cílem pouze vyextrahovat z údajů pár témat, pak byste tady přestat mohli.) Chcete víc, než jen seznam pojmů nebo jejich uskupení. Vždyť kategorie musejí být badatelem analyticky vytvořeny. Ještě než

však budeme pokračovat, podíváme se krátce na to, jaká jména se kategoriím přiřazují.

Pojmenovávání kategorií

Jak se pojmenovávají kategorie? Ve zmiňovaném příkladě vymyslel název kategorie badatel. A právě tak vzniká většina pojmenování, vymyslíte je VY! Vybrané pojmenování by obvykle mělo co nejvíce logicky souviset s údaji, které zastupuje, a mělo by být dostatečně názorné, aby rychle připomínalo to, nač odkazuje. Tento pojem ovšem musí být abstraktnější než pojmy, které označuje. Nelamte si se správným pojmenováváním příliš hlavu, alespoň na začátku ne. Později, když vás napadne příhodnější pojmenování, můžete je změnit. Nejdůležitější je kategorii pojmenovat, abyste si jí mohli zapamatovat, přemýšlet o ní a hlavně ji analyticky rozvíjet.

Některá jména můžete převzít z vědecké a odborné literatury (viz. kapitola 4). Ještě než se budeme zabývat pojmy odvozenými z literatury, řekneme si něco o vašich vlastních pojmech. Během kódování si můžete všimnout a pojmenovat jev, který je abstraktnější než jiné pojmy nebo který, jak se zdá, zahrnuje jiné pojmy. Například, představte si že děláte výzkum hrajících si dětí a již jste zakódovali svá pozorování do termínů jako „uchopování,“ „schovávání,“ „vyhýbání se“ nebo „nevšímání si.“ Pak přemýšlíte o dalším případě a zeptáte se: „Co to je, a k jakému jevu se to všechno vztahuje?“ Pak si odpovíte: „jsou to strategie, užívané dítětem k tomu, aby se s nikým nemuselo dělit o hračku.“ A zde si můžete říci: „No ano, vždyť to jsou všechno strategie užívané dítětem k tomu, aby se s nikým nemuselo dělit o hračku!“ Takže všechno to uchopování, schovávání, vyhýbání se, ignorování a cokoli souvisejícího, co se ještě může vyskytnout, seskupíte pod jednu hlavičku.

Ovšem můžete si také vypůjčit pojmenování z odborné literatury, termíny jako „únava pečovatele,“ „zkušenost s nemocí“ nebo „ztráta postavení.“ Takové pojmy jsou výhodné v tom, že jsou plné analytického významu a mohou být samy o sobě velmi dobře propracované. Jejich použití může být prospěšné nejen pro váš výzkum, ale i pro rozvoj pojmů, které jsou pro váš vědní obor nebo profesi důležité a zajímavé.

Na druhou stranu vám ale musíme opět připomenout, že *použití vypůjčených pojmů může mít výrazné nevýhody*. Vypůjčené pojmy s sebou mohou přinášet své obecné významy a asociace. Výše uvedené pojmy i jiné pojmy jako „stigma,“

¹ v originále *caretaker fatigue, illness experience, status loss* (pozn. př.)

„tělové schéma“ nebo „kognitivní disonance“ jsou zcela přijatelná slova, ale lidé, kteří budou číst vaši teorii, budou očekávat, že jim budete přikládat standardní význam nebo budou tyto standardní významy do čtení vkládat. Vy sami jimi můžete být ovlivněni a na svou práci tyto významy naroubovat, čímž však své zkoumání v podstatě zastavíte, místo abyste jej rozvíjeli. Takže, můžete používat pojmy z literatury, dělejte to však opatrně a přesně vymezte význam, který jim připisujete.

Dalším důležitým zdrojem pojmenování jsou slova, která použili vaši informátoři, taková ta chytlavá slova, která okamžitě přitáhnou vaši pozornost. Tyto termíny nazýváme „*in vivo*“ kódy (Glaser, 1978, str. 70; Strauss, 1987, str. 33). Následuje opět příklad. Dějištěm je oddělení v nemocnici, kde děláme výzkum hlavních sester. Během rozhovoru vrchní sestry a badatele o strategiích a postupech používaných na oddělení, vrchní sestra ukáže na jednu ze sester a řekne: „to je nositelka tradic na tomto oddělení.“ Pak vysvětlí, že tato sestra vždycky seznamuje nově příchozí s tradicemi, pravidly a strategiemi na oddělení. Také je tím, kdo prosazuje dodržování těchto pravidel káráním těch, kteří se vůči nim proviní. A právě termín „nositel tradic“ je vynikajícím pojmenováním pro kategorii. Je chytlavý, sugestivní a shrnuje vše, co vrchní sestra o této osobě řekla. Tím, že jej použijeme, získáme nejen dobrý termín, ale také budeme moci začít s rozvojem této kategorie, stejně jako u všech ostatních, tím, že uděláme výčet jejích vlastností. Například: Nositel tradic zasvěcuje nové zaměstnance do tradic oddělení a je hlavním prosazovatelem těchto tradic.

Rozvíjení vlastností a dimenzí kategorií

Když rozvíjíte kategorii, nejdříve začnete s jejími *vlastnostmi*, a ty mohou být potom *rozloženy na jednotlivé dimenze (dimenzionalizovány)*. Vzpomeňte si, že v definiční části této kapitoly jsme řekli, že vlastnosti jsou charakteristiky nebo znaky kategorie a že *dimenze* reprezentují umístění vlastnosti na nějaké škále. Proces otevřeného kódování podněcuje objevování nejen kategorií, ale i jejích vlastností a dimenzí.

Vlastnosti a dimenze je důležité rozpoznávat a systematicky rozvíjet, protože jsou základem pro vytváření vztahů mezi kategoriemi, *subkategoriemi* a hlavními kategoriemi. Proto je nutné dobře porozumět podstatě vlastností, dimenzí a vztahů mezi nimi, abyste mohli porozumět všem analytickým postupům užívaným při tvorbě zakotvené teorie.

Jak jsme již řekli, vlastnosti jsou znaky nebo charakteristiky jevu (kategorie). Podívejme se na kategorii „barva.“ Její vlastnosti jsou: poloha na spektru, intenzita, odstín atd. Každá z těchto vlastností může být rozložena na své dimenze, tj. mění se v rozsahu nějakých škál. Takže intenzita barvy může být vysoká nebo nízká, odstín světlý nebo tmavý a podobně.

Vlastnosti, které jsme vyjmenovali výše, jsou *obecné vlastnosti* barvy. Náleží barvě bez ohledu na situaci, v níž se vyskytuje. Znat takové obecné vlastnosti kategorie je velmi důležité, protože nám poskytují informace o tom, v jakém rozsahu (dimenzionálním rozsahu) se mohou kategorie měnit. Při každém výskytu kategorie v údajích je možné určit její umístění na *dimenzionálních škálách*. Proto každý konkrétní výskyt téže obecné vlastnosti (jako třeba barvy) se bude nacházet někde jinde na těchto škálách. Každá kategorie má několik obecných vlastností a každá vlastnost se mění v rozsahu nějaké škály. To znamená, že každému výskytu kategorie náleží jeho *dimenzionální profil*. Seskupením několika dimenzionálních profilů vzniká vzorec či pravidelnost (pattern). Dimenzionální profil znázorňuje *konkrétní vlastnosti* jevu za daných podmínek.

Jako příklad si představte barvy různých květů. Pokaždé, když uvidíme květ, můžeme určit jeho barvu podle zmiňovaných obecných vlastností: odstín, umístění na spektru, intenzita. To se dělá tak, že zjišťujeme umístění květu na dimenzionální škále každé obecné vlastnosti, čímž získáme konkrétní vlastnosti (barevný profil) každého květu. Potom, chceme-li, můžeme seskupovat květy podle barevných profilů, jimiž se projevují. Toto seskupování už bude probíhat nezávisle na druhu květů (ať již barva pochází z macešky, pivoňky nebo petúnie.) V jedné skupině bychom mohli mít květy s tmavými odstíny, nízkou intenzitou a středními barvami spektra. Jinou skupinou by mohly být květy se světlými odstíny, vyšší intenzitou a koncovými barvami spektra.

Jakákoliv vlastnost má také své vlastnosti – podvlastnosti. A každé z nich může být přiřazen nějaká dimenze, pokud to analýza vyžaduje. Například jednou z vlastností květu je barva. Barva má vlastnosti jako odstín, umístění na spektru, intenzita a další. Další vlastností květu je velikost. I tuto vlastnost je možné rozložit na podvlastnosti jako výška, šířka a tloušťka.

Vraťme se k našemu původnímu příkladu – paní v červeném – a pokusme se na něj aplikovat to, co jsme se právě dozvěděli o vlastnostech a dimenzích. Při našem prvním kódování jsme objevili kategorii *jídelní dirigent*. Tato kategorie určuje smysl a účel přítomnosti paní v červeném v restauraci oproti například přítomnosti stálého zákazníka restaurace, který by také mohl být oblečen v červené. Jednou ze subkategorií kategorie *jídelní dirigent* je to, že vyžaduje

vykonávání určitých **typů činností**, a to sledování, kontrolování, pomáhání a tak dále. Právě vyjmenované činnosti jsou vlastně rozkladem subkategorie **typů činnosti**. Každý z těchto typů má vlastnosti, kterým je možné přidělit nějakou dimenzi. U každého výskytu vykonání určitého typu činnosti můžeme určit specifitu tohoto případu tím, že se podíváme na četost jeho výskytu, délku trvání, způsob vykonávání, účast dalších osob, kdy byla činnost vykonávána a podobně.

Vezměme si například typ činnosti nazvaný **sledování**. Při každém výskytu sledování si můžeme zaznamenat **frekvenci výskytu**. Frekvenci výskytu je možné přidělit dimenzi tím, že se zeptáme: „Jak často sleduje tuto oblast oproti jiným, často – nikdy? Sledování má také vlastnost **míra**. Opět, při každém výskytu sledujeme, jestli nesleduje jednu oblast více než jinou. Dále má ještě vlastnost **intenzita**. Sleduje určitou oblast s vyšší či nižší intenzitou. Mění se tato intenzita během času? Další vlastností je **délka trvání** sledování. Sleduje určitou oblast dlouho nebo krátce?

Totéž můžeme provést s **předáváním informací**. Jednou vlastností je **množství informací**. Předává málo nebo mnoho informací při každém výskytu předávání informací? Další je **způsob předávání**. Dochází k tomu písemně nebo ústně, nahlas nebo potichu, otevřeně či vskrytu?

Zde vidíte, jak nám přiřazování dimenzí umožňuje specifikovat práci naší paní v červeném. Kdybychom dělali výzkum jídelních dirigentů, chtěli bychom mít stejně určité informace o každém jídelním dirigentovi a každé činnosti, kterou vykonává.

Tyto vlastnosti a rozměry by bylo možné znázornit takto:

<i>Kategorie</i>	<i>Vlastnosti</i>	<i>Dimenzionální rozsah</i> (použitý na každý výskyt)
sledování	frekvence výskytu	často ----- nikdy
	míra	více ----- méně
	intenzita	vysoká ----- nízká
	doba trvání	dlouho ----- krátce

Během analýzy často nacházíme vlastnosti v jejich dimenzionální formě nebo nalézáme konkrétní vlastnosti, které jsou vlastní pouze danému výskytu jevu. Ty pak ukazují na obecné vlastnosti. Například, je možné slyšet studenta říkat: „Strávil jsem veškerý čas studiem.“ Slovo „veškerý“ je okamžitě nápovědí. Je dimenzí **času**, což je obecná vlastnost studování, která se může pohybovat od veškerého až po žádný čas strávený studiem. (Kdybychom chtěli, mohli bychom být

specifičtější a rozložit čas na jeho vlastnosti, jako je množství a typ a těmto také přiřadit dimenze.)

Obměny způsobů otevřeného kódování

Existují různé způsoby pojetí procesu otevřeného kódování. Je možné začít analýzou rozhovorů a pozorování **řádek za řádkem**. To znamená pečlivé zkoumání jednotlivých větných úseků, někdy i jednotlivých slov. To je asi ten nejpodrobnější a nejpłodnější způsob analýzy. (Ale také ten nejúnavnější, pokud se používá mnohokrát za sebou. Ovšem na počátku výzkumu, a také když se začínáte učit kódovací postupy, může být velmi zajímavý, právě proto, že je tak plodný.) Vaše počáteční tvorba kategorií pomocí analýzy řádek za řádkem je důležitá, protože tyto kategorie pro vás budou základem teoretického pořizování vzorků. Řeknou vám, na co se máte v příštím rozhovoru nebo pozorování zaměřit, a budou vás inspirovat, kde hledat jevy, na které se kategorie vztahuje. Analýza řádek za řádkem vás například dovede k tomu, že budete chtít porovnat tu první restauraci s jinou často navštěvovanou restaurací, která však tolik neprosperuje, která možná nemá „jídelního dirigenta,“ abyste viděli, co se bude dít s jídlem a obsluhou během poledního návalu.

Při kódování je možné postupovat po **větech nebo odstavcích**. Zde se můžete ptát: „Jaká je hlavní myšlenka vyjádřená touto větou nebo tímto odstavcem (rozhovor, poznámky nebo dokumentu)?“ Pojmenujte ji. Pak se vraťte a udělejte důkladnější analýzu tohoto pojmu. Toto pojetí kódování je možno použít kdykoliv, ale je zvláště užitečné, když již máte nedefinováno několik kategorií a chcete kódovat souvislosti okolo nich.

Třetím způsobem je vzít **celý dokument**, pozorování nebo rozhovor a ptát se: „O co zde jde?“ V čem je tento dokument stejný a v čem se odlišuje od dokumentů, které jsem již kódoval? Po zodpovězení těchto otázek se můžete vrátit zpět k údajům a specificky analyzovat tyto podobnosti nebo rozdíly.

Záznamy kódování

Počáteční označení pojmů jsou často součástí vašich rozhovorů, terénních poznámek nebo jiných dokumentů. Kategorie a do nich náležející pojmy se pak zapisují do záznamů kódování, což je určitý typ záznamu. (Těmi se budeme zabývat v kapitole 12.) Existuje mnoho specifických způsobů jejich záznamu a každý si musí najít způsob, který mu vyhovuje nejlépe.

Kódování je zábava, že? Nikdy nevíte, co můžete objevit při jediném setkání. Ale to nejlepší teprve přijde. Takže se pusťte do další kapitoly, kde se budeme zabývat technikami zvyšování teoretické citlivosti během otevřeného kódování.

Souhrn

Pojmy jsou základní stavební kameny teorie. Otevřené kódování je v metodě zakotvené teorie analytickým procesem, jímž jsou pojmy identifikovány a rozvíjeny, ve smyslu jejich vlastností a dimenzí. Základní analytické postupy pomocí nichž se toho dosahuje jsou: kladení otázek o údajích a zjišťování podobností a rozdílů porovnáváním jednotlivých případů, událostí a jiných výskytů zkoumaného jevu mezi sebou. Podobné události a případy jsou označeny a seskupeny do kategorií.

6

Techniky zvyšování teoretické citlivosti

Až doposud jsme se ve svém výkladu o analýze drželi výhradně údajů, které jsme měli před sebou (tj. které jsme pozorovali v restauraci). Mohli byste tímto způsobem pokračovat a *kódovat jen to, co vidíte*. Všimněte si, že jsme řekli, „jen to, co vidíte.“ Problémem je, že badatelé často nevidí všechno, co je možné vidět, protože do procesu analýzy vstupují již zaslepeni svými předpoklady, zkušenostmi a utápěním se v literatuře. Slyším vás říkat, „já ne!“ Potíž je v tom, že si často nejsme vědomi, do jaké míry tyto klapky zabarvují naše interpretace událostí, dokud nás na to někdo neupozorní.

Vezměme si příklad. Představte si, že jedete kolem parku ve všední den ráno okolo půl desáté a uvidíte dva špinavé, ošuntělé a neoholené muže. Sedí v parku na lavičce a popíjí z něčeho, co vypadá jako láhev vína zabalená v papírovém pytlíku. Jaká je vaše okamžitá reakce na tuto situaci? Dva opilci bez střechy nad hlavou zase nasávají. Možná! Ale možná je to o sdílení, přátelství, způsobu interakce, přežití, osamělosti nebo zhroucených snech. Nikdy nevíme, dokud nenakoukneme za roušku samozřejmosti.

Ne, že by naše předpoklady, zkušenosti a znalosti byly nutně samy o sobě špatné. Vzpomeňte si, že jsme si řekli, že jsou pro rozvoj teoretické citlivosti dobré. Jde jen o to, že pokud chceme odhalovat jevy a tvořit nové teoretické formule, musíme své předpoklady kriticky posuzovat, rýpat se ve svých zkušenostech, dívat se „za“ literaturu.

K tomu, abychom dokázali v údajích objevit teorii, potřebujeme teoretickou citlivost, schopnost „vidět“ s analytickou hloubkou to, co reálně existuje. V pozdějších fázích výzkumu se teoretická citlivost rozvíjí prací s materiály samotnými. Ale v počátečních fázích analýzy potřebujeme způsoby, jak otevřít své myšlení o zkoumaném jevu. Techniky, které vám nyní hodláme představit, byly navrženy právě k tomuto účelu: aby využily znalostí a zkušeností spíše v náš prospěch, než aby nám vidění zatemňovaly. Nelze již více zdůraznit hodnotu těchto technik jak pro nováčky, tak pro zkušené badatele. Protože se používají během všech fází výzkumu, při všech typech kódování, zabýváme se jimi právě na tomto místě.

K čemu jsou tyto techniky určeny

- (1) Vyvedou vaše myšlení z hranic odborné literatury a osobní zkušenosti.
- (2) Pomůžou vám vyhnout se standardním způsobům myšlení o jevu.
- (3) Stimulují proces indukce.
- (4) Zaměřují vás na to, co máte před sebou, abyste nepovažovali údaje za samozřejmé.
- (5) Umožňují vyjasnění a odhalení podstaty domněnek lidí, kteří se objeví v údajích.
- (6) Pomůžou vám naslouchat tomu, co zkoumané osoby říkají, a odhalit, co tím mohou myslet.
- (7) Zabrání vám při zkoumání nashromážděných údajů přejít cenné informace, které tak na první pohled nevyjadřují.
- (8) Přinutí vás klást si otázky a dávat si na ně provizorní odpovědi.
- (9) Umožňují plodné označování, avšak provizorně.
- (10) Umožňují prozkoumání a vyjasnění možných významů pojmů.
- (11) Pomůžou vám v údajích objevovat vlastnosti a rozměry.

Využití kladení otázek

Cílem kladení otázek je vlastně „otevření“ údajů: přemýšlení o možných kategoriích, jejich vlastnostech a rozměrech. Ty vám v příštím rozhovoru nebo při čtení literatury umožní ptát se přesněji. Nechceme tím říci, že tyto otázky představují to, co v údajích „skutečně“ je, poukazují spíše na to, co by nám shromáždování údajů a jejich analýza, které teprve proběhnou, mohly říci, kdybychom věděli, jaké otázky klást.

Existují určité obecné otázky, které je možno si klást o údajích téměř automaticky. Každá z těchto otázek pravděpodobně podnítlá spoustu specifitějších a přírodnějších otázek, které povedou k rozvoji kategorií, vlastností a rozměrů. Tyto základní otázky jsou Kdo? Kdy? Kde? Co? Jak? Kolik? A Proč?

Zde se zastavme a použijme tyto otázky na nějakou situaci, abyste viděli, co tím myslíme. Představte si, že zkoumáte, jak zvládají bolest osoby stížené artritidou. Sednete si, rozložíte před sebou rozhovory a přečtete si níže uvedený výňatek. Mějte však na mysli, že centrem vaší analýzy je zjistit, jak osoby s artritidou snášejí bolest. Je přirozené, že k tomu, aby se vám to povedlo, musíte znát význam bolesti a dokonce i samotné artritidy, jaký jí přikládají osoby, které jí trpí, protože to v tom, jak lidé zvládají svůj stav, hraje velkou roli. Otázky, které si budete klást, vám pomohou získat všechny tyto informace. Zde je slíbený výňatek z rozhovoru s nějakou ženou:

Snížení bolesti je při artritidě velkým problémem. Někdy je bolest větší než jindy, ale když jde opravdu do tuhého, uuuf! Bolí to tak, že se vám nechce vylézt z postele. Nemáte chuť vůbec nic dělat. Úleva, kterou způsobují léky, je pouze dočasná nebo částečná.

Z těchto údajů je zřejmé následující. Říkají nám, že bolest je pro ni problémem: **pocitování bolesti**. Také říkají, že její bolesti mají vlastnost – kolísání **intenzity** od velkých po menší. Když jsou bolesti velké, má to dva následky: **omezení aktivity** a **setrvání v posteli**. Údaje nám také sdělují, že žena užívá léků na **snížení bolesti**, další kategorie. **Samoobslužné podávání léků** je strategií získání úlevy od bolesti. **Potlačování bolesti** má dvě vlastnosti: **délku trvání** (je dočasná) a **míru** (je částečná).

Co tedy máme? Máme dvě kategorie: **pocitování bolesti** a **potlačování bolesti**. Tyto dvě kategorie se vynořily z našeho počátečního kódování. Jsou to kategorie, protože, jak vidíte, existují další pojmy (subkategorie), které je pod ně možné

zařadit jako jejich vlastnosti, podmínky, následky a strategie. Na pár minut analyzování to není špatné.

Tímto způsobem bychom mohli pokračovat a zakódovat každý rozhovor. Snad bychom dále rozvinuli tyto kategorie a mohly by se objevit i nějaké nové kategorie. Ale byl by to dlouhý a únavný proces a množství toho, co bychom z údajů dostali, by záviselo hlavně na naší teoretické citlivosti. Takže se podívejme, jak je možné zvýšit teoretickou citlivost použitím našeho seznamu otázek na zkoumanou oblast. Naše otázky se nebudou týkat této konkrétní ženy trpící artritidou, ale **obecně lidí**, kteří trpí artritidou. Všimněte si, že při kladení podotázek u každé hlavní otázky je třeba se opírat o svou osobní zkušenost, profesní zkušenost, pokud nějakou máte, a také o odbornou literaturu. Všechny tyto zdroje však použijeme volně asociativním, tvořivým způsobem.

Kdo poskytuje lidem trpícím artritidou úlevu od bolesti? Poskytují si ji všudky sami nebo jim ji poskytuje někdo jiný? Chodí třeba někdy k lékaři, na kliniku, pohotovost, aby jim tam ulevili? Mohou jim poskytnout úlevu i jiní lidé než lékaři, například fyzioterapeuti, kteří používají vodoléčbu nebo jim ukazují, jak se pohybovat, aby bolestivá místa byla co nejméně zatěžována? A co odborníci, kteří by je mohli naučit, jak k potlačování bolesti využívat biologickou zpětnou vazbu? Nebo duchovní poradci, kteří je ze stejného důvodu učí medитovat?

Co snižuje bolest? Zde jsou to léky, ale co jiného ještě mohou lidé trpící bolestmi dělat? Zkoušet různé polohy? Meditaci? Nehýbat se? Teplo? Klidné činnosti jako čtení nebo sledování televize, které jim umožní přestat na bolest myslet? Jaké jsou nejnovější formy terapie, o kterých se mluví v odborné literatuře? Existují nějaké specializované kliniky nebo místa, jejichž cílem je pouze učít lidi, jak zvládat bolest?

Jak je bolest pocítována a zvládána? Jak mnoho úlevy je třeba? Pocitují bolest všichni stejně? Pokud ne, jaké jsou tyto rozdíly? Co má člověk trpící artritidou na mysli, když říká, že bolest je intenzivní? Je intenzivnější, když je nebo když není unaven, rozptýlen, v depresi? Stěžuje si při bolestech? Pohybuje se? Pomáhá si sám nebo hledá pomoc jinde? Jak lidé zvládají bolest? Je třeba hodně úlevy nebo stačí jen trochu?

Kdy přichází bolest a kdy ji trpící potlačuje? Je bolest horší ráno nebo večer? Intenzivnější během pohybu nebo po něm? Bere si nemocný léky při prvních náznacích bolesti ještě před pohybovou aktivitou nebo čeká až bude bolest intenzivnější? Zkouší předtím, než si vezme léky, i jiné způsoby potlačování bolesti?

Proč je potlačování bolesti důležité? Co se stane, když bolest není potlačena? Co se stane, když potlačena je? Jak to ovlivňuje úroveň aktivity nemocného? Jeho vyhlídky, to, jak vidí artritidu samotnou a její budoucí průběh?

Je zde také skupina otázek *časového rázu*, na které je možné se ptát: **frekvence výskytu, délka trvání, rychlost, načasování**. Podívejme se, co se stane, když je použijeme na naši situaci.

Frekvence výskytu? Jak často je třeba potlačovat bolest? Každou hodinu, jednou denně? Je bolest a její snížení předvídatelné?

Délka trvání? Jak dlouho bolest trvá? Na jak dlouho ustupuje? Existuje něco, co by mohlo ve spojení s opatřeními použitými k potlačení bolesti, prodlužovat nebo zkracovat jejich účinek?

Rychlost? Jak rychle nebo pomalu přichází úleva? Jak rychle mizí: najednou nebo postupně?

Načasování? Jsou léky na potlačení bolesti podávány v určitou denní dobu? Kolik času musí uplynout, než je možné aplikovat další dávku? Pokud to zahrnuje cvičení, jak dlouho trvá?

Je možné klást si také otázky *prostorového rázu*: „Kolik místa zabere speciální vybavení? Je problém se skladováním?“ Nebo otázky *technického rázu*: „Jaké speciální přístrojové vybavení je třeba? Jsou k obsluze třeba nějaké speciální znalosti? Jaké jsou rozměry, cena, přenosnost (léky jsou přenosné) tohoto vybavení?“

Nyní již máte mnohem víc námětů k přemýšlení, než když jste se poprvé začali zabývat údaji o bolesti. Odpovědi na všechny tyto otázky se ve skutečných údajích ležících před vámi vyskytovat nemusí, ale v tomto ohledu se nemusíte strachovat. Je pouze na vás, jestli se těmito otázkami budete zabývat i v dalších rozhovorech a další analýze. Ne, že byste se nutně museli ptát na všechny otázky, které jsou na seznamu. Mnoho odpovědí se v dalších rozhovorech objeví, aniž byste vůbec museli tyto otázky klást, pouze je „uslyšíte.“ Budete na údaje pohlížet v jejich světle, sbírat nápovědi, ptát se na další podrobnosti. Také budete při další analýze údajů mnohem citlivější, jestliže budete v údajích hledat odpovědi na tyto otázky. Pokud žádné odpovědi nenajdete, pak je třeba se ptát: „Koho bych se ještě mohl zeptat, abych tyto odpovědi získal?“ (Nezapomeňte, že tyto odpovědi budou konceptualizovány a seskupeny do kategorií, jejich vlastností a rozměrů tak, jak jsme to zrovna ukázali.)

Analýza slova, větného úseku, věty

Nyní vám ukážeme, že k tomu, abychom mohli údaje "otevřít," není nutné mít celý odstavec textu nebo seznam otázek. Dá se to dělat s větou, větným úsekem, někdy i s jediným slovem.

Analýza slova, větného úseku nebo věty je velmi cenným cvičením. Může vás totiž naučit, jak se ptát na možné významy, příkládané nebo vyjadřované mluvčím a lidmi kolem něj. Může vám také pomoci vynést na světlo vaše vlastní domněnky o tom, co je řečeno, a přinutit vás, abyste je zkoumali a podrobili kritice. Toto cvičení může být velmi cenné jako úvodní strategie i pro zkušené analyticky, protože i oni do analýzy vnášejí své předpoklady a perspektivy.

Obvykle, když člověk vidí nějaká slova, připisuje jim nějaké významy odvozené od jejich běžného užití nebo podle své zkušenosti. Často si myslíme, že, protože my bychom se cítili nebo jednali určitým způsobem, je to právě to, co chce respondent svými slovy vyjádřit. Tato domněnka není nutně správná. Vezměte si slovo – jakékoliv slovo – a zeptejte se lidí, jaký má pro ně význam. Dobrým příkladem je slovo „červená.“ Jeden člověk může říct: „býci, rtěnka a krev.“ Jiný by mohl odpovědět: „vášeň.“ Pro vás možná červená znamená oblíbené šaty, růži, elegantní sportovní vůz nebo taky nic z toho, co tu jmenujeme. Jako cvičení vám navrhuje, abyste si napsali seznam všeho, co vám přijde na mysl, když myslíte na slovo „červená.“ Úžasné, co! Červená je mnohem víc, než jen barva. Je v ní sentiment, cit, struktura, pocit, vůně a čin. Tyto asociace jsou odvozené z významů, které se spojily s tímto slovem během dlouhých let, ať již z osobních nebo kulturních důvodů.

Postup je zde následující: Nejdříve projít dokument, alespoň pár stran, pak se vrátit k jakémukoliv slovu, větnému úseku nebo větě, která vám připadá důležitá, významná nebo zajímavá. Měla by to být věc, o níž chcete hlouběji popřemýšlet. Pak si udělejte seznam všech možných významů, od těch nejpravděpodobnějších až po ty nejméně pravděpodobné.

Abychom vám ukázali, jak použít tuto techniku, předvedeme vám, jak jsme ji použili na výzkumném semináři k zahájení analýzy údajů jedné studentky.

Dějištěm je třída. Studentčino výzkumné téma se týká invalidity. Potřebuje pomoc s analýzou rozhovoru s mladým invalidním mužem. Slovem, s nímž jsme se na semináři rozhodli pracovat, je *jakmile*. Pochází z větného úseku „jakmile jsem ve sprše.“

P = přednášející
S = student (kterýkoliv)

- P. Znáte kontext respondentovy činnosti. Co by tedy mohlo *jakmile* znamenat?
- S. Ten muž se cítil **nezávislý**, jakmile byl ve sprše. *Následek*.
- P. Kde by se ještě mohl cítit **nezávislý**, jakmile by tam byl?
- S. V posteli nebo na vozíčku.
- P. Kde by se mohl cítit **závislý**, jakmile by tam byl? Další *následek*, ale týká se obměny činnosti.
- S. Před schodištěm.
- P. Co by ještě mohlo *jakmile* znamenat?
- S. *Podmínku* pro něco, co by mohlo následovat činnost respondenta.
- S. Konec jedné činnosti a začátek další. Myšlenka **fází** nebo **sekvence** činností.
- P. Vezměme si jinou situaci, v níž by se mohlo použít slovo *jakmile*, a porovnejme ji s touto. Například situace na stadiónu. Mluvčí říká: „*Jakmile* zazněla rána z pistole, zapomněl jsem na měsíce strašného tréninku.“
- S. Rychlost přechodu z jedné fáze činnosti do druhé. *Vlastnost* času a myšlenka *průběhu*.
- S. Příprava, která předchází „*jakmile*.“ Podmínka tréninku nebo přípravy, která je nutná, než může činnost nastat.
- S. Úsilí respondenta dostat se k tomu *jakmile*. *Vlastnost* úsilí a *následek* dosažení.

Studenti potom hodinu pokračovali v diskuzi o slovu „*jakmile*.“ Probírali různé možné významy, kladli otázky a označovali jevy, ale nic z toho údajům nevnucovali. To znamená, že nikdo neřikal, že kterýkoliv z možných významů odhalených v této hodině nutně platí pro tohoto konkrétního invalidu a nebo tuto konkrétní činnost. Toto cvičení poskytlo naší studentce pouze možný rozsah významů, které by se mohly spojovat se slovem „*jakmile*,“ a tím zvýšilo její citlivost vůči tomu, co mohla analýzou zjistit z tohoto a dalších rozhovorů.

Opět si všimněte, jak jedno slovo může zahrnovat mnoho významů. Všimněte si také, že jsme se příliš nevdálili od zkoumané situace a udržovali jsme analýzu slova „*jakmile*“ ve vztahu k činnosti. Ale i v tomto případě vedlo přemýšlení o

jediném slově k úvahám o průběhu, podmínkách, následcích, změnách atd., které může studentka použít ve svých dalších úvahách o činnosti a invalidech.

Abychom se neopakovali, použití této techniky na větné úseky nebo věty zde na příkladu předvádět nebudeme. Stačí říci, že je možné urazit pořádný kus analytické cesty použitím stejného postupu na větné úseky nebo věty. Věta jako: „První série způsobů léčby rakoviny nebyla účinná,“ má v sobě obrovský potenciál. Člověk by se mohl začít ptát, jaké možné významy by se mohly spojovat s každým samotným slovem a pak s celou větou: rakovina, léčba, léčba rakoviny a slovní spojení „první série.“ Protože se nyní soustředíme na tato slova (a možné kategorie odvozené z naší analýzy) budeme se pravděpodobně ptát našich respondentů, pokud nám to sami neřeknou, jaký přesně pro ně mají tato slova význam. To se velmi liší od běžného způsobu, kdy jsou významy slov v rozhovorech odbyty tak, že tazatel bez váhání usuzuje na významy slov, ještě když respondent mluví. Pokud si **možné významy během interakce neověřujeme** s mluvčími nebo pokud se nenaučíme ptát, jaké významy mají pro naše respondenty různé, z analytického hlediska významné, termíny, omezujeme tím potenciální rozvoj své teorie.

Další analýza pomocí porovnávání

V kapitole o otevřeném kódování jsme řekli, že porovnávání je pro určování a kategorizování pojmů nezbytné. Nyní se budeme porovnáváním zabývat dále, ale tentokrát jako činností podněcující teoretickou citlivost.

Účel porovnávání, o němž zde mluvíme, je podobný jako u ostatních technik, o nichž jsme mluvili. Měly by vám pomoci prolomit vaše předsudky a také odhalit určité dimenze. Všimněte si ovšem, že abychom mohli tato porovnání učinit, musíme využít své osobní a profesní znalosti, a také odbornou literaturu.

Technika protikladů¹

Dejme tomu, že zkoumáte počítačový průmysl. Přečtete si několik prvních stran svých terénních poznámek a všimnete si, že IBM je gigantem tohoto oboru. Této oblasti v podstatě dominuje. Nyní by vás mohlo zajímat, co tato dominance znamená pro toto průmyslové odvětví jako celek, jaký má vliv na cenovou a obchodní politiku konkurence, na jejich obranné manévry a organizaci jejich výro-

¹ v originále *Flip-Flop Technique* (pozn. př.)

by. Zdá se však, že odpovědi na tyto otázky se ve vašich současných údajích nenalezájí. Hleďte do údajů a pořad žádný nápad. Vůbec nic.

Když se vám stane tohle, mohli byste zkusit překonat toto mentální ztrnutí pomocí techniky protikladů. To znamená převrácením pojmu dominance vzhůru nohama a představováním si jeho úplného opaku: průmyslové odvětví, jemuž nedominuje jediná společnost, ale kde jsou tržní podíly rovnoměrně rozděleny (jako v oděvním nebo stavebním průmyslu). Porovnáváte zde vlastně *extrémy jedné dimenze* tohoto průmyslového oboru: *vysoce a vůbec ne*.

Když se teď vrátíte do terénu nebo se podíváte na publikované materiály, budete zaměřenější a spíše si všimnete vlastností a dimenzí, které jste mohli přehlédnout, kdybyste si tohle malé cvičení neudělali. Toto cvičení by vám také mělo pomoci myslet o údajích spíše analyticky než popisně, vytvářet provizorní kategorie a jejich vlastnosti a přemýšlet o tvořivých otázkách.

Na dalším příkladu vám ukážeme tuto techniku v praxi. V tomto případě je objektem našeho zájmu tělo. Rozhodli jsme se, že se o těle něco dozvíme prozkoumáním oblasti kulturistiky. Tuto oblast jsme si vybrali, protože už máme s posilováním nějaké zkušenosti a máme snadný přístup na místa, kde je můžeme pozorovat a kde jsou také potencionální respondenti. V neznámých oblastech je totiž někdy obtížné získat subjekty a přístup na některá místa. Musíme si však uvědomit, že naše zkušenost s touto oblastí může brzdit naši analýzu tím, že bude udržovat naši pozornost na pozorovatelné realitě jako takové.

Začneme tím, že strávíme několik hodin pozorováním v tělocvičně a zapisováním poznámek o tom, co vidíme. Později, při analyzování, zvolíme tyto kategorie: tělesná síla, tvarování těla, sledování těla, cvičení těla a pohyb těla. To jsou všechno subkategorie jedné větší kategorie, kterou v této fázi nazveme „budování těla.“ Nyní se rozhodneme vzít jednu ze subkategorií, **tělesnou sílu**, a podrobněji se na ni podívat, abychom zjistili potenciální vlastnosti a dimenze, které by jí mohly náležet. Prozkoumáme své údaje, ale nic nenalzáme. Uvázli jsme. Rozhodneme se tedy podívat na sport, v němž tělesná síla hraje minimální nebo vůbec žádnou roli, například rybaření. Porovnáme posilování a rybaření.

Co nás tedy napadá o rybaření? Prakticky kdokoliv, jakéhokoliv věku, může chytat ryby, od čtyřletého dítěte až po pětadesátiletého starce. Při posuzování kulturistů z hlediska síly by tedy mohl hrát roli věk. Co ještě nás napadá o rybaření? Odehrává se v přírodě, **místo**. To je další faktor zkoumání. Může se týkat kulturistiky obecně, ne však nutně také síly. Pojďme dále. Ryby se většinou nechytají rukama, potřebujete **speciální nářadí**. To pro kulturistiku potřebujete také. Ale musíme se zeptat, jaký je vztah mezi silou a tímto nářadím. Používá se to

druhé náradí ke zvyšování síly? Jak? Čím více síly máte, tím více zátěže (prostřednictvím tohoto náradí) zvednete. Rybaření obvykle není **nebezpečné**, pokud nespadnete do vody a neumíte plavat. Může být příliš mnoho nebo příliš málo síly nebezpečné při používání náradí? Jak? Co se stane, když máte méně síly, než si myslíte? Rybaření obvykle probíhá ráno nebo během dne, čas. A co kulturistika? Existují různé doby během dne, týdne nebo měsíce, kdy tělesná síla člověka vrcholí nebo klesá, a pokud ano, pak z jakého důvodu?

Místo porovnávání s úplně jiným sportem jsme také mohli použít následující protiklad. Mohli jsme porovnat stodvacetkilového kulturistu s padesátikilovou kulturistkou. Podívejme se, co nám dá toto porovnání. Muž má více síly než žena, což dokazuje hmotnost zvednuté zátěže. Kde se bere jeho síla? Má více svalů, svalové hmoty. To je pravda, ale proč? Něco síly pochází z rozdílů ve **vnitřní tělesné regulaci**, hormonálních rozdílů mezi muži a ženami. Mohou muži brát hormony, aby zvětšili svou sílu? Mohou ženy? Protože jsou to mužské hormony, jaké **následky** by mělo brání steroidů pro ženu? Jaké jsou následky u mužů? Je **legální** brát steroidy? Pokud ne, proč? Jak se získávají?

Kromě brání hormonů, jak ještě by mohly ženy zvětšovat svou sílu? Zpočátku jim může stodvacetkilový muž **pomáhat** zvedat těžká závaží. Po čase tréninku si mohou vyvinout takovou sílu, aby dokázaly zvednout těžší závaží samy, pokud to ovšem nepřekračuje jejich **tělesné možnosti**. Nechávací si i muži někdy pomoci od ostatních mužů nebo žen? Pokud ano, znamená to, že kulturistika má i **interakční složku**. Vždy, někdy, kdy? Jaké další strategie mohou muži a ženy použít ke zvětšení své síly – koncentraci, psychické nabuzení, pobídky ostatních?

I na této stručné analýze je možné vidět, jak jsme svou analýzu nastartovali tím, že jsme vzali subkategorii **tělesná síla** a porovnávali pomocí techniky protikladů. Kladli jsme otázky, které budeme sledovat v dalších pozorováních a rozhovorech. Také jsme rozvinuli možné subkategorie tělesné síly a k nim příslušené dimenze, které zase vedly ke strategiím používaným ke zvětšení tělesné síly. Také jsme k těmto strategiím vztáhli potenciální následky jejich užívání. S tím vším v hlavě se můžeme vrátit ke svým terénním poznámkám a pozorováním, teď již mnohem citlivější na toto téma než dříve. Pak se můžeme opět vrátit do terénu a otestovat své hypotézy. K otevření dalších kategorií (tvarování těla, cvičení těla, sledování těla atd.) bychom mohli použít tuto nebo kteroukoliv jinou ze zde probíraných technik.

Systematické porovnávání dvou nebo více jevů

Zamysleme se nyní nad jiným problémem. Dejme tomu, že jsme svou analýzu **těla** již našli v literatuře. Velmi nás zaujalo pár studií o „tělovém schématu.“ Aniž bychom si to uvědomili, nechali jsme tyto studie, aby ovlivnily náš přístup k analýze údajů. Ačkoliv my jsme si toho nevšimli, naši kolegové nebo členové komise posuzující diplomové práce si této předpojatosti mohou všimnout. Když se o tom zmíní, jsme ohromeni a zmateni. Vezměme si jinou situaci. Jsme tak zvyklí dívat se na situaci určitým způsobem, že když tento způsob při hledání příčin problémů selže, pokoušíme se o to stejně dál a dál a zdá se, že to nikdy nedokážeme překonat.

Co dělat, abychom dokázali překonat vzorce svého myšlení, a přesto si zachovat vše důležité ze svých zkušeností a znalostí z literatury? **Jedním ze způsobů je systematické porovnávání v počátcích analýzy.** Funguje to následovně.

Vezměme to, co známe o tělovém schématu z literatury a z vlastní zkušenosti, a začněme tento jev velmi systematicky kódovat, tak, jak jsme se to až doposud učili. Měli bychom získat nějaké pojmy, kategorie a vlastnosti.

Nyní vezměme jednu z těchto kategorií, řekněme hmotnost. Výzkumná literatura říká, že nadváha nebo příliš nízká hmotnost je jednou z podmínek, které negativně ovlivňují tělesné schéma. Můžeme začít něčím, čemu říkáme zaměřené porovnávání. Řekněme, že budeme porovnávat ženu s nadváhou s jinou ženou, která má normální hmotnost, a také je fyzicky atraktivní. Chceme klást takové otázky, které budou systematicky vynášet na světlo podobnosti a rozdíly mezi těmito dvěma ženami. Například: Co se stane, když jde fyzicky atraktivní žena po ulici, zvláště když má na sobě obtažené šaty? Lidé by se za ní mohli s uznáním ohlížet. Všichni lidé? No, asi někteří muži a možná několik žen. Jak jinak se za ní ještě mohou ohlížet? Někteří muži by se za ní mohli ohlížet chlípně nebo s uznáním. Některé ženy by se za ní mohly ohlížet s obdivem nebo s odporem.

Vnímá žena jdoucí po chodníku tyto názory? To jest, jak se dozví, co si okolní lidé myslí nebo jaký mají pocit? Jak by to mohlo ovlivnit její tělové schéma, kdyby si uvědomovala, že se za ní muž obdivně ohlíží? A co když se ohlíží chlípně? Je pro ni důležité, jestli ji obdivuje muž nebo žena? (Tyto otázky nám pomohou začít přemýšlet o tom, „za jakých podmínek“ se tělové schéma rozvíjí, a také o interakční složce tohoto rozvoje.)

A nyní bychom si mohli položit otázku: „Jak se lidé dívají na ženu s nadváhou, která jde po chodníku a má na sobě obtažené šaty? Dívají se na ni uznale nebo znechuceně? Za jakých podmínek by se na ni mohli dívat obdivně? Jakými způso-

by by jí své pocity mohli dát najevo? Jaké následky by měl každý ze těchto způsobů na její tělové schéma? Kdyby věděla, co si lidé myslí, byla by pravděpodobnost toho, že si na sebe vezme obtažené šaty opakovaně, vyšší nebo nižší? Mohlo by to, že má na sobě obtažené šaty, znamenat, že ji nezajímá, co si o ní lidé myslí, tedy vlastně, že je se svým tělem spokojena? Proč by to tato žena mohla pocítovat tímto způsobem, když jiní lidé s nadváhou to tak nepocítují?⁴ Tyto otázky vás přivedou k myšlence, že možná ne všechny ženy s nadváhou mají špatné tělové schéma. S tímto náhledem můžete vyrazit znovu do terénu a vyptávat se žen, abyste zjistili proč. Pak můžete jejich odpovědi systematicky porovnávat s odpověďmi žen s dobrým tělovým schématem a žen se špatným tělovým schématem.

Kdybyste se měli na ulici zeptat jedné z žen na to, jak se někam dostanete, kterou byste si spíše vybrali? Proč? Co by vaše chuť či nechť znamenala? Na jakou část(i) těla by se mohl člověk, který se ptá na cestu, zaměřovat, zatímco se ptá? Vyzkoušejte různé možnosti a sestavte seznam možných následků pro tělové schéma. Také, jak byste se mohli cítit, kdyby atraktivní žena vaši otázku odbyla jako zbytečnou, zatímco žena s nadváhou by vám cestu podrobně popsala? Jak byste to dali těmto ženám najevo. Tyto otázky vám umožní uvědomit si všechny možné následky nadváhy s tím, že ne všechny musí být nutně negativní. A tyto následky samozřejmě také zpětně ovlivňují vaše úvahy při rozvíjení kategorie tělového schématu.

Nyní použijeme svou tvořivost k vyčarování situace, v níž se budou vyskytovat tyto dvě ženy, které však budou opakem toho, co bychom čekali, a ptejme se na tuto situaci. Situace se odehrává v televizní seznamovací hře.¹ Muž za plentou poslouchá dvě adeptky na rande, jak odpovídají na jeho otázky a dospěje k závěru, že si chce vyrazit na rande s dívkou jménem Annie. Joan pustí k vodě. Diváci ve studiu se pochichávají a doprovází jeho volbu bučením. Když uvidí Joan, pozná proč diváci takto reagovali. Joan je fyzicky atraktivní. No teda! Ale vzpomene si, že její odpovědi byly hloupé a nezdálo se, že by s ní mohla být zábava. Na druhou stranu Annie má zase nějaké to kilo navíc. Po počátečním šoku se však náš muž zdá být se svou volbou spokojen. Annie se za sebe rozhodně nestydí, má vynikající povahu a ráda tancuje. Rozhodně neodpovídá našemu stereotypu ženy, která má špatné tělové schéma.

Nyní se musíme zastavit a zeptat se proč. Kde se berou naše stereotypy? Je to naše schéma nebo jejich schéma, co jim připisujeme? A může i atraktivní žena mít špatné tělové schéma? Proč? Souvisí to s velikostí těla? Jak je tělové schéma

¹ Něco jako Rande na TV Nova (pozn. př.).

sdělováno ostatním? Kladení takových otázek, spolu s následným shromažďováním a analýzou údajů, vás brzy odvede od odborné literatury o tělovém schématu a otevře pro vás nové možnosti zkoumání. I když nakonec můžete dojít ke stejným závěrům, jako jsou v literatuře, vaše teoretická vysvětlení budou mnohem hutnější, protože vaše otázky vás vyvedly ze standardních způsobů myšlení, umožnily vám prozkoumání jiných myšlenkových cest a snad vám zprostředkovaly hlubší pochopení problému.

Porovnávání se vzdálenými jevy

Ještě než uzavřeme tuto kapitulu, chtěli bychom se krátce zmínit o *porovnávání se vzdálenými jevy*. Analytikové se při porovnávání většinou snaží zůstat co možná nejbližší svým empirickým oblastem, protože se obávají, že porovnáváním se vzdálenějšími jevy se nedozví nic, co by bylo pro jejich oblast užitečné. Tato domněnka *není* správná. Vraťme se k našemu výzkumu kulturistů. Tentokrát se budeme zamýšlet nad budováním těla v souvislosti s nářadím. Abychom našli nějaké otázky a kategorie o vztahu mezi nářadím a budováním těla, rozhodli jsme se porovnat kulturistiku s hrou na housle. Co nám může hra na housle říci o vztahu náradí a budování těla? Podívejme se.

Houslista potřebuje náradí (housle). Kulturisté také potřebují náradí. Houslisté si své náradí mohou nosit s sebou. Některé náradí, které používají kulturisté, je také přenosné, ale některé je na přenášení příliš těžké, vlastnost **přenosnost**. A co posilovny samotné? Jsou všechny posilovny stacionární nebo existují také stěhovací posilovny? Kdo tyto posilovny používá? Housle mají struny, které mohou prasknout. Posilovací nástroje se také mohou pokazit, vlastnost **poruchovost**. Co se stane, když je v posilovně večer nabito a některý ze strojů se pokazí? Chodili byste do posilovny, kde je stále něco pokažené? Existují podniky, které vyrábějí a opravují housle. Určitě také existují podniky, které vyrábějí a opravují posilovací náradí. Zde se již dostáváme k makroskopickým podmínkám, k **průmyslovým oborům**, které vyrábí a poskytuje servis náradí. Které to jsou? A co příslušný stav technologie výroby a podobně? Náradí, na které houslista hraje, je obvykle jeho majetkem. Kulturista může také vlastnit své náradí, ale může také používat náradí někoho jiného. Z toho vyplývá nejen vlastnost **vlastnictví**, ale i další otázky jako: Kdo vlastní náradí? Co to znamená pro to, kde dochází k posilování? Jaké druhy posilovacího náradí může jedinec vlastnit? Za jakých podmínek je může používat doma? Za jakých podmínek může jít člověk do posilovny a používat tam jejich náradí? Houslisté mají většinou učitele. Mají kulturisté také své učitele, kteří by jim ukazovali, jak používat posilovací náradí? Mají posilovací instruktory. Kdo jsou tito instruktoři? Jakou mají kvalifikaci? Za jakých podmínek můžete mít

instruktora? Potřebuje každý instruktora k tomu, aby se naučil posilovat? Jakou mají instruktoři ještě roli, kromě toho, že ukazují, jak používat posilovací nářadí?

Jak vidíte, možnosti, které se nám vynořují díky porovnávání, jsou nekonečné. Nemusíme ovšem porovnávat celé hodiny. Stačí jen do té doby, než se osvobodíme od všeho, co nás blokuje, nebo dokud nemáme seznam vlastností a dimenzí, které hodláme zkoumat. Pak se můžeme vrátit zpět ke svým údajům, teď však již připraveni činit objevy, protože již máme představu o tom, co „na papíru opravdu je,“ nebo co by tam být mělo.

Mávání červeným praporkem

Existuje ještě jedna technika, kterou bychom vám chtěli popsat, ještě než uzavřeme tuto kapitolu. Nazývá se mávání červeným praporkem. Cílem této techniky je opět pomoci analytikovi vidět v údajích více než jen to, co je zřejmé. Domněnky, které jsou kulturně podmíněné, se zvláště obtížně odhalují, protože všichni okolo mají stejné kulturní pozadí a – alespoň z většiny – přemýšlejí stejným způsobem, takže vás nikdo na tyto sdílené domněnky neupozorní.

Například jedna naše studentka zkoumala využití asijských překladatelů na klinice. Při popisování jednoho případu nám vysvětlila, že někdy jsou překladatelé mužského pohlaví přivoláni tlumočit pacientům ženského pohlaví. Použití mužů je v takovém případě problematické, protože některé problémy, jako sexuální a gynekologické, jsou považovány za velmi citlivé oblasti a nikdy se o nich nediskutuje za přítomnosti obou pohlaví. Vyučující se zeptal: „Nikdy se o nich nediskutuje?“ Studentka odpověděla: „Nikdy.“ Vyučující začal měnit podmínky. „V situaci, kdy by byl život ženy ohrožen, mluvilo by se o těchto oblastech?“ „Ne!“ odpověděla studentka, „jsou tabu.“ Pak vzal vyučující v úvahu svou zkušenost, že všechny kultury mají své citlivé oblasti, ale že také mají způsoby, jak s nimi nakládat, a za určitých podmínek je možné tato tabu ignorovat nebo obejít. Ve skutečnosti to věděla i ta studentka, ale byla tak ponořena do svých údajů, že ji vůbec nenapadlo zpochybňovat tuto záležitost. Kdyby studentka i nadále přijímala to zřejmé, aniž by to zpochybňovala, unikl by jí celý jeden problém – jak jsou různé citlivé situace zvládnány v různých asijských kulturách – což by jistě byla důležitá část její analýzy.

Pointa je: Měli byste získat velkou citlivost na určitá slova a fráze. Takové jako „nikdy“, „vždycky“, „tak to nemůže být“, „každý ví, že se to tak dělá“ a „o tom není třeba diskutovat.“ Pokaždé, když slyšíte taková slova nebo fráze, měli byste zamávat červeným praporkem – imaginárním praporkem, samozřejmě.

Tato slova a fráze jsou signály k tomu, abyste se na tu záležitost podívali podrobněji. O co tu jde? Co myslíte tím *nikdy*? Nebo *vždycky*? Proč to tak je? Nikdy, za jakých podmínek? Jak je toto *nikdy* udržováno? Jaké jsou jeho následky? Co se stane, když *nikdy* nebude dodrženo? To znamená, co když nějaká ubohá neznalá osoba udělá něco, co nikdy dělat neměla? Existují způsoby, jak toto *nikdy* obejít? Jak jsou lidé, kteří se neptají, nebo lidé důvěřiví, kulturou vedeni k tomu, aby věřili takovému *nikdy*? Chovají se lidi podle něj i tehdy, když v něj nevěří? Nebo věří, ale nechovají se podle něj?

Chceme zde říci, že při analýze je dobré nikdy nepovažovat nic za samozřejmé. V okamžiku, kdy budete něco považovat za samozřejmé, zavíráte si před sebou mnoho možností, které by mohly být klíčem k vyřešení vašeho výzkumného problému.

Problémy a obavy

Během let jsme si všimli, že studenti mají někdy obavy ohledně použití těchto technik. Bylo by dobré se zde o nich zmínit, protože to mohou být i vaše starosti.

- (1) Studenti jsou často ohromeni, když nás vidí tyto techniky předvádět na seminářích. Domnívají se, že vyučující má nějakou kouzelnou moc, kterou oni nikdy nedokážou napodobit. Asi tak, jako když kouzelník přeměňuje slámu (údaje) ne zlato (teorie).
- (2) Studenti se často zaberou do údajů – údaje jsou tak fascinující – že se od nich nedokážou odpoutat. Zdá se, že zapomínají, že se kdy učili tyto techniky, a později se diví, že v údajích nevidí nic jiného než staré známé věci. Nakonec přijdou k nám, abychom jim pomohli dostat se z jejich vyjetých analytických kolejí.
- (3) Někdy se studenti obávají použít tyto techniky systematicky, protože si myslí, že by tím na údaje naroubovali něco, co v nich není. Obávají se, že když se od údajů příliš vzdálí, nic se nedozví o oblasti empirické reality, kterou zkoumají.
- (4) Studenti si často nejsou jistí, jak a kdy užít těchto technik. Obávají se, že je budou muset použít při každém rozhovoru a během každé analýzy.

Rádi bychom se zde k těmto otázkám vyjádřili. Za prvé, věřte nám, že schopnost používat tyto techniky nemá s magií nic společného. Poté, co se tyto techniky naučíte používat, můžete i vy z trochy údajů udělat efektivní teoretické myšlenky. Je k tomu třeba jen trpělivost, spousta cvičení a důvěry ve svou schopnost učit se. Za druhé, tyto techniky je třeba užít tehdy, když chcete „otevřít“ údaje a

uvolnit tvořivost a teoretickou citlivost, kterou máte. Pokud je nebudete používat, vaše objevy budou minimální a teorie pojmově chudé a nedostatečně ověřené.

Za třetí, nikdy na údaje nic neroubujte. To znamená, že zpočátku je třeba považovat všechny pojmy, kategorie nebo hypotézy, které se vynoří při užití těchto tvořivých postupů, za provizorní. Jejich funkcí je zvýšit citlivost badatele, aby věděl, co má hledat. Jsou navrženy tak, aby osvobozovaly myšlení a probouzely citlivost. Myšlenky, které vzniknou při užití těchto technik, by nikdy neměly být zaměňovány s údaji, jsou to jen hypotetické možnosti, které musí vždy odpovídat skutečným údajům.

Za čtvrté, tyto techniky se používají jako pomůcky pro analýzu, neužívají se tedy na každou terénní poznámku nebo rozhovor. Jsou zvláště užitečné při analýze několika prvních rozhovorů, pozorování nebo dokumentů, protože pomáhají „vidět“, co v údajích vlastně je. A dokonce ani zde se nepoužívají u každého slova, fráze nebo odstavce. V pozdějších fázích analýzy jsou tyto techniky užitečné také tehdy, když se dostanete do rozpaků, cítíte se zablokováni nebo si nejste jistí, kterým směrem pokračovat ve své analýze nebo sběru údajů. **Jsou to efektivní nástroje. Jako u všech nástrojů se budete muset naučit, kdy a jak je používat. Ale používejte je!** Experimentujte s nimi a nalezněte své vlastní způsoby jejich efektivního využití pro své konkrétní účely. Nezapomeňte také, že ačkoliv tyto techniky uvádíme ve spojení s otevřeným kódováním, jejich použití je stejně důležité, když se analyticky zadržnete v axiálních a dokonce i v selektivním kódování.

I když je vaším cílem seriózní analytické použití těchto technik a ačkoliv jejich dokonalé zvládnutí vyžaduje tvrdou práci, neexistuje důvod, proč by to nemohla být zábava. Říci „uvolněte se a užijte si to“ by se vám mohlo zdát nemístné, ale spoň však nezaměňujte serióznost této práce s potěšením, které z ní můžete mít.

Souhrn

Každý z nás vnáší do analýzy údajů svou předpojatost, své domněnky, vzorce myšlení a znalosti získané zkušeností a z literatury. Ty vám mohou zabraňovat, abyste v údajích viděli to, co je důležité, nebo abyste se dostali z popisné úrovně analýzy na úroveň teoretickou. Existují různé techniky, které mohou těmto problémům předejít nebo je napravit. Mezi ně patří: kladení otázek, technika protikladů, porovnávání podobných i vzdálených jevů a mávání červeným praporkem. Jediné, co potřebujete, je cvičení – čím více, tím lépe – a fantazii.

Je pravděpodobné, že vytrvalým cvičením těchto technik se vaše fantazie ještě více rozvine. Zpočátku můžete cvičit na cizích údajích nebo jakémkoliv dokumen-

tu – dokonce i na článku v časopise – což vám může připadnout psychicky snazší, než čelit svým vlastním údajům. Ale pamatujte si, že tyto techniky je nutné cvičit tak dlouho, dokud vám nebudou připadat více méně automatické.

Při učení by vám také mohlo pomoci, kdybyste na konci každé analýzy zpětně posoudili analytické kroky, které jste během sezení učinili. Budete si lépe uvědomovat, jak tyto postupy užíváte a s jakými výsledky. Takové občasné ohlížení časem vede paradoxně k jejich zautomatizovanějšímu, přirozenějšímu používání.

7

Axiální kódování

Definice termínů

Axiální kódování: Soubor postupů, pomocí nichž jsou údaje po otevřeném kódování znovu uspořádány novým způsobem, prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi. To se činí v duchu kódovacího paradigmatu, které zahrnuje podmiňující vlivy, kontext, strategie jednání a interakce a následky.

Příčinné podmínky: Události, případy, dění, které vede k výskytu nebo vzniku nějakého jevu.

Jev: Ústřední myšlenka, událost, dění, případ, na který se zaměřuje soubor zvládajících nebo ovládajících jednání nebo interakcí nebo k němuž má tento soubor jednání nějaký vztah.

Kontext: Konkrétní soubor vlastností, které jevu náleží, tj. umístění události nebo případů tohoto jevu na dimenzionálních škálách. Kontext představuje konkrétní soubor podmínek, za nichž jsou uplatňovány strategie jednání nebo interakce.

Intervenující podmínky: Strukturní podmínky související se strategiemi jednání nebo interakce, které jevu náleží. Usnadňují nebo naopak znesnadňují strategie, použité v určitém kontextu.

Jednání/interakce: Strategie vyvinuté ke zvládnání, ovládnání, vykonávání nebo reagování na jev za určitého souboru percipovaných podmínek.

Následky: Následky nebo výsledky jednání a interakce

Otevřené kódování (popsané v kapitole 5) údaje rozděljuje a umožňuje určit některé kategorie, jejich vlastnosti a umístění na dimenzionálních škálách. Axiální kódování tyto údaje zase novým způsobem skládá dohromady vytvářením spojení mezi kategorií a jejími subkategoriemi. Nemluvíme zde o vzájemném uspořádání několika hlavních kategorií, s cílem vytvořit souhrnné teoretické formulace (viz. kapitola 8), ale o vytvoření něčeho, co se časem stane jednou z několika hlavních kategorií. Jinými slovy, stále ještě se budeme zabývat rozvíjením kategorií, ovšem rozvíjením přesahujícím vlastnosti a dimenze.

V axiálním kódování se budeme soustředit na bližší určení kategorie (jevu pomocí podmínek, které jej zapříčiňují, kontextu (jeho konkrétního souboru vlastností), v němž je zasazen, strategií jednání a interakce, pomocí kterých je zvládnán, ovládnán, vykonáván, a následků těchto strategií. Tyto blíže určující charakteristiky kategorie upřesňují, proto je nazýváme *subkategorie*. V podstatě jsou to také kategorie, ale protože je uvádíme do určitého vztahu k nějaké kategorii, přidáváme k nim předponu „sub.“

Vzpomeňte si, že v kapitole o technikách zvyšování teoretické citlivosti (kapitola 6) jsme v některých příkladech analýzy použili termíny jako „podmínky“, „strategie“, „následky.“ Během kódování se tyto termíny vynořily a ukázaly nám, že jakmile údaje při otevřeném kódování rozebereme, okamžitě je zase sami od sebe začneme skládat dohromady pomocí vztahů. Ačkoliv otevřené a axiální kódování jsou odlišné analytické postupy, badatel se při reálné analýze neustále pohybuje mezi oběma typy kódování.

Ještě než začneme popisovat, jak probíhá specifikace kategorií pomocí axiálního kódování, rádi bychom vám předložili k úvaze následující myšlenky.

(1) Během otevřeného kódování je určeno mnoho různých kategorií. Některé z nich náleží určitým jevům jako třeba bolest, zvládnání bolesti, tělesná síla, tělový obraz. Jiné kategorie poukazují na podmínky, které mají k těmto jevům nějaký vztah. Další kategorie budou označovat strategie jednání nebo interakce použité k zvládnutí, ovládnutí nebo reakci na tento jev. Konečně to budou také kategorie, které budou poukazovat na následky jednání nebo interakce, opět ve vztahu k určitému jevu.

(2) Skutečná konceptuální označení přiřazená kategoriím nemusí nutně naznačovat, jestli kategorie označuje podmínku, strategii nebo následek. Musíte je jako takové identifikovat. Například, pojem **potlačení bolesti** ve svém označení nikde neobsahuje termín *následek*. Přesto však v některých případech (v závislosti na zaměření výzkumu) může být potlačení bolesti následkem nějakého jednání,

jehož cílem bylo potlačit bolest. Stejně tak nejsou podmínky, strategie ani následky výslovně jako takové uvedeny v rozhovorech nebo dokumentech, které analyzujeme, ačkoliv to některé případy nebo události mohou implicitně naznačovat. Vezměme si třeba následující věty: „Když trpím (podmínky) artritickou bolestí (jev), vezmu si aspirin (strategie). Po chvíli se cítím lépe (následek).“ Všimněte si, že jsme prvky paradigmatického modelu výslovně uvedli.

(3) Každá kategorie, ať již kategorie identifikující nějaký jev nebo některá z jejích určujících subkategorií, bude mít nějaké vlastnosti. Těmito vlastnostem mohou být přiřazeny nějaké dimenze, což kategorii určuje ještě blíže. Například, subkategorie potlačení bolesti (následek) má obecné vlastnosti jako trvání, míra, potenciální vedlejší účinky, atd., které se budou v každém konkrétním případě lišit. Jev artritická bolest má obecné vlastnosti jako rozsah, trvání a intenzita, tyto jsou opět v každém případě specifické. Při kódování dokumentu o bolesti (nebo jakémkoliv jiném jevu), je každé události možné přiřadit konkrétní umístění na dimenzionálních škálách ve smyslu těchto vlastností. Toto dimenzionální umístění je významné při integraci teorie (viz. kapitola 8 o selektivním kódování).

(4) V axiálním kódování jsou subkategorie vztahovány ke svým kategoriím pomocí něčeho, čemu říkáme *paradigmatický model*. Tento model a způsob jeho použití při vztahování subkategorií k určité kategorii při axiálním kódování je popsán na následujících řádcích.

Paradigmatický model

V zakotvené teorii spojujeme subkategorie s kategoriemi do souboru vztahů určujícího příčinné podmínky, jev, intervenující podmínky, strategie jednání a interakce a následky. Velmi zjednodušeně tento model vypadá takto:

(A) **PŘÍČINNÉ PODMÍNKY** → (B) **JEV** → (C) **KONTEXT** →
 (D) **INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY** → (E) **STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERAKCE** → (F) **NÁSLEDKY**

Použití tohoto modelu vám umožní o údajích systematicky přemýšlet a vzájemně je mezi sebou vztahovat složitými způsoby. Stejně tak nyní, když se ocitnete v určité životní situaci a snažíte se sobě nebo ostatním vysvětlit, proč se to mohlo přihodit, spoléháte na příčinný model (něco se stalo z nějaké příčiny nebo podmínky). Neustálým cvičením se můžete snadno naučit řídit se při myšlení

¹ v originále *paradigm model* (pozn. př.)

poněkud složitějším paradigmatickým modelem. Pokud tento model nepoužijete, vaši teorii se bude nedostávat hutnosti a přesnosti.

Ještě než se budeme zabývat tím, jak lze kategorie vzájemně uvádět do vztahů pomocí tohoto paradigmatického modelu, popíšeme podrobně každý z jeho prvků.

Jev

Jev je ústřední myšlenka, událost, dění, případ, na který se zaměřuje soubor zvládajících nebo ovládajících jednání nebo interakcí, nebo k němuž má tento soubor jednání nějaký vztah. Jev identifikujeme kladením otázek jako: Čeho se údaje týkají? O čem je vlastně toto jednání nebo interakce? (podrobnější popis viz. kapitola 5)

Příčinné podmínky

Tento termín odkazuje na události nebo případy, které vedou k výskytu nebo vzniku jevu. Například, pokud se zajímáme o jev bolest, můžeme zjistit, že zlomení nohy nebo artritida mohou vést k bolesti. Takovéto případy zapříčiňují nebo vyvolávají pocit bolesti. S použitím paradigmatického modelu by mohla být situace bolesti schematicky zapsána takto:

<i>Příčinná podmínka</i>	→	<i>Jev</i>
Zlomení nohy nebo artritida		bolest

Ve skutečnosti je velmi vzácné, že by jediná *příčinná podmínka* vyvolávala jev. Vzpomeňte si, že se bavíme o bolesti spojené se zlomenou nohou. Tím, co vede k bolesti, jsou vlastnosti zlomené nohy (a osoby, které ta noha patří) a jejich kombinace. Nyní musíme popsat zlomeninu poněkud blížeji, tj. určit její vlastnosti a umístění těchto vlastností na dimenzionálních škálách. Můžeme třeba říci, že došlo k více než jedné zlomenině - ke dvěma (počet zlomenin), a že jedna z nich je mnohočetná (typ zlomeniny). Dále, že osoba, která zlomeninu utrpěla, není ani v bezvědomí ani paraplegik, takže nervový systém je nedotčený a funkční (rozsah vnímání). Podíváme se také na bolest a její konkrétní vlastnosti a dimenze. Ty by měly být vysvětlitelné pomocí konkrétních dimenzí příčinných podmínek. Mohli bychom například předpokládat, že při mnoha zlomeninách, z nichž některé jsou mnohočetné, a při vysoké úrovni vnímání nohy bude **intenzita** bolesti vysoká. O **trvání** bolesti bychom mohli říci, že bolest je stálá. Nyní naše schéma vypadá takhle:

<i>Příčinná podmínka</i>	→	<i>Jev</i>
Zlomená noha		bolest
<i>Vlastnosti zlomené nohy</i>		<i>Konkrétní dimenze bolesti</i>
Mnoho zlomenin		intenzita vysoká
Mnohonásobná zlomenina		trvání stálé
Vnímání		umístění noha od kolene dolů

Mohli byste si myslet, že zlomení nohy nebo onemocnění artritidou jsou jevy samy o sobě. To je svým způsobem pravda. Ale pamatujte si, že se zaměřujeme na bolest, nikoliv na artritidu nebo zlomeninu. O ně se zajímáme pouze jako o podmínky bolesti, z nichž jsme schopni usuzovat na intenzitu, typ, trvání bolesti atd., a to tak, že se díváme na konkrétní vlastnosti příčinné podmínky. Je důležité zde zdůraznit, že příčinnou podmínkou může být jakákoliv událost (třeba určité chování, něčí výrok, něčí činnost) včetně události náhodné. Vše závisí na situaci.

Na příčinné podmínky¹ někdy v údajích ukazují slova jako: „když“, „zatímco“, „od té doby“, „protože“, „kvůli“ nebo „následkem.“ I když však tyto nápovědi chybí, můžete často najít příčinné podmínky tak, že se zaměříte na jev a budete systematicky vyhledávat v údajích takové události, situace nebo případy, které jej předcházejí.

Kontext

Kontext je konkrétní soubor vlastností, které jevu náleží, tj. umístění události nebo případů tohoto jevu na dimenzionálních škálách. (Pokud vám něco není jasné přečtěte si znovu kapitolu 5.) Kontext je zároveň určitým souborem podmínek, za nichž jsou uplatňovány strategie jednání nebo interakce určené ke zvládnutí, ovládnutí, vykonávání nebo reagování na určitý jev. Je to právě kontext, co popisujeme, když říkáme: „Při dlouhotrvající intenzivní bolesti se uchylujeme k takovému a takovému opatření, abychom ji dostali pod kontrolu.“

Abychom to vyjasnili, vrátíme se k našemu příkladu se zlomenou nohou. Zlomená noha způsobuje bolest. Jestliže víme jenom tohle, je těžké ji náležitě ošetřit. O zlomené noze bychom chtěli vědět, kdy byla zlomena, jak, počet zlomenin, typy zlomenin, jestli je noha vnímána a podobně. U bolesti bychom chtěli vědět něco o její časové trajektorii neboli vývoji během času, jejím trvání, konkrétnímu umístění, intenzitě a tak dále.

¹ Autor zde uvádí, že se používá také termín *antecedent conditions*. Jelikož však v češtině nemá slovo „antecedentní“ příčinné konotace (tak jako je tomu v angličtině), ponechávám v této knize pouze termín *příčinné podmínky*. (pozn. př.)

Nyní můžeme říci: Opatření na zmírnění bolesti použijeme za následujících podmínek: (a) bolest je na počátku své časové trajektorie, (b) bolest je intenzivní, (c) trvá poměrně krátce, (d) její centrum je někde podél holenní kosti.

Naše schéma bolesti nyní vypadá následovně:

<i>Příčinná podmínka</i>	→	<i>Jev</i>
Zlomená noha		bolest
<i>Vlastnosti zlomené nohy</i>		<i>Konkrétní dimenze bolesti</i>
Mnoho zlomenin		intenzita vysoká
Mnohonásobná zlomenina		trvání stálé
Vnímání		umístění noha od kolene dolů
Ke zlomenině došlo před dvěma hodinami		časová trajektorie na počátku
Pád na zledovatělé ulici		pomoc přišla brzy

Kontext zvládnutí bolesti

Za podmínek, kdy je bolest:

neustálá, vysoké intenzity, umístěná pod kolenem, na počátku své časové trajektorie, když pomoc přišla brzy, pak:

Intervenující podmínky

Nyní se přesuneme k dalšímu souboru podmínek, které se vztahují ke zkoumanému jevu (kategorii). Nejdříve jsme se zabývali příčinnými podmínkami, pak jsme mluvili o kontextu, který obsahuje jak konkrétní vlastnosti jevu, tak soubor podmínek ovlivňujících jednání nebo interakci. Nyní se bavíme o *intervenujících podmínkách*. Co to je? Mohli byste si je představit jako *širší strukturní kontext* jevu. Tyto podmínky buď usnadňují nebo naopak znesnadňují použití strategií jednání nebo interakce v určitém kontextu. Je třeba je také zvládnout. Příklad intervenující podmínky je možné vidět v následující větě. Jste nemocní a potřebujete pro své léčení určitou lékařskou techniku, ale ta je k dispozici pouze ve vzdáleném zdravotnickém zařízení. Abyste se mohli nechat léčit, budete muset nějakým způsobem cestovat. Jinými slovy nemůžete okamžitě jednat a nechat se takto ošetřit, protože vám v tom brání ona vzdálenost.

Intervenující podmínky jsou široké a obecné podmínky, které ovlivňují strategii jednání nebo interakce. Tyto podmínky zahrnují: čas, prostor, kulturu, ekonomický status, stav techniky, zaměstnání, historii a individuální biografii. (V kapitole 10 se dozvíte více o nich samotných i o tom, jak je včlenit do analýzy.) Pohybují se od těch, které jsou situací nejvzdálenější až po ty, které jsou zkouma-

né situaci nejbližší. Vraťme se k našemu příkladu se zlomenou nohou a podívejme se, jak tyto podmínky usnadňují nebo znesnadňují jednání nebo interakci.

Představte si, že si někdo zlomil nohu během pobytu v lese (oproti tomu, kdyby byl ve městě), kde byl sám. Tyto podmínky by mohly ovlivnit dobu, která uplyne, než se mu dostane ošetření a potlačení bolesti. Také jsou důležité biografické údaje jako např. věk té osoby, jestli v současné době trpí nějakou další chorobou nebo obtíží, její zkušenosti s bolestí a názory a přesvědčení jak zraněné, tak ošetřujících osob týkající se zvládnání bolesti. Pak jsou zde také vlivy technologie jako jsou dostupné léčebné postupy a léky na potlačování bolesti, znalosti jejich použití, dostupné přístroje a podobně.

Mohli bychom pokračovat v tomto seznamu intervenujících podmínek, ale to, co jsme již napsali, k objasnění tohoto pojmu stačí. Ne všechny podmínky budou platit pro všechny situace. Je na vás jako na analytikovi, abyste identifikovali, které z nich mají nějaký vliv a začlenili je do analýzy tím, že ukážete, jak usnadňují nebo znesnadňují jednání nebo interakci a, pokud to bude vhodné, i jak je jednání nebo interakce řízena.

Strategie jednání nebo interakce

Zakotvená teorie je *metoda budování teorie orientovaná na jednání a interakci*. Ať studujete jednotlivce, skupiny nebo kolektivy, vždy zde existuje jednání nebo interakce zaměřené na zvládnání, ovládnání, vykonávání nebo reagování na nějaký jev tak, jak se vyskytuje v určitém kontextu nebo v konkrétním souboru percipovaných podmínek. Interakční složka se vztahuje na já (self) i na ostatní interakci.

Jednání nebo interakce má určité vlastnosti. Za prvé je **procesuální**, jeho přirozenou vlastností je vývoj. Proto může být zkoumáno ve smyslu následnosti, pohybu nebo změny v čase. (Viz kapitola 9.) Za druhé, jednání nebo interakce, o kterém mluvíme, je **záměrné, zacílené**, činěné z nějakého důvodu – a je reakcí na jev nebo pokusem o jeho zvládnutí. Proto se vyskytuje ve formě *strategií* a taktik. Nedá se však říci, že veškeré jednání nebo interakce je **záměrné**, v některých případech může být reflexivní.¹ Účel tohoto jednání nebo interakce nemusí souviset se zkoumaným jevem, ale následky tohoto jednání mohou zkoumaný jev ovlivňovat. Řekněme, že studujete self-esteem u dětí. Dítě rozlije sklenici s mlékem na podlahu. Matka je unavená, protože zrovna vytírala podlahu, na dítě začne křičet. Self-esteem dítěte klesá, protože je u toho i několik jeho přátel. To

¹ V tomto okamžiku se mírně odchylujeme od významu termínu „jednání“ v české terminologii, kde se používá právě ve významu **záměrného chování**. (pozn. př.)

však záměrem matky nebylo. Za třetí: **neuskutečněného jednání nebo interakce** je důležité si všimnout stejně jako jednání nebo interakce, které se uskuteční. Jinými slovy, pokud někdo měl něco za dané situace udělat, nebo by to obvykle udělal, ale neudělá to, pak se musíme ptát proč. Za čtvrté, jak jsme se již zmínili dříve, jsou zde vždy *intervenující podmínky*, které buď usnadňují nebo znesnadňují jednání nebo interakci. Tyto podmínky je také třeba objevit.

Ještě jednou se vrátíme ke svému schématu o bolesti, v této fázi bude vypadat následovně:

<i>Příčinná podmínka</i>	→	<i>Jev</i>
Zlomená noha		bolest
<i>Vlastnosti zlomené nohy</i>		<i>Konkrétní dimenze bolesti</i>
Mnoho zlomenin		intenzita vysoká
Mnohonásobná zlomenina		trvání stálé
Vnímání		umístění noha od kolene dolů
Ke zlomenině došlo před dvěma hodinami		časová trajektorie na počátku
Pád v lese		pomoc dlouhé čekání
		potenciální následky mnohé

Kontext zvládnání bolesti

Za podmínek, kdy je bolest:

neustálá, vysoké intenzity, umístěná pod kolenem, na počátku své časové trajektorie, když pomoc přišla po dlouhém čekání a možné následky jsou mnohé pak:

Strategie zvládnání bolesti

Dát nohu do dlahy

Získat pomoc v nouzi

Držet zraněného v teple

Intervenující podmínky

Nedostatečné znalosti první pomoci

Není k dispozici žádná příkryvka

Pomoc je velmi daleko

Stejně jako je tomu s podmínkami, i na strategie ukazují v údajích určité nápodvědi. Jsou to slovesa nebo přechodníky orientované na činnost. Sdělují vám, že někdo něco dělá nebo říká v reakci na jev. Například kdyby někdo studoval chod práce na oddělení v nemocnici a roli vrchní sestry jako udržovatelky tohoto chodu, mohl by ve svých údajích uvidět následující:

Jestliže při noční službě dojde mezi personálem k velkým konfliktům a tyto konflikty začínají ovlivňovat výkon oddělení, pak tam ještě v noci přijedu a chvíli s touto směnou pracuji, abych zjistila, co se děje.

Zde máme jev (chod práce), který je narušován konfliktem (kontext) a vrchní sestru, která přichází **pracovat** s noční směnou, aby zjistila, co se tam děje (strategické jednání, které je reakcí na narušený chod práce).

Následky

Jednání nebo interakce reagující na jev nebo jev zvládající má určité *výsledky* nebo *následky*. Tyto následky nebývají vždy předpověditelné nebo zamýšlené. I když nedojde k jednání nebo interakci (nebo dojde k selhání), má to nějaké výsledky nebo *následky*. Vystopování těchto následků je pro zakotvenou teorii velmi důležité.

Mohou to být následky na lidech, místech nebo věcech. Následky mohou být událostí nebo situace, jako je zhoršení nemoci kvůli nedodržování diety. Mohou také nabývat formy jednání nebo interakce jako reakce. Když po vás třeba někdo chce, abyste něco udělali, může být vaší proti-strategií to, že to uděláte bídne nebo vůbec. Následky mohou být skutečné nebo potenciální, dochází k nim v současnosti nebo v budoucnosti. Následky jednoho souboru jednání se mohou stát součástí podmínek (stejně jako kontextu nebo intervenujících podmínek), které ovlivňují sekvenčně následující soubor jednání nebo interakcí – nebo dokonce i části podmínek, které následují v dalších krocích. To znamená, že to, co je **v jednom okamžiku následek jednání nebo interakce, se může v jiném okamžiku stát součástí podmínek dalšího jednání.**

Nyní dokončíme náš příklad s bolestí zlomené nohy. Můžeme říci, že jedním z následků jednání zaměřeného na potlačení bolesti je úleva (subkategorie). Jak jsme již dříve řekli, úleva má určité vlastnosti a my můžeme určit jejich dimenzionální umístění pro tento konkrétní případ. Takže kdybychom byli v lese s přáteli a ti – díky absolvování kursu první pomoci – by nohu dokázali srovnat, umístit do dlahy a vydat se pro pomoc, pak by následkem těchto strategií zvládání bolesti mohla být úleva. Pokud by ale byla tato osoba v lese sama a musela čekat až někdo náhodou půjde okolo, nemusela by přijít vůbec žádná úleva. Vlastně, kdyby dlouho nikdo nešel, zraněný by mohl upadnout do šoku způsobeného bolestí a fyzickou zátěží. Zvýšení intenzity bolesti anebo upadnutí do šoku může ovlivnit strategie zvládání bolesti, které budou uplatněny později, řekněme v době, kdy bude osoba nalezena.

Spojování a rozvíjení kategorií podle paradigmatu

Spojování kategorií a jejich rozvoj se děje prostřednictvím základních analytických postupů popsanych v kapitole 5, zvláště prostřednictvím kladení otázek a porovnávání. Samotný proces axiálního kódování pomocí těchto postupů je poměrně složitý. Analytik vlastně provádí čtyři různé analytické kroky téměř zároveň. Jsou to: (a) *hypotetické uvádění subkategorií do vztahů k jiné kategorii*, a to pomocí výroků *udávajících podstatu vztahu mezi nimi a jevem* – jsou-li to příčinné podmínky, kontext, intervenující podmínky, strategie jednání a interakce nebo následky, (b) *ověřování* těchto hypotéz podle skutečných údajů, (c) *pokračující hledání vlastností* kategorií a subkategorií a *umístění údajů*, které je vymezují, *na dimenzionálních škálách* (událostí, situací, atd.), (d) počáteční zkoumání *variability* jevu porovnáváním každé kategorie a jejích subkategorií zaměřeným na hledání pravidelností, které byly objeveny porovnáváním dimenzionálních umístění různých údajů. Při axiálním kódování se veškerá porovnávání a otázky týkají výše uvedených kroků.

Uvádění subkategorií do vztahu ke kategorii

Otázky, které si klademe při axiálním kódování, mají charakter otázek zjišťujících typ vztahu. Například, když mezi sebou porovnáváme dvě kategorie, můžeme si položit následující otázku: „Má vztah kategorie **Potlačení bolesti** ke kategorii **Bolest** charakter následků strategií užitých k potlačování bolesti?“ Všimněte si, že zde nemluvíme o konkrétních případech nebo událostech, které jsou kódovány, ani o konkrétních vlastnostech nebo dimenzích. Spíše se ptáme na pojmová označení samotná a na to, v jakém vztahu může být jedna kategorie vůči jiné. Když zjistíme, že lidé trpící artritidou užívají určité strategie, aby si ulevili od bolesti, mohli bychom se ptát: „Jaké strategie zvládání bolesti používají?“ Tím bychom tyto dvě kategorie uvedli do vztahu.

Ověřování výroků podle údajů

S takovými otázkami (uvádějícími kategorie do vztahu) na mysli se pak vracíme zpět k údajům a hledáme důkazy, případy a události, které podporují nebo vyvracejí naše otázky. Prohlížíme každý rozhovor, dokument apod. a sledujeme, co dělají lidé trpící artritidou tehdy, když mají bolesti. Pokud budou údaje naší otázku potvrzovat, pak ji můžeme změnit na výrok o vztahu (druh hypotézy) a říci: „Při bolestech se lidé trpící artritidou uchylují ke strategiím zvládání bolesti.“

A: „Když lidé trpící artritidou použijí strategie zvládnání bolesti dostaví se úleva od bolesti.“ Všimněte si, že v těchto výrocích není nic konkrétního, protože jsou to jen široce pojatá obecná tvrzení.

Ve stejném okamžiku, kdy hledáme důkazy v údajích, abychom ověřili své výroky o vztazích, hledáme také případy, kdy by naše výroky platit nemusely. Při zkoumání každého rozhovoru nebo dokumentu bychom předpokládali, že pokud si v něm někdo stěžuje na artritické bolesti, tak také něco dělá, aby si od nich ulevil, a že tato činnost mu úlevu přináší. Ale *dělat něco a dosáhnout úlevy*, to nejsou bezpodmínečné výroky. Jinými slovy, některým osobám se uleví, i když nebudou dělat nic. Někteří chvíli čekají, jiní jednájí již v předtuše bolesti. Někteří čekají tak dlouho, než něco udělají, že když to pak udělají, tak už to k úlevě od bolesti nevede. Všechny tyto případy blíže určují naše původní otázky a výroky o vztazích. Nedá se říci, že by je nutně **negovaly** nebo je vyvracely, spíše jim **odávají variabilitu a hloubku porozumění**. Při výzkumech podle zakotvené teorie je hledání důkazů rozdílů a odlišných variant stejně důležité jako hledání důkazů, které naše otázky a výroky podporují. Opačné nebo alternativní případy nám sdělují, že je na nich něco jiného a že se na ně tedy budeme muset podívat podrobněji a zjistit, co to je. **Pečlivé prozkoumávání těchto rozdílů dodává naší teorii hutnost a variabilitu.**

Další rozvíjení kategorií a subkategorií ve smyslu jejich vlastností a dimenzionálního umístění

Zatímco prozkoumáváme své údaje a hledáme důkazy pro své otázky a výroky o vztazích a jejich alternativy, nepřestáváme si všimnout důkazů jiných vlastností kategorií a umístění každého kódovaného případu na dimenzionálních škálách. Například u kategorie potlačení bolesti bychom chtěli vědět, jaké další vlastnosti zde existují kromě těch, které jsme objevili během otevřeného kódování. A zatímco porovnáváme každý případ, chtěli bychom vědět, kam na dimenzionální škály je možné umístit každou vlastnost. Opět se snažíme o bližší určení, snažíme se polohu každého případu na dimenzionálních škálách co nejpřesněji určit. To dodává naší teorii pojmovou hutnost a pomáhá nám nalézt co nejvíce rozdílů. Pozor! Badatel je zodpovědný za udržování rovnováhy mezi zhutňováním teorie i za přehňání takových pokusů o zvýšení hutnosti. (Viz. kapitola 11 o pořizování vzorků vycházejícím z budované teorie.) Tento analytický proces se dá opakovat do nekonečna. Jde zde o získání teorie, která je pojmově hutná a konkrétní, a zároveň natolik teoreticky variabilní, aby ji bylo možné aplikovat na mnoho různých případů daného jevu.

Spojování kategorií na úrovni dimenzí

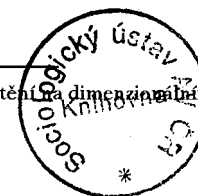
Později, až se budeme zabývat selektivním kódováním (kapitola 8), si ukážeme jak se všechny hlavní kategorie spojují dohromady (vzpomeňte si, že máme pět nebo šest kategorií, každou rozvítenou svými subkategoriemi). Ovšem tento spojovací proces ve skutečnosti začíná již zde, při axiálním kódování. Při analýze si v údajích všimáme určitých pravidelností (patterns) v dimenzionálním umístění událostí a případů, které náleží k vlastnostem jevu. Jinými slovy, všimáme si rozdílů ve zvládnání bolesti mezi osobami, které mají dlouhodobé intenzivní bolesti a těmi, jejichž bolesti jsou mírné a trvají jen krátce. Nebo také rozdílů v úlevě od bolesti mezi lidmi, kteří uplatňují své strategie již v předtuše bolesti nebo na počátku trajektorie bolesti, a těmi, kteří je uplatňují později, až když bolest chvíli trvá. Hledání a zaznamenání těchto pravidelností je velmi důležité, poskytuje totiž základ pro selektivní kódování.

Abychom to ještě více zkomplikovali, dodáváme následující. Při práci s údaji uvidíte, jak shluky konkrétních vlastností podmínek, strategií a následků náležejících jevu mezi sebou interagují a vytváří tak další rozdílů. Například jste si mohli všimnout, že když je bolest intenzivní a dlouhotrvající, pak opatření na potlačení bolesti neúčinkují, a že když na to pacienti po čase přijdou, mohou se naučit uplatňovat tyto strategie dřív, aby dosáhli uspokojivějších výsledků. Takové změny v údajích naznačují proces nebo změnu. Ačkoliv se procesem budeme zabývat později, v kapitole 9, je důležité si těchto změn začít všimnout co nejdříve.

Složitost

Pokud se vám tyto postupy, techniky a kroky zdají být příliš složité, uvědomte si, že realita je také složitá. Kromě toho se mnoho z toho, co jsme zde popsali, děje při skutečném kódování automaticky. Je důležité rozeznat, co děláte procedurálně, abyste to mohli dělat účelně. Při tvoření zakotvené teorie se snažíme zachytit složitost a změny probíhající v reálném světě v co možná největší míře, i když víme, že nikdy nebudeme schopni zachytit veškerou tuto složitost. Vzpomeňte si, že nepočítáme žádná čísla, ačkoliv hledáme důkazy podporující a blíže určující naše výroky o vztazích týkající se údajů. **Objevování a specifikace rozdílů mezi kategoriemi a uvnitř kategorií je pro zakotvenou teorii kriticky důležité, stejně jako objevování a specifikace podobností.**

¹ dimenzionální umístění = umístění na dimenzionálním kontinuu (pozn. př.)

Střídání induktivního a deduktivního myšlení

Jak jste si již asi všimli, při kódování neustále přecházíme mezi induktivním a deduktivním myšlením. To znamená, že při práci s údaji deduktivně navrhujeme výroky o vztazích nebo navrhujeme možné vlastnosti a jejich dimenze a pak se porovnáváním případů mezi sebou snažíme ověřit to, co jsme vydedukovali. Je zde neustálá souhra navrhování a ověřování. Toto kombinování indukce a dedukce je to, co činí teorii zakotvenou!

Například, když uvidíme při kódování případ zvládnání bolesti, můžeme navrhnout, že intenzivní bolesti budou následovány opatřeními, usilujícími o potlačení bolesti. Pak zkoumáme každý případ intenzivní bolesti, který v údajích nalezneme a zjišťujeme, jestli je tomu tak. Tím induktivně ověřujeme to, co jsme deduktivně navrhli. Nebo můžeme při čtení rozhovoru přijít na výrok typu „když ráno vstávám (podmínka) a mé klouby jsou ztuhlé a bolí (jev), tak, ještě než vstanu, si sednu na kraj postele a pomalu a pečlivě pohybuji každým kloubem (strategie). Když pak vstanu, pohybuji se snadněji a tolik to nebolí“ (následky). Zde jsou pro nás podmínky, strategie a následky vypsány. Poznamenali jsme si je přímo do údajů. Ovšem jeden případ na ověření souboru vztahů, vlastností nebo dimenzí nestačí. Námi navrhované vztahy je třeba podle údajů ověřovat neustále, ačkoliv jednotlivosti se mohou lišit. To znamená, že někdo by mohl říci: „Předtím jdu nakupovat a hodně toho nachodím“ – místo toho, aby řekl „Když ráno vstávám.“ Nebo než by řekl „pomalu pohybuji klouby“ řekne „vezmu si aspirin, aby bolest ustoupila.“ Jít nakupovat je dalším příkladem podmínky, která vyvolává bolest, zatímco polykání aspirinu je preventivní strategie jejího zvládnání. Ovšem konkrétní příklady se liší.

Pojmy a vztahy, k nimž dojdeme dedukcí, je třeba neustále ověřovat podle skutečných údajů. Zpočátku je považujeme za provizorní, a pokud je údaje nepotvrdí, zavrhneme je. **Vaše konečná teorie se omezuje jen na kategorie, dimenze a výroky o vztazích, které se skutečně vyskytují v údajích** – nikoliv na to, co si myslíte, že existuje, ale ještě jste na to nenarazili. Vytváříme zakotvenou teorii, a právě ono cílené zakotvování a ověřování je to, co odlišuje tento způsob vytváření teorie od jiných. To neznámá, že byste nemohli své závěry otestovat také kvantitativně, později nebo dokonce nyní, znamená to, že při vytváření teorie shromáždíte dostatek údajů na opakované ověření svých kategorií a vztahů mezi nimi. To, co v údajích nenaleznete, se stává omezením vašeho výzkumu. To znamená, že jste buď nenashromáždili dostatek informací, nenavštívili ty správné osoby nebo místa apod. nebo vaše výroky o vztazích nejsou zcela správné a je třeba je opravit, aby odpovídaly údajům.

Sledování vztahů

Někdy narazíte během kódování na něco, co vypadá jako strategie, podmínka nebo následek. Jestliže takto označíte nějaký případ, můžete jej v údajích sledovat, aby vás dovedl k jevu, k němuž náleží, a k dalším podmínkám, které jsou pro tuto situaci relevantní. Také můžete objevit, jaké strategie mimo této se používají a s jakými následky. Cílevědomé sledování vztahů místo pouhého čekání, než o ně zakopnete, dodá vaší analýze na systematickosti, a také ji urychlí.

Použití dočasných teoretických rámců¹ a dalších způsobů záznamu

Během čtení vás již určitě napadla následující otázka: „Jakým způsobem si lze udržet přehled o všech výsledcích analýzy?“ Aniž bychom zde zacházeli do podrobností o záznamech a diagramech (těmi se budeme zabývat v kapitole 12), nabízíme vám nyní několik předběžných doporučení.

Jedním způsobem udržování přehledu o analýze je průběžné používání *dočasných teoretických rámců*. To jsou někdy velmi složité diagramy, v nichž si analytik znázorňuje spojnice neboli způsoby, jakými mezi sebou kategorie interagují, a kategorie, k nimž se vztahují. Příkladem by mohlo být následující:

Fáze 1	
<i>Bolest</i>	<i>Jev</i>
neznámá příčina	
nový typ	
intenzivní	<i>Konkrétní vlastnosti</i>
krátké trvání	které určují
opakovaná	<i>Kontext zvládnání bolesti</i>
v poměrně dlouhých intervalech	
v jedné části těla	
vy zhodnotíte →	rozhodnutí počkat až <i>Strategie zvládnání</i>
	to přejde, (založeno
	na minulé zkušenosti)

¹ v originále *miniframeworks*. (pozn. př.)

Fáze 2	
<i>Bolest se vrací</i>	<i>Jev</i>
všechny výše uvedené vlastnosti přehodnotíte situaci a rozhodnete se vzít si aspirin	<i>Strategie zvládnání</i>
Fáze 3	
<i>Bolest se opět vrací</i>	<i>Jev</i>
méně intenzivní v delších intervalech	<i>Konkrétní vlastnosti</i> které určují
	<i>Kontext zvládnání bolesti</i>
zhodnotíte a vezmete si aspirin	<i>Strategie</i>
Fáze 4	
<i>Bolest se ještě jednou vrací</i>	<i>Jev</i>
velmi intenzivní rozšiřuje se i do ostatních částí těla	<i>Konkrétní vlastnosti</i> které určují
déle trvá	<i>Kontext zvládnání bolesti</i>
znovu zhodnotíte jdete k lékaři, aby to	<i>Strategie</i>
→ posoudil odborně (včetně vyšetření), operace!	

Také je možné použít *logické diagramy*, jaké jsme používali v této kapitole, a během práce do nich průběžně doplňovat vztahy, vlastnosti a dimenzionální rozsahy.

Další možností je výrok o vztahu si jednoduše zapsat, třeba velkým nebo tučným písmem, spolu s příklady z údajů (napsanými pod ním menším písmem), které vás buď k tomuto výroku přivedly nebo které jej potvrzují.

Souhrn

Axiální kódování je proces uvádění subkategorií do vztahu k nějaké kategorii. Je to složitý induktivně-deduktivní proces o několika krocích, které jsou stejně jako při otevřeném kódování vykonávány prostřednictvím porovnávání a kladení otázek. Ovšem při axiálním kódování je použití těchto postupů zaměřenější a je zacílené na objevení a rozvinutí kategorií ve smyslu paradigmatického modelu. To znamená, že rozvíjíme každou kategorii (jev) ve smyslu jejích příčinných podmínek, které ji způsobují, a konkrétní dimenzionální umístění tohoto jevu ve smyslu jeho vlastností, kontextu, strategií jednání nebo interakce užitými ke zvládnutí,

ovládnutí nebo reakci na tento jev v tomto kontextu a následků jednání nebo interakce. Kromě toho při axiálním kódování pokračujeme v hledání dalších vlastností každé vlastnosti a v zaznamenávání dimenzionálního umístění každého případu, situace nebo události.

Ti, kteří se pouze zajímají o tematickou analýzu nebo rozvoj pojmů, nebo ti, jejichž projekty zahrnují tyto oblasti, by na tomto místě mohli se čtením této knihy přestat. V tuto chvíli by již jejich znalosti postupů zakotvené teorie měly být pro tyto účely dostatečné. Pokud se zajímáte o tvorbu teorie, čtete dál!

8

Selektivní kódování

Definice termínů

Příběh: Popisné vyprávění o ústředním jevu výzkumu.

Kostra příběhu: Konceptualizace příběhu. Tohle je centrální kategorie.

Selektivní kódování: Proces, kdy se vybere jedna centrální kategorie, která je pak systematicky uváděna do vztahu k ostatním kategoriím. Tyto vztahy se dále ověřují a kategorie, u nichž je to třeba, se dále zdokonalují a rozvíjejí.

Centrální kategorie: Ústřední jev, kolem kterého se integrují všechny ostatní kategorie.

Po nějaké době (pravděpodobně měsících) strávené shromažďováním a analýzou údajů před vámi stojí úkol, kterým je integrace vašich kategorií do zakotvené teorie! Tuto větu jsme zakončili vykřičníkem, abychom vyjádřili rozpaky, které pociťují mnozí badatelé, když se ve svém výzkumu dopracují do tohoto bodu. Integrace materiálů je úkol obtížný i pro zkušené badatele. Jak v dopise napsal Paul Atkinson, spoluautor vynikající učebnice o terénním výzkumu (Hammersley, Atkinson, 1983):

Tato stránka – sladění všeho dohromady – je jednou z nejobtížnějších věcí, že? Ponecháme-li stranou vlastní dosažení tohoto cíle, je obtížné vložit do toho správný poměr (a) víry v to, že je možné jej dosáhnout a že dosažen také bude (b) vědomí

toho, že k jeho dosažení bude třeba pracovat a že není založen na nějaké romantické inspiraci, toho, (c) že není jako řešení hádanky nebo matematické úlohy, ale že je třeba jej vytvořit a toho, (d) že nemůžete vždycky všechno nacpat do jednoho řešení a že pro každý projekt existuje několik různých způsobů jeho zpracování.

Jak naznačuje Atkinson, závěrečná integrace je složitý, nicméně proveditelný proces. V této kapitole vám nabízíme několik pravidel, která by vám měla pomoci udělat onen závěrečný krok od seznamu pojmů k vytvoření teorie. Integrace se příliš neliší od axiálního kódování. Provádí se pouze na vyšší – abstraktnější úrovni analýzy.

Pomocí axiálního kódování jste si vytvořili základ pro kódování selektivní. Nyní již máte kategorie propracované ve smyslu jejich charakteristických vlastností, dimenzí a s nimi spojených paradigmatických vztahů, které jim dodávají bohatost a hutnost. Spolu s vlastnostmi a dimenzemi jste si již také měli začít všimnout možných vztahů mezi hlavními kategoriemi. Dále jste si již pravděpodobně začali vytvářet představu toho, o čem váš výzkum vlastně je. Konec konců, vždyť se vás již měsíce lidé ptají, co to vlastně zkoumáte a co jste zjistili. Jistě již máte nějaké závěry v hlavě, ne-li na papíře. Problémem je zde následující: „Jak vzít to, co je doufejme v hrubém stavu ve vašich diagramech a záznamech (viz. kapitola 12), a systematicky to rozvinout do takového obrazu reality, který bude pojmový, srozumitelný a hlavně zakotvený?“

Tohoto cíle dosahujeme prostřednictvím několika kroků. Prvním krokem je podrobně vyložit *kostru příběhu*. Druhým krokem je *vedení pomocných kategorií do vztahu k centrální kategorii* podle *paradigmatu*. Ve třetím kroku jsou *kategorie vzájemně vztahovány na dimenzionální úrovni*. Čtvrtým krokem jsou tyto *vztahy ověřovány* podle údajů. Pátým a posledním krokem je *doplnění kategorií*, které je třeba dále upřesnit anebo rozvinout. Je důležité zde pochopit, že tyto kroky za sebou nemusejí následovat přesně v tomto pořadí a že v praxi nejsou tak přesně vymezeny či ohraničeny. Rozlišujeme je pouze z důvodu snazšího výkladu. **V praxi přeskakujeme od jednoho k druhému.**

Abychom vám usnadnili porozumění procesu integrace, budeme pro ilustraci jednotlivých kroků používat údaje pocházející z výzkumu Juliet Corbinové. Jak uvidíte, jedná se o výzkum poměrně jednoduchý a přímočarý. Jeho tématem jsou způsoby, jakými 20 žen trpících chronickým onemocněním zvládalo své těhotenství. Výzkumnými osobami se staly na konci prvního nebo na začátku druhého trimestru a byly jimi až do konce šestinedělí. S každou zkoumanou ženou bylo naplánováno čtyři až pět rozhovorů, a to po jednom rozhovoru na každý trimestr těhotenství, jeden na týden před porodem a poslední šest týdnů po porodu. Kro-

mě toho badatelka ještě prováděla pozorování při návštěvách během těhotenství a dělala s ženami neformální rozhovory. Pokud byli při pozorování nebo rozhovorech přítomni manželé, byli také pozorováni a účastnili se rozhovoru. Kdykoliv to bylo možné, doprovázela badatelka těhotné ženy na speciální těhotenská vyšetření. Chronická onemocnění, kterými ženy trpěly, byla např. cukrovka, srdeční onemocnění, lupenka, onemocnění ledvin nebo hypertenze. U některých žen se jednalo dokonce o kombinaci několika chronických onemocnění jako třeba cukrovky a onemocnění ledvin. Jedna žena měla transplantovanou ledvinu. Měli bychom ještě dodat, že badatelku k tomuto výzkumu přivedl zájem o to, jaký vliv mají tato chronická onemocnění na zvyšování rizikovitosti těhotenství. Neměla ani ponětí o tom, jak velkou a aktivní roli hrály při zvládání rizik takových těhotenství samotné ženy. V okamžiku, kdy to začala chápat, se její pohled na věc postupně změnil z lékařsky-klinického na pohled otevřenějšího a méně zaujatého badatele (Corbinová, 1987).

Vyložení kostry příběhu

Abychom dosáhli integrace, je nejprve třeba formulovat kostru příběhu a podřídit se jí. To znamená (viz. definice ↑) konceptualizaci popisného příběhu o ústředním jevu výzkumu. (Po analýze se ústřední jev stává centrální kategorií.) Podřídit se kostře příběhu je někdy obtížné, protože když jsme ponořeni do údajů, zdá se být všechno velmi důležité, nebo se zdá být význačných více jevů než pouze jeden. Níže popíšeme postupy, jejichž prostřednictvím dosáhnete tohoto podřízení. Vzpomeňte si na základní techniky – porovnávání a kladení otázek o údajích.

Identifikace příběhu

Jedním způsobem, jak začít s integrací, je sednout si k textovému editoru, psacímu stroji nebo papíru a tužce a v několika větách napsat základ svého *příběhu*. Zeptejte se sami sebe, co je na zkoumané oblasti nejvíce překvapující. Co si myslíte, že je hlavním problémem. Omezení vaší odpovědi na **pouhých několik vět** je důležité, protože podrobnosti by zde jen máty. Cílem je získat obecný popisný přehled příběhu. Když došlo na integraci kategorií v našem příkladu s chronicky nemocnými těhotnými ženami, badatelka si učinila následující záznam:

Zdá se, že hlavní příběh je o tom, jak ženy, jejichž těhotenství je komplikováno chronickým onemocněním, zvládají rizika, která vnímají ve spojitosti se svým těho-

tenstvím. O každém těhotenství nebo onemocnění lze říci, že je „pod kontrolou,“ když jsou rizika pod kontrolou, a že „není pod kontrolou,“ pokud nejsou. Ženy se snaží zvládnout rizika, která vnímají, aby měly zdravé děti. Tento žádoucí cíl se zdá být hlavní silou, která je motivuje tomu, aby dělaly, cokoliv je třeba, aby snížily rizika na minimum. Ovšem tyto ženy nejsou pouhými pasivními příjemci péče, ale hrají v procesu zvládnání velmi důležitou roli. Jsou nejen zodpovědné za sledování své nemoci a těhotenství, když jsou doma, ale také se aktivně rozhodují ohledně léčebných režimů, které mají dodržovat. V tom druhém případě zvažují, jak by mohly ublížit dítěti léčebné procedury jako je odebrání vzorku plodové vody nebo užívání vysokých dávek určitých léků během těhotenství. Pečlivě zvažují tato rizika a rozhodují se, co je správné udělat. Pokud si myslí, že lékař nemá pravdu, pak ženy dělají to, co si ony samy myslí, že je správné.

V tomto případě bylo primárním tématem zvládnání „rizikových faktorů“ spojovaných s těhotenstvím či chorobou. Motivací této aktivně zvládající role byla vroucná touha po zdravém dítěti. Důvodem, proč se badatelka rozhodla zaměřit na zvládnání rizik, bylo to, že tento jev byl velmi výrazný ve všech rozhovorech a pozorováních. Každá z žen mluvila o tom, že chce mít zdravé dítě navzdory všem rizikům, a o odhodlání udělat pro to, cokoliv bude nutné.

Přechod od popisu ke konceptualizaci kostry příběhu

Použití k sepsání svých myšlenek popisnou formou („příběh“) je užitečné a asi i nutné. Ovšem jakmile se příběhu podřídíte, je nutné přejít od popisu ke konceptualizaci, tj. ke *kostře příběhu*. Je čas vyložit příběh **analyticky**. To znamená, stejně jako u otevřeného a axiálního kódování, že ústřední jev je třeba nějak pojmenovat (a jakožto kategorii uvést do vztahu k ostatním kategoriím). Zde byste se mohli nejdříve podívat do svého seznamu kategorií, jestli tam nenajdete nějakou, která by byla dostatečně abstraktní, aby pojala vše, co bylo v příběhu popsáno. Někdy již takovou kategorii budete mít. Ta se nyní stává *centrální kategorií*. Jindy se stane, že žádná ze stávajících kategorií není dostatečně široká, aby pojala vše. Co dělat v takovém případě? Musíte ústřední jev pojmenovat.

Ve zmíněném příkladu měla badatelka mnoho kategorií, ale žádná z nich nebyla dostatečně široká, aby pojala celou myšlenku zvládnání rizik za účelem ochrany plodu. Zdálo se, že každá kategorie popisuje pouze část tohoto jevu. Po dlouhém přemýšlení byl pro ústřední jev vybrán termín „Ochranná regulace“ (Protective Governing). Regulace: znamená jednání matek směřující k získání kontroly nad riziky spojenými s jejich těhotenstvím. Ochranné: naznačuje, že podstatou jejich jednání byla ochrana plodu. (Bylo by zajímavé nalézt opačné

případy – ženy, které nevyvíjely ochranné aktivity – ale žádná taková se v tomto výzkumu nevyskytla.) Z jazykového hlediska je možné zvolit různé slovní druhy a jejich kombinace. Mohou to být podstatná jména jako trajektorie, práce, vědomí nebo umírání. Může to být spojení přídavného a podstatného jména jako ochranná regulace nebo dvou podstatných jmen jako stávání se matkou nebo život s artritidou. Konkrétní volba závisí na analytikovi. Jediným požadavkem je to, aby pojmové označení vystihovalo příběh, který zastupuje.

Rozhodování se mezi dvěma význačnými jevy

Někdy se stane, že badatelé připadají dva jevy stejně důležité a zajímavé. Je však **nezbytně nutné se mezi nimi rozhodnout**, aby mohlo být dosaženo těsné integrace a hutného rozvoje kategorií, což jsou požadavky kladené na zakotvenou teorii. Plně rozvinout dvě kategorie, pak je sjednotit a psát o nich jasně a přesně, je velmi obtížné, a to i pro zkušeného badatele. (V podstatě by musel rozvíjet a psát o dvou samostatných teoriích, mezi nimiž existuje nějaký vztah.) **Tento problém se řeší tak, že se vybere jeden jev, k němu se ta druhá kategorie vztáhne jako pomocná, a pak se píše jediná teorie.** V další práci nebo monografii pak můžete vybrat ten druhý jev a učinit s ním totéž.

Příkladem může být situace, kdy se autorům této knihy v jednom z jejich výzkumů vynořily jako významné dva jevy. Každý z nich by bývalo bylo zajímavé probádat a napsat o něm. Jedním byl průběh chronického onemocnění a jeho zvládání partnery nemocného. Druhým byl vliv tělesného selhání na jejich biografie. Když došlo na integraci výzkumu, rozhodli jsme se pro průběh onemocnění a jeho zvládání. Biografii jsme měli jako druhotný pojem, který na jednu stranu zvládání ovlivňoval a na druhou jím sám byl ovlivňován. V nějaké budoucí publikaci bude pro změnu hlavním bodem tělesné selhání a jeho vliv na biografii. Pak bude na chronické onemocnění a jeho zvládání pohlíženo jako na soubor podmínek ovlivňujících míru tělesného selhání a zvládání biografie ve vztahu k tomuto selhání.

Co když se mi nedaří určit kostru příběhu?

Někdy jsou badatelé také profesionály, kteří dělají výzkum v oblasti, která je jejich povoláním. Pro ty je obtížné získat si takový odstup od svých materiálů, který by umožnil dostatečný popis a konceptualizaci kostry příběhu a tím i výběr centrální kategorie. Zde pomáhá poradit se se zkušenějším badatelem, učitelem nebo kolegou, s někým, kdo umí naslouchat a pomůže vám udělat si v tom pořá-

dek. Konzultant se může ptát třeba takto: „Jaké jevy se neustále ukazují ve vašich údajích? Shrňte své závěry. Jakou důležitou informaci o této zkoumané oblasti chcete sdělit ostatním? Co v této oblasti považujete za důležité a proč?“ (Jako příklad zde může sloužit konzultace mezi učitelem a studentem, viz. Strauss, 1987, str. 166.)

Určení vlastností a dimenzí centrální kategorie

Centrální kategorii je třeba stejně jako všechny ostatní kategorie rozvinout ve smyslu jejích vlastností. Pokud příběh zformulujete správně, tak vám nejen ukáže centrální kategorii, **ale také její vlastnosti.** Vraťme se k našemu příkladu s těhotenstvím. Identifikovali jsme dvě hlavní vlastnosti, spolu s jejich dimenzemi. Byla to „vnímaná rizika“ pohybující se od nízkých po vysoká. Byly zde dva zdroje rizik, těhotenství a onemocnění, z nichž každý komplikuje ten druhý a každý má svůj průběh. O těhotenství nebo onemocnění jsme mohli říci, že je pod kontrolou a že se tedy vyvíjí tak, jak by se vyvíjet mělo, protože rizika jsou pod kontrolou, nebo že není pod kontrolou, což indikovalo, že něco není v pořádku, protože rizikové faktory pod kontrolou nejsou. Schematicky lze tyto vlastnosti a dimenzionální rozsahy zaznamenat takto:

<i>Vlastnost</i>	<i>Dimenzionální rozsah</i>	
vnímaná rizika	nízká	vysoká
průběh těhotenství/onemocnění	pod kontrolou	není pod kontrolou

Jakmile jsou určeny vlastnosti centrální kategorie, **dalším krokem je uvedení ostatních kategorií do vztahu k centrální kategorii**, čímž se z nich stanou *pomocné kategorie*. Ještě než však budeme pokračovat, máme zde dvě otázky týkající se centrální kategorie, které je třeba zodpovědět.

První otázkou je, jestli centrální kategorie musí být „základním psychosociálním procesem“ (Glaser, 1978, str. 100, viz. také kapitola 9, která se zabývá „procesy“ podrobněji) nebo nemusí. Odpověď je záporná. Nemusí. Zakotvená teorie je model orientovaný na jednání, a proto se teorie musí nějakým způsobem týkat jednání a změny, nebo příčin malé popř. minimální změny. Procesem ovšem sama centrální kategorie být nemusí, natožpak procesem psychosociálním, i když jím samozřejmě být může. (Viz. kapitola 11 o „procesu.“)

Vzpomeňte si z výkladu o kostře příběhu, že rozhodnutí o ústředním jevu je pro výzkum extrémně důležité. **Ústřední jev je srdcem procesu integrace.** Je maltou, která spojuje – a drží pohromadě – všechny složky teorie. Jakmile tento jev

určíme a pojmenujeme jako centrální kategorii, pak můžeme pokračovat podle zbývajících kroků popsanych v této kapitole. Ovšem v analýze je badatelovou centrální kategorií jev, na který se zaměřuje.

Například pojem „povědomí“ (awareness, Glaser a Strauss, 1965) je podstatné jméno, které označuje určitý jev, tj. povědomí v či o nějaké situaci. V knize, v níž je tento jev analyzován, se vyskytuje jednání, změna, proces, stejně jako prvky paradigmatu. Zabývá se tím, jak různé typy povědomí (kontext) vznikají (podmínky jednání nebo interakce), jak jsou udržovány (strategie), jak se mění (proces) a co to znamená pro zúčastněné osoby (následky). Ovšem celá kniha je zorganizována okolo pojmu povědomí.

Druhým problémem jsou kritéria pro výběr centrální kategorie. Tato kritéria by měla odpovídat zkoumanému jevu a dobře jej popisovat. Také by měla být dostatečně široká, aby pojala a vztáhla k sobě – ve formě pomocných kategorií – ostatní kategorie. Centrální kategorie musí být jako slunce, v uspořádaném systematickém vztahu ke svým planetám.

Uvádění kategorií do vztahu k centrální kategorii

Uvádění ostatních kategorií do vztahu k centrální kategorii se opět provádí pomocí paradigmatu – podmínečné vlivy, kontext, strategie, následky. Jak jsme se již dříve zmínili, pojmenování kategorií nemusí obsahovat tyto paradigmatické termíny. Je třeba tedy určit, které kategorie označují které části paradigmatu. Toto určení kategorie v podstatě uspořádá do subkategorií podle paradigmatického vztahu. Jednoduše řečeno, analytické uspořádání vypadá asi takto: A (podmínky) vedou k B (jevu), který vede k C (kontextu), který vede k D (jednání nebo interakcím včetně strategií), které pak vedou k E (následkům).

Opět na chvíli pomineme podrobnosti spojené s každou pomocnou kategorií a omezíme se na práci s kategoriemi samotnými. Pamatujte si, že skutečný vzájemný vztah mezi kategoriemi je mnohem složitější než prostá příčinnost způsobující nějaké následky, a to vzhledem k souboru intervenujících podmínek, které situaci ovlivňují v různých okamžicích (intervenující podmínky viz. kapitoly 7 a 10). Právě tyto intervenující podmínky nám vysvětlují, proč jedna osoba dosáhla určitých výsledků nebo se rozhodla pro určité strategie, zatímco jiná osoba nikoliv. Proto je důležité intervenující podmínky identifikovat a určit jejich vztah k ostatním kategoriím.

Návrat k příběhu

Jak je třeba uspořádat a přeuspořádat kategorie ve smyslu jejich paradigmatických vztahů, aby adekvátně odpovídaly kostře příběhu? Abychom vám to ukázali, vrátíme se opět ke svému příběhu. Tentokrát však do něj vložíme více popisných podrobností. Náš příběh o těhotných ženách s chronickým onemocněním nyní vypadá následovně:

Chronické onemocnění zcela změní povahu těhotenství a připojí k němu rizika, která by v něm jinak nebyla. Interakcí mezi onemocněním a těhotenstvím vznikají **rizikové faktory**. Před dvaceti nebo třiceti lety měly ženy trpící cukrovkou, onemocněním ledvin nebo lupenkou jen zřídka to štěstí, že se jim narodilo živé dítě. V době, kdy dosáhly reprodukčního věku, byl jejich vlastní zdravotní stav natolik vážný, že pro ně bylo velmi obtížné vůbec otěhotnět a posléze nepotratit. Dnes je mnoho chronických onemocnění léčeno a udržováno pod kontrolou tak, že zdraví žen je během jejich reprodukčního věku mnohem lepší než tomu bylo dříve. I dnes je třeba brát na taková těhotenství zvláštní ohledy, moderní věda však zmnohonásobila šance těchto žen na živé a zdravé dítě a poskytla způsoby, jak zvládat potíže novorozenců, které se mohou po porodu vyskytnout. Přirozeně, čím těžší je onemocnění, tím je obtížnější udržet symptomy pod kontrolou a tím jsou také vyšší rizika s nimi spojená. Také jsou zde určitá krizová období v průběhu těhotenství, která se zdají zdravotnickému personálu nebezpečnější než jiná. Například třicátý sedmý týden je zřejmě kritickým bodem u diabetiček, takže sledování jejich stavu je od tohoto okamžiku intenzivnější.

Je zajímavé si všimnout, jak tyto ženy **určují úroveň rizika**. Shromažďují údaje z mnoha zdrojů. Všimají si nápodědí od lékařů a sester, ale také spoléhají na své vlastní zkušenosti s těhotenstvím a onemocněním, i na zkušenosti ostatních. Dávají také pozor na plod samotný a vykládají si jeho pohyby a přírůstky tak, jak je vnímají ve spojitosti se svými vlastními přírůstky na váze. **Sledují**, jak se fyzicky cítí. To vše jim poskytuje údaje, z nichž odhadují úroveň rizika.

Dalším momentem je, že ženy, stejně jako zdravotnický personál, **zvažují** rizika spojená s různými navrhovanými léčebnými postupy. Zvažují nejen rizika hrozící dítěti, ale také jim samotným i ostatním (**zvažování**). Pokud si ženy myslí, že určitá dávka nějakého léku je příliš vysoká nebo nízká a ohrožuje jejich dítě, pak žádají lékaře, aby ji změnil, nebo si ji změni samy. Když se domnívají, že léčebná metoda, kterou podstupují, není vhodná, snaží se dosáhnout změny léčebného postupu. Pokud se jim to nedaří, jsou schopny dokonce opustit nemocnici, a to i proti zákazu lékaře, jen aby své dítě a sebe zachránily. Ženy také zvažují rizika různých diet a léčebných postupů pro fungování jejich rodin. Pro ženu s dvěma

dalšími malými dětmi je velmi obtížné každé odpoledne si odpočinout. Pokud nemá nikoho, kdo by se o její děti staral, pak nemůže odpočívat.

Zvládání je společná funkce žen a zdravotnického týmu. Tím, že tyto ženy vstoupí do zdravotnického systému, předávají část funkcí zvládání svým lékařům, a to část týkající se diagnózy a určení léčby. Vlastní aplikování léčby už opět dělají ženy (a jejich partneři) doma, pokud ovšem nepotřebují hospitalizaci. Jejich strategie zvládání, podobně jako strategie jejich lékařů, se zaměřují na **získání kontroly** nad riziky. Některé z těchto strategií jsou určeny ke kontrole fyzických rizik ublížení dítěti a sobě samé, jiné ke zvládání psychického strachu spojeného s fyzickými riziky. I otec dítěte hraje velmi významnou, byť ne tak přímou roli v procesu zvládání. Jeho úkolem je spíše podpora. Kdykoliv je to možné, přicházejí otcové k těhotenským prohlídkám spolu se svými ženami. Pokud se mohou uvolnit z práce, je téměř jisté, že tam budou, stejně tak tehdy, když žena podstupuje nějaké speciální vyšetření, potřebuje hospitalizaci nebo je třeba učinit nějaká závažná rozhodnutí. Výsledky strategií zvládání jsou různé. Pokud je onemocnění i těhotenství udrženo pod kontrolou a rizika jsou tedy omezena, pak je cíl – narození zdravého dítěte – dosažen. Někdy není možné dosáhnout omezení rizik. Stalo se, že přes všechnu snahu ženy a týmu zdravotníků chronické onemocnění destabilizovalo těhotenství nebo způsobilo porodní komplikace. Jedno dítě kvůli komplikacím zemřelo krátce po porodu. Jiné musely být na čas umístěny do porodnice s intenzivní péčí, ale nakonec byly propuštěny v dobrém zdravotním stavu. Všechny ženy věřily, že jejich dítě je výjimečné, protože toho tolik podstoupily, aby je získaly. A některé páry cítily, že je tato společná zkušenost více sblížila, protože toho spolu tolik podstoupily.

S použitím příběhu jako vodítka může analytik začít **uspořádávat a přeuspořádávat** kategorie podle **paradigmatu**, dokud se mu **nezdá, že příběhu odpovídají, a tak vytvořit analytickou verzi příběhu**. Jinak by kategorie zůstaly pouhým seznamem. Zde je příklad takového uspořádání. Ve výzkumu o těhotenství se vynořily následující kategorie: Rizikové faktory (zdroje rizik), Kontext rizika, Touha po zdravém dítěti, Hodnocení, Zvažování, Kontrola (společný proces zvládání) a Výsledek (omezení rizik). Byly zde další dvě významné kategorie. Ty se staly vlastnostmi centrálního pojmu, **Ochranná regulace**, jakmile byly identifikovány. Byly to: **vnímaná úroveň rizika a průběh těhotenství a onemocnění**.

Nakonec jsou Rizikové faktory (výslednice vlivu těhotenství a onemocnění) nazírány jako **rizikové podmínky**, které vedou k nutnosti užít zvláštní typ zvládání pojmenovaný Ochranná regulace. Kontext rizika byl určen jako **kontext** vedoucí k jednání. Označoval, kde na dimenzionální škále rizika se žena umísťovala a jestli se domnívala, že se její těhotenství nebo onemocnění vyvíjí tak, jak by mělo. Zde,

stejně jako při axiálním kódování, byl Kontext rizika vytvořen pomocí interakcí mezi vlastnostmi Ochranné regulace. Tento kontext se mění podle rozsahu **dimenzí** neboli podle možné kombinace vnímané úrovně rizika a průběhu těhotenství/onemocnění. Hodnocení (jednání) se považuje za intervenující podmínku mezi jevem Ochranná regulace a Kontextem rizika. To proto, že zhodnocení napovědí se stalo prostředkem, jímž ženy definují úroveň rizika svého těhotenství. Musely shromáždit informace o svých specifických rizikových faktorech, přičemž přesnost shromážděných informací závisela na úrovni znalostí, předchozích zkušenostech s těhotenstvím, interpretaci událostí, které se staly během těhotenských vyšetření, apod.

Kontrola se stala termínem pro strategii, které ženy používaly pro zvládání jak fyzických, tak psychických rizik, které si spojovaly se svým těhotenstvím. (Ačkoliv kontrola je proces zvládání, na němž se podílí jak tým zdravotníků, tak ženy, v několika nadcházejících odstavcích budeme mít na mysli pouze jednání žen.) Motivace a zvažování jsme považovali za významné intervenující podmínky mezi kontextem rizika a kontrolou, protože možnosti léčby byly vždy zvažovány spolu s touhou po zdravém dítěti. (Do tohoto zvažování byly samozřejmě zařazeny pouze použitelné možnosti. To znamená dostupná technologie, znalosti lékařů o ní, plus mnoho intervenujících podmínek jako třeba zkušenosti s onemocněním.) Kontrolující jednání bylo v podstatě výsledkem tohoto procesu zvažování. Kategorie Výsledné omezení rizika je ekvivalentem **následků**, neboli konečných výsledků těchto strategií kontroly. To znamená udržení rizikových faktorů těhotenství a onemocnění na minimální úrovni, což vede ke zdravému dítěti. Názorně by se toto analytické schéma dalo vyjádřit takto:

Rizikové faktory spojené s těhotenstvím + Chronické onemocnění → vede k Potřebě Ochranné regulace

Jak je Ochranná regulace vykonávána:

Zhodnocení vede k určení Kontextu rizika, který je ovlivňován: Motivací, Zvažováním + Dalšími intervenujícími podmínkami → vede k F: Strategie kontroly rizik → výsledkem čehož je nakonec Omezení rizika.

Toto uspořádání kategorií by nevzniklo bez pořádné dávky přemýšlení. Umístění některých prvků bylo zřejmé, například kontrola je bezpochyby strategií. Umístění hodnocení a zvažování již bylo obtížnější. Označují jednání, které však není tou strategií, která výsledek řídí, přestože jej ovlivňuje. Hodnocení, zvažování a kontrola mohou být společně považovány za prostředky, jimiž je ochranná regulace vykonávána, za jakýsi proces o třech stádiích.

Vyprávění příběhu a sekvenční uspořádání tohoto vyprávění jsou klíčem k jasnému uspořádání kategorií. Pokud je příběh vyprávěn přesně a logicky, nemělo by být uspořádání kategorií příliš obtížné.

Obtíže při uspořádávání kategorií

Pokud máte v tomto stádiu výzkumu stále problémy s uspořádáním svých kategorií, pak byste se měli pokusit o převyprávění svého příběhu. Potíže s integrací většinou indikují, že v logice vašeho příběhu není něco v pořádku nebo tam něco chybí. Možná jej budete muset převyprávět několikrát, než bude úplně správný. Teprve pak vám umístění kategorií bude dávat smysl.

Ověřování vztahů

Nyní bychom mohli vyslovit hypotetický výrok o vztazích mezi kategoriemi. Výrok o zvládnání těhotenství by mohl, možná dosti komplikovaně, znít takto: „Je-li těhotenství komplikováno chronickým onemocněním, ženy se uchylují k ochrannému jednání, aby snížily jimi vnímané riziko, a to tak, že zhodnotí úroveň rizika, zváží možnosti léčby a užijí společného procesu zvládnání nazvaného 'kontrola' – tak, aby minimalizovaly riziko a měly zdravé dítě.“ Vyzbrojení takovým výrokem se můžeme vrátit k údajům nebo do terénu a ověřit jej. Platí tento výrok v širším kontextu pro každou zkoumanou osobu? V našem skutečném výzkumu jsme to udělali a výrok platil pro každý případ. Ovšem všimněte si, že tento výrok je velmi statický a nevysvětluje nic ze složitostí a odchylek, které badatel viděl. Co teď? Abychom mohli zodpovědět tuto otázku, budeme muset přikročit k následujícímu kroku procesu integrace.

Odhalování pravidelností¹

Během axiálního kódování si badatel začne všimnout určitých „pravidelností“ (opakujících se vztahů mezi vlastnostmi a dimenzemi kategorií). Například badatelům ve výzkumu těhotenství bylo zřejmé, že ženino vnímání rizik mělo během průběhu těhotenství tendenci kolísat spolu se stavem těhotenství a onemocnění a že jakmile se změnilo její vnímání, změnilo se i strategie, které používala.

Při vytváření kategorií během axiálního kódování dochází v určité míře k integraci. Vezměme si jako příklad kategorii Hodnocení. Když se zeptáme, proč ženy neustále hodnotí, automaticky odpovídáme „kvůli riziku, které je výsledkem

¹ v originále *patterns* (pozn. př.)

spolupůsobení těhotenství a onemocnění.“ Proto jsou tyto dvě kategorie, Hodnocení a Rizikové faktory, ve vzájemném vztahu, ačkoliv vztahy navrhované v axiálním kódování jsou stále poměrně volné.

Jinými slovy, síť konceptuálních vazeb již existuje, ačkoliv ve volné a poněkud zamotané podobě, a badatel ji pomocí selektivního kódování musí jen uspořádat a zdokonalit. Je velmi důležité identifikovat tyto pravidelnosti a podle nich uspořádat údaje, protože právě to teorii dodává na určitosti. Pak můžeme říci: Za těchto podmínek (jejich výčet) se stane to a to, zatímco za jiných podmínek zase něco jiného.

Systematizace a upevňování spojení

K systematizaci a upevnění spojení používáme kombinaci indukce a dedukce, kdy neustále klademe otázky, vytváříme hypotézy a porovnáváme.

Z našeho dosavadního výkladu o kódování již víte, že kontext je konkrétní soubor vlastností jevu – podmínek – do něhož je jednání zasazeno. Také víte, že kontext je v podstatě uspořádáním. Uspořádáním čeho? Vlastností obecného jevu, uspořádaných v různých kombinacích na dimenzionálních škálách do vzorců – pravidelností. (Tento výrok je pouze zpracováním původní definice předložené v kapitole 7.)

Abyste si dokázali představit, jak to funguje, vrátíme se nyní k našemu příkladu o Ochranné regulaci. Její vlastnosti jsme určili jako: „vnímání rizika,“ které se může pohybovat od nízkého až po vysoké, a „průběhu“ těhotenství a onemocnění, který je nebo není pod kontrolou. Tyto dvě kategorie se různým způsobem kombinují do vzorců (pravidelností), které vytvářejí kontext jednání. V našem výzkumu o těhotenství jsme identifikovali čtyři kontexty. Byly to:

- (1) Pod kontrolou, riziko nízké.
- (2) Pod kontrolou, riziko vysoké.
- (3) Není pod kontrolou, situace není kritická.
- (4) Není pod kontrolou, kritická situace.

Způsoby objevování těchto kombinací

Existuje několik způsobů objevování těchto pravidelností. Kombinace se někdy jednoduše vynoří během analýzy. Po několika měsících, kdy jste ponořeni v údajích, si nemůžete nevšimnout rozdílů a postupně se vynořujících pravidelností. Možná, že okamžitě nerozpoznáte všechny detaily těchto pravidelností, ale

jste si vědomi odlišností. V našem výzkumu těhotenství si badatelka všimla, že vnímání rizika se během času měnilo podle stavu těhotenství a onemocnění. Jakmile se stala teoreticky citlivou vůči těmto změnám, začala v údajích pátrat po dalších důkazech této pravidelnosti, stejně jako po konkrétních odpovědích na otázky proč, jak apod.

Jakmile znáte vlastnosti ústředního jevu, můžete různé kombinace odvodit. K tomu dobře slouží čtyřpolní tabulka.

Někdy na pravidelnosti v odlišnostech narazíte náhodou. Při kódování si všimnete nějaké odlišnosti a vysledujete ji zpět, abyste tento objev objasnili. Nebo vás to náhle napadne během pozorování; nápad uspišený předchozími pozorováními nebo něčím, co jste slyšeli v rozhovoru. Vztahy, o nichž jste celé týdny přemítali se najednou vyjasní. Totéž se vám může stát, když se bavíte s kolegou, čtete příbuznou literaturu nebo třeba i při řízení auta. Tento vhled a radost, která jej doprovází, často badatelé užívající zakotvenou teorii nazývají „radost z objevu.“ (Je vždycky dobré mít s sebou tužku a papír, abyste si tyto blesky analytické bouřky mohli poznamenat. Glaser, 1978, str. 58). (Tento postup jsme probírali v kapitole 7 o axiálním kódování.)

Seskupování kategorií

Pokud jste již identifikovali rozdíly v kontextu, můžete začít systematicky seskupovat kategorie. Seskupují se podle dimenzionálních rozsahů svých vlastností, v souladu s objevenými pravidelnostmi. Toto seskupování se opět děje pomocí kladení otázek a porovnávání. Vraťme se k našemu výzkumu těhotných žen a zamysleme se nad kategorií Hodnocení. Jednou z vlastností Hodnocení je to, že je založeno na Náповědích. To znamená, že ženy hledaly náповědi o podstatě rizikových faktorů tak, jak je ony samy viděly. Náповědi měly zase svou vlastnost: typ (náповědi). Typ byl rozdělen na fyzické, interakční, časové a cílové náповědi. Otázka, na kterou jsme nyní hledali v údajích odpověď, byla následující: Jak se náповědi měnily v různých kontextech? Jinými slovy: Jak se fyzické, interakční, časové a cílové náповědi v kontextu, kdy je riziko nízké a těhotenství a onemocnění jsou pod kontrolou, liší od náповědí v kontextu, kdy je oproti předchozímu kontextu riziko nízké? A jak se náповědi v kontextu, kdy těhotenství a onemocnění nejsou pod kontrolou, ale situace není kritická, liší od náповědí v kontextu, kdy situace kritická je? Všimněte si, že skutečně porovnáváme podle potenciálních dimenzionálních rozsahů. To znamená, že interakční, časové, fyzické a cílové náповědi by se měly lišit svým typem, intenzitou apod. Tyto rozdíly nám umožňují přiřadit tyto náповědi různým kontextům.

Ve svém výzkumu těhotenství jsme analyzovali tímto způsobem nejen Hodnocení, ale i Rizikové faktory, Zvažování, Kontrolu a Výsledky. Při analýze si badatelka pomáhala následujícími otázkami: Jak se lišily rizikové faktory těhotenství a onemocnění v různých kontextech? Jaké možnosti zvažovaly ženy v různých kontextech a jak touha po zdravém dítěti ovlivňovala jejich rozhodnutí? Jaké formy, co se týče strategií kontroly, nabývalo společné zvládání v různých kontextech? Jak se lišily výsledky těchto strategií? Pomocí takového systematického zkoumání údajů začnou kousky analytické skládky, kterým musí badatel nevyhnutelně čelit, zapadat do sebe. **Nyní jsou údaje pro každou hlavní kategorii spojeny nejen na široké úrovni pojmů, ale také na úrovni vlastností a dimenzí.** Tím jste získali základ teorie!

Zakotvení teorie

Ověření teorie podle údajů dokončí proces jejího zakotvení. Dělá se to tak, že pomocí schémat nebo narativně se vytvoří návrh teorie. Pak se vysloví výroky o vztazích mezi kategoriemi v různých kontextech a tyto výroky se nakonec ověřují podle údajů. Tyto postupy opět nejlépe osvětlíme na našem příkladu s výzkumem těhotenství.

Návrh teorie

Narativně podaný návrh teorie Ochranné regulace by v tomto okamžiku vypadal asi následovně. (Mnoho podrobností jsme vypustili.)

Ochranná regulace v kontextu s nízkým rizikem a těhotenstvím i onemocněním pod kontrolou

Riziko je hodnoceno jako relativně nízké a stav těhotenství i onemocnění je vnímán jako „pod kontrolou,“ protože průběh rizikových faktorů – onemocnění a těhotenství – je stabilizovaný. Mezi fyzické, interakční, časové a cílové náповědi, které vedly ženy k tomuto **Hodnocení**, patří: malé množství a mírná forma fyzických symptomů onemocnění, výsledky lékařských vyšetření jsou „normální,“ tlukot srdce a růst plodu je normální, plod se pohybuje. Ženy se cítily být „zdravé“ a věřily, že mají „onemocnění pod kontrolou.“ Většina byla v počátečních fázích těhotenství. Díky tomuto hodnocení ženy usuzovaly, že jejich nynějším **úkolem** je udržet riziko na nízké úrovni, tedy udržet onemocnění i těhotenství pod kontrolou.

Co se týče **Zvažování**, ženy se domnívaly, že ohledně možností léčby mají na výběr. Některé si mohly dovolit po tuto dobu přestat užívat rizikové léky, jiné mohly alespoň snížit jejich dávky. Ostatní způsoby léčby – dietu a odpočinek – vnímaly jako přízpusobitelné. Tyto ženy dělaly vše, co bylo třeba, v mezích svých vlastních možností a fungování rodiny.

Společné zvládání by se v tomto kontextu dalo označit jako Doplňující kontrola, tj. zodpovědnost sdílená ženou a týmem zdravotníků. Samy ženy vnímaly roli týmu zdravotníků jako **Podporu**. Nejdůležitějšími intervenujícími podmínkami, které umožňovaly tento způsob zvládání, zde byla stabilita onemocnění a těhotenství a ženino sebevědomí ohledně schopnosti obojí zvládat. Strategie kontroly, které užíval tým zdravotníků, by se daly nazvat **Dohlížení nad celkovou pohodou ženy a plodu**. Toto dohlížení bylo vykonáváno v **omezeném čase**, protože lékaři mají nabitý program a tato těhotenství nevyžadovala mnoho času a energie zdravotnického personálu. Strategie kontroly užívané ženami by se daly nazvat **Investice do zdravého dítěte a sebe samotné**. Tento typ kontroly byl vykonáván pomocí několika taktik. Například některé ženy začaly svůj léčebný režim dodržovat pečlivěji než před těhotenstvím. Protože již užívaly nějaké léky kvůli svým onemocněním, zvláště pečlivě se vyhýbaly látkám nepříznivě ovlivňujícím vývoj plodu jako je káva nebo alkohol. Přestaly užívat volně prodejné léky jako aspirin a snažily se nepřijemné bolesti hlavy vydržet. Zlepšily svou výživu a jedly více zeleniny a bílkovin. To vše vyžadovalo určité změny v domácnosti, naštěstí však většina rodin spolupracovala. Ženy začaly být velmi opatrné a často žádaly lékaře o snížení dávek léků s tím, že budou více odpočívat apod., pokud to podle názoru lékaře může pomoci. Strategie kontroly užívané partnery žen jsme zde nazvali **Dohlížení nad svými investicemi**. Mezi taktiky partnerů patřilo připomínání ženám, aby dodržovaly svůj režim, chválení úsilí a pomoc při shromažďování informací o zvláštních potřebách týkajících se těhotenství.

Pokud bylo riziko nízké a těhotenství i onemocnění bylo pod kontrolou, ženy měly jen málo psychických obav týkajících se výsledku – **Obav o následky**. Navštěvovaly kurzy pro těhotné, vybraly pro své dítě jméno, představovaly si, jak bude vypadat, nakupovaly pro něj oblečení a vybíraly nábytek. Aby si ulevily od potenciálních obav, užívaly pozitivního myšlení a představitosti.

Byly okamžiky, kdy se mezi ženami a týmem zdravotníků **vnímání rizika lišilo**, kdy ženy vnímaly riziko jako větší nebo menší, než jak jej hodnotil tým zdravotníků. V takové situaci používaly obě strany strategie a obranné strategie ve snaze přesvědčit druhou stranu. Někdy se jim to povedlo, jindy ne (z analyticky specifických důvodů). Nicméně jednání každé ze stran se řídilo jejich vlastním vnímáním rizika, ať již druhá strana souhlasila nebo ne.

Když byly pokusy o kontrolu úspěšné, pak byla rizika minimalizována a těhotenství a onemocnění bylo pod kontrolou. **Odplatou** zúčastněným za jejich úsilí bylo **Omezení rizika a Výsledkem „zdravé“ dítě a matka**. Ženy rodily běžnou cestou, v což všechny doufaly. Také byly ochotny uvažovat o dalším těhotenství. Přímo po porodu i po šesti týdnech byla vidět jejich pevná vazba na dítě.

Tento kontext, v němž je riziko nízké a těhotenství i onemocnění je pod kontrolou, je protikladem jiného, který nyní popíšeme a analyticky ukážeme na rozdílly.

Kontext, kdy těhotenství i onemocnění nejsou pod kontrolou, avšak situace není kritická

Riziko je hodnoceno jako vysoké a těhotenství a onemocnění není pod kontrolou, protože se s nimi děje něco špatného. Již nejsou stabilizované. Lékařské nebo porodnické komplikace ohrožují výsledek, ale ještě nedosáhly kritických rozměrů. Nápovědi, které ženy vedly k tomuto Hodnocení byly následující: intenzifikace symptomů onemocnění, jako jsou dýchací obtíže nebo únava ztěžující i rutinní činnosti. Další bylo objevení se porodnických komplikací jako předčasné porodní bolesti, krvácení nebo eklampsie. Například jedna žena se dozvěděla, že růst jejího plodu je nedostatečný, že plod je „na svůj gestační věk příliš malý.“ U jiné ženy, když přišel třicátý sedmý týden, tým zdravotníků zintenzívil své úsilí včetně použití doplňkových porodnických vyšetření. Přesto zde však byly příznaky, které ženu ujistovaly, že má stále šanci, že porodí zdravé dítě. Silný tep srdce plodu a jeho normální pohyblivost byly některé z těchto ujistujících nápovědí. Jejich **Úkolem**, jak jej samy vnímaly, nyní bylo dostat onemocnění a těhotenství pod kontrolu, vrátit je do normálního stavu a omezit rizika.

Ženy byly stále vysoce motivované svou touhou po zdravém dítěti. **Zvažování** bylo v tomto kontextu komplikovanější, protože ženy měly méně možností na výběr. Musely dělat **kompromisy**. Někdy bylo možné těhotenství udržet jen za cenu vyšších dávek léků s potenciálními vedlejšími účinky. Bylo třeba vybrat nejméně rizikový lék. Hospitalizace často znamenala také ohrožení pracovního místa, přípravy dětí do školy a podobně. Zde se ženy musely rozhodovat mezi očekávaným zdravím dítěte a pohodou v práci a rodině. I když dítě bylo na prvním místě, samo rozhodnutí zařadit jej na toto první místo bylo často těžké.

Společné zvládání za těchto podmínek jsme nazvali **Svěřená kontrola**. Intervenujícími podmínkami umožňujícími tento způsob kontroly byly: nestabilita onemocnění nebo těhotenství a ženina víra ve schopnosti týmu zdravotníků omezit rizika. Tým zdravotníků na to reagoval **Zvýšeným úsilím** s taktikami jako jsou čas-

tější návštěvy ženy, konzultace s dalšími lékaři, zmnožení porodnických a lékařských vyšetření, změny léčebných postupů a často také hospitalizace, z důvodu větší kontroly nad situací. Strategie kontroly užívané v tomto kontextu ženami jsme nazvali **Činění nezbytných opatření**. Pečlivěji sledovaly své symptomy a všechny změny hlásily lékařům. Udělaly nutné změny ve svém programu, byť to měla být dočasná hospitalizace, třeba i se členy rodiny, kteří se o ně starali. Přísně dodržovaly léčebný režim. Jejich situace doma často omezovala jejich úsilí. Pokud žena nemohla najít nikoho, kdo by jí pohlídal její ostatní děti, nemohla být hospitalizována, musela zůstat doma a léčit se co možná nejlépe tam. Z pohledu lékaře je hospitalizace žádoucí, ale za těchto podmínek by narušila chod domácnosti. Ke komunikaci mezi nemocnicí a domácností ženy používaly telefon.

Ve třech případech se ženy domnívaly, že léčba, kterou v nemocnici podstupují, dokonce zvyšuje riziko, které jim a jejich dětem hrozilo. Když se jim nepodařilo vymoci si změnu léčebného postupu, uchýlily se ke strategii **Odebrání svěřené kontroly**, a to tím, že opustily nemocnici, aby tak „zachránily své dítě“ a sebe sama.

Úsilí partnerů v tomto kontextu jsme nazvali **Dočasný pečovatel**. Nejenže museli ještě více podporovat své těhotné partnerky, ale také byli nuceni převzít všechny domácí práce, které jinak dělá jejich žena. **Obavy o následky** byly tomto kontextu četnější. V obavě, že nebudou mít zdravé dítě, se ženy uchýlovaly k ochranné strategii **Pozdržení příprav na dítě**, dokud nebudou rizika omezena.

Když bylo jejich úsilí úspěšné, těhotenství a onemocnění se dostaly zpět pod kontrolu a rizika byla minimalizována, což ženám umožňovalo dosáhnout kýženého **Výsledku**. Narození zdravého dítěte bylo pocíťováno jako **Obrovská úleva**. Byly zde jak běžné porody, tak porody císařským řezem. Dvě děti byly na svůj gestační věk příliš malé. Některé ženy byly ochotny uvažovat o dalším těhotenství a jiné usoudily, že rizika jsou příliš vysoká. Ačkoliv se ženy zdržovaly emocionálních a fyzických příprav na dítě, všechny si po porodu k dítěti vytvořily pevný vztah.

Formulace a ověřování výroků o vztazích

Jakmile máme návrh různých stránek teorie před sebou ve formě záznamu, a to názorného nebo narativního, jsme připraveni formulovat výroky o vztazích a ověřovat tyto výroky podle údajů. Tyto výroky by měly popisovat vztahy mezi všemi výše zmíněnými kategoriemi tak, jak se mezi sebou v každém kontextu liší. Vztahy mohou být porovnány s údaji, čímž se ověřuje jak výrok, tak i rozdíly mezi kontexty na úrovni dimenzí.

Například bychom mohli formulovat takovýto výrok: **Když** jsou tyto ... interakční, cílové, časové a fyzické nápovědi přítomny, pak budou ženy hodnotit své těhotenství jako méně rizikové a pod kontrolou. **V případě**, že žena vnímá své těhotenství jako méně rizikové a pod kontrolou a je zároveň vysoce motivovaná mít zdravé dítě, pak použije formu společného zvládnání nazvanou Doplňující kontrola. Jestliže je doplňující kontrola úspěšná, pak žena porodí zdravé dítě.

Mohli bychom formulovat také tyto výroky: **Když** žena vnímá své těhotenství jako méně rizikové a pod kontrolou, pak se začne na dítě připravovat. Nebo **když** žena vnímá, že její těhotenství není pod kontrolou, ačkoliv situace není kritická, pak odloží přípravu na dítě, než budou rizika omezena.

Takové výroky jsou potom porovnávány s každým případem a zjišťuje se, jestli mu odpovídají nebo ne. Opět sledujeme, jestli odpovídají v obecném smyslu a ve většině případů, nikoliv nutně přesně v každém případě. Tyto výroky je možné neustále upravovat, dokud není na obecné úrovni dosaženo shody.

Co když nějaký případ teorii neodpovídá?

Občas narazíme na typický případ, který přesně odpovídá pravidelnostem. Ovšem obvykle se dokonalá shoda nevyskytuje. Je třeba umístit případy do nejvhodnějšího kontextu a použít kritéria co nejlepší shoda spíše než dokonalá shoda. Shodu si však nemůžeme vynutit. Vyskytují se případy, které jakoby nikam nepatřily. A existují pro to příčiny.

Některé případy představují **stav přechodu**, protože některé ze základních podmínek vedoucích k ústřednímu jevu se změnily nebo se právě mění. Tato změna podmínek zase změnila dimenzionální umístění vlastností a kontext vedoucí k jednání. Případy ve stavu změny nebo přechodu vykazují rysy dvou různých kontextů. Leží někde mezi a ani do jednoho z nich nepasují. Jedním způsobem, jak tuto situaci vyřešit, je vnést do teorie proces. (Tím se budeme zabývat v kapitole 10.)

Dalším vysvětlením případu, který nikam nepasuje, je častý vliv **intervenujících podmínek**. Například je možné, že žena cítí, že proležet devět měsíců v posteli je více, než je ochotna pro zdravé dítě udělat. Mohla by si vybrat méně omezující způsob regulace, který bude méně ochranný pro plod a více ochranný pro její vlastní zájmy. To teorii ochranné regulace ani výroky o vztazích mezi kategoriemi nutně nepopírá. Spíše to ukazuje na odchylku. **Analytik nyní musí vysledovat a určit podmínky, které tuto konkrétní odchylku způsobují**. Jakmile to udělá, může je včlenit do teorie.

Podívejte se ještě jednou na příklad kontextu s nízkým rizikem a těhotenstvím a onemocněním pod kontrolou. Všimněte si tam kategorie označené **Když se vnímání rizika lišilo**. V kontextu s vysokým rizikem, kdy situace není kritická, je zase kategorie **Odebrání svěřené kontroly**. Tyto kategorie tam jsou, aby vysvětlily odchylky ve společném zvládnání. Když žena v kontextu s nízkým rizikem a těhotenstvím a onemocněním pod kontrolou hodnotila úroveň rizika níže než zdravotníci, pak nedodržovala předepsaný režim. Místo toho se sama rozhodovala, co je nebo není třeba dělat. V kontextu s vysokým rizikem, kdy situace není kritická, užívaly ženy určitou formu společného zvládnání – svěřenou kontrolu – což znamenalo, že většinu zvládnání nechaly na zdravotnících obvykle tím, že se nechaly hospitalizovat. Ovšem když si myslely, že léčba v nemocnici jim ve skutečnosti škodí, vzaly si kontrolu zpět, obvykle tím, že nemocnici opustily.

Dále je ještě třeba říci, že **jednotlivé rozhovory, pozorování, apod. je třeba rozdělit na příslušné části**. To platí zvláště tehdy, když jsou údaje shromažďovány v sériích nebo během času, a ještě více, když jsou rozloženy do několika rozhovorů a pozorování. V našem výzkumu těhotenství se někdy úroveň rizika drasticky změnila i během několika dní, v reakci na změny ve stavu onemocnění a těhotenství, a tak jeden rozhovor mohl obsahovat údaje vztahující se ke dvěma nebo více kontextům. V jednom okamžiku nastávající matka mluvila o svěřování kontroly, zatímco v následujícím již mluvila o tom, jak si ji vzala zpět, a ve zbytku rozhovoru pak přeskakovala z jedné situace do druhé. Analytik si musí tyto příslušné střípky uspořádat a nenakládat s jedním pozorováním nebo rozhovorem jako s jedinou entitou. Pamatujte si, že analyzujeme případy, události, situace, nikoliv rozhovory, pozorování, apod. jako takové.

Doplňování nedostatků kategorií

Teď, když máme radost, že naše teoretická konstrukce obstála při pečlivém zkoumání a že procesy a podmínky jsou v ní včleněny a zohledněny, **se můžeme vrátit ke kategoriím a doplnit jakékoliv chybějící podrobnosti**. To dodává teorii *pojmovou hutnost*, a také zvyšuje *pojmovou určitost*. Toto doplňování pokračuje i v té fázi projektu, kdy se připravuje publikace výsledků, protože právě při psaní se objevují drobné nedostatky v teoretických formulacích. (Tímto se budeme dále zabývat v kapitole 13.)

Vezměme si za příklad opět náš výzkum těhotenství. Dejme tomu, že badatel poté, co roztřídí údaje podle určitých pravidelností v rizikovém kontextu, zjistí, že kategorie a dimenze patřící do kontextu, kdy riziko je nízké a onemocnění i těhotenství je pod kontrolou, jsou dobře rozvinuté. Oproti tomu však kategorie a dimenze patřící do kontextu, kdy riziko je vysoké a onemocnění a těhotenství

nejsou pod kontrolou, dobře rozvinuté nejsou. V takové situaci se analytik může vrátit do terénu a shromáždit specifické údaje, které mu pomohou tyto nedostatky odstranit. Takto je možné doplnit jakoukoliv kategorii, která se nám zdá nedostatečně zpracovaná.

Tohle uzavírá naše pojednání o selektivním kódování. Připomínáme opět, že oněch pět postupů, podle nichž je tato kapitola uspořádána, není nutné používat v uvedeném pořadí. My jsme o nich v tomto sledu psát museli, abyste každému souboru analytických postupů snadněji porozuměli. Až se je naučíte rutinně používat, těžko si vůbec všimnete, jak se pohybujete od jednoho k druhému.

Souhrn

Integrace všech výsledků interpretace získaných během celého výzkumu je možná nejobtížnější fází vývoje zakotvené teorie. I zkušení badatelé s ní mají potíže. Postupy zakotvené teorie nám však s integrací podstatně pomáhají. V této kapitole jsme si vysvětlili důvody vyjasnění příběhu, vytvoření jasné kostry příběhu a jejich převedení do *analytického* příběhu. Hlavním z těchto postupů je výběr centrální kategorie a uvedení všech hlavních kategorií do vztahu jak k této centrální kategorii, tak do vzájemných vztahů mezi sebou. Vše jsme předvedli na rozsáhlém ilustrativním příkladu.